

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MUHALEFETİN BASTIRILMASI AÇISINDAN İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Tahir Dündar

Diyarbakır 2014

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

MUHALEFETİN BASTIRILMASI AÇISINDAN İSTİKLAL
MAHKEMELERİ

Tahir Dündar

Danışman
Doç. Dr. Seyfettin Aslan

Diyarbakır 2014

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Muhalefetin Bastırılması açısından İstiklal Mahkemeleri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Projemin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Projemin sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

01.12.2014

Tahir Dündar

KABUL VE ONAY

Tahir DÜNDAR tarafından hazırlanan “Muhalefetin Bastırılması açısından İstiklal Mahkemeleri” adındaki çalışma, 01.12.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından KAMU YÖNETİMİ Anabilim Dalı, **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Ahmet TARCAN (BAŞKAN)

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU

Doç. Dr. Seyfettin ASLAN

ÖNSÖZ

İstiklal Mahkemeleri yakın tarihimizin en tartışmalı fakat bir o kadar da az bilinen konularından biridir. Bunun nedenleri arasında Mahkeme evraklarının eksik olması, var olan evrakın da yakın zamana kadar araştırmacılara kapalı olması, eski yazıyla tutulan evrakları okuyup anlayabilecek araştırmacıların az olması ve nihayetinde bu konunun araştırmacılar açısından girilmesi tehlikeli bir alan olarak görülmesini zikredebiliriz. Bu nedenlerden dolayı da bu konuda yapılan akademik çalışmalar oldukça azdır.

Yakın tarihe olan merakım ve bilinmeyen tarihi olayları öğrenme ve ortaya çıkarma hevesim dolayısıyla bu konuyu seçtim. Fakat bu seçimimi duyan akademik çevremden ilk aldığım tepki “Tehlikeli bir konuya girmişsin!” şeklinde oldu. Doğrusu bu tepki bir taraftan beni heyecanlandırırken diğer taraftan da motive etti. İstiklal Mahkemeleri’ni muhalefetin bastırılması aracı olarak inceleyerek Cumhuriyet tarihinin bir gerçeğine dikkat çekmek istedim: Siyasal iktidarın yargı erkini muhaliflerine karşı kullanma geleneği. Maalesef bu gelenek günümüze kadar devam etmiş siyasi iktidarlar değişse bile bu gelenek bozulmamıştır.

Konuyu araştırırken bu konuda fazla kaynak bulunmadığı gerçeğiyle de karşılaştım. Bu konuda yazılmış en önemli kaynağın Prof. Dr. Ergün Aybars’ın doktora ve doçentlik tezlerinden oluşan İstiklal Mahkemeleri adlı kitabı olduğunu söylemeliyim. Diğer kaynakların çoğu bu kitaba atıfta bulunmuştur. Bu

konuda yazılmış diğer kitapların yanında dönemin siyasetçi, gazeteci ve mahkeme üyeliği yapmış mebusların hatıraları (özellikle Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgüevren'in anıları) ve TBMM arşivi başvurduğum kaynaklardır.

İstiklal Mahkemeleri'ni iki dönem şeklinde ele aldım. Buna bağlı olarak çalışmamı da iki bölüm olarak hazırladım. İlk bölümde İstiklal Mahkemeleri'nin birinci dönemi olan Milli Mücadele döneminde bu mahkemelerin kuruluş amaçları, çalışma yöntemleri, faaliyetleri ve kapatılmalarını inceledim. İkinci bölümde ise çalışmamın asıl konusu olan Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri'ni inceleyerek bu mahkemelerin görünürdeki kuruluş amaçları ile asıl amaç ve faaliyetleri çerçevesinde İstiklal Mahkemeleri'nin muhalefeti susturma aracı olarak kullanıldıklarını ortaya koymaya çalıştım.

Bu çalışmalarında bana en büyük desteği ve katkıyı sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Seyfettin ASLAN'a en içten şükranlarımı arz ediyor, saygılarımı sunuyorum. Ayrıca çalışmalarım sırasında ihmal etmek zorunda kaldığım değerli eşim ve çocuklarıma da sevgilerimi sunarak kendilerine teşekkür ediyorum.

Tahir DÜNDAR

Diyarbakır 2014

ÖZET

Yakın tarihimizin en tartışmalı konularından biri olan İstiklal Mahkemeleri Kurtuluş Savaşı sırasında aşırı bir şekilde artan asker kaçaklarını önleyerek cepheyi desteklemek ve cephe gerisinde kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak amacıyla kuruldu. Milli Mücadele'nin sona ermesinden sonra Mustafa Kemal ile yakın arkadaşları arasında siyasi ihtilaflar ortaya çıktı. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra iyice artan bu ihtilaflar Türkiye'nin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına sebebiyet verdi.

Hükümetin uyguladığı politikalara karşı gerek basından gerekse muhalefet partisi ve diğer muhalif kesimlerden ağır eleştiriler gelmeye başladı. Şeyh Said isyanını fırsat bilen Hükümet İstiklal Mahkemeleri'ni yeniden kurarak tüm muhalefeti susturma aracı olarak kullandı. Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte kurulan Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri iki yıllık bir süre içinde çalışarak siyasal muhalefeti, muhalif basını, İslami ve etnik muhalefeti tasfiye etti. Böylece uzun yıllar sürecek olan Tek Parti yönetimi kurulmuş oldu.

Anahtar sözcükler

İstiklal Mahkemeleri, muhalefet, Milli Mücadele, inkılap

ABSTRACT

Independence Tribunals (İstiklal Mahkemeleri) which is one of the most disputatious subjects of history of Turkish Republic were founded to support and strengthen the front-line by preventing deserters and to maintenance public order and public security at time of The Turkish War of Independence. At the end of National Fight, political conflicts emerged between Mustafa Kemal and his companions. After establishment of The Turkish Republic these conflicts increased gradually and brought about founding Progressive Republic Party (Terakkiperver Cumhuriyet Partisi) which is the first opposition party of Turkey.

Policies applied by the government were seriously criticized by the press, opposition party and all other oppositions. For this reason, the government used Rebellion of Şeyh Said as an opportunity to silence the opposition by using Independence Tribunals once again. Ankara and Eastern Independence Tribunals which were founded together the Law of the Maintenance of Order (Tahrir-i Sükun Kanunu) functioned about two years and eliminated all political, İslamic and ethnic opposition and opposite press. Thus the One Party management was established and ruled for a long time.

Key Words

Independence Tribunals, opposition, National Fight, revolution

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM (CUMHURİYET ÖNCESİ) İSTİKLAL

MAHKEMELERİ

1.1. İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULDUĞU DÖNEMDE ÜLKENİN GENEL SİYASİ DURUMU	5
1.2. İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞ NEDENLERİ.....	11
1.3. MAHKEMELERİN KURULMASI.....	17
1.4. MAHKEMELERİN GÖREV ALANLARI VE FAALİYETLERİ.....	25
1.5. MAHKEMELERİN KALDIRILMASI.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ

2.1. İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ.....	32
2.1.1. Mahkemenin Kuruluşu	32
2.1.2. Gazeteciler Davası.....	38
2.1.3. Lütfi Fikri Bey Davası.....	41
2.1.4. Mahkemenin Görevinin Sona Ermesi.....	42
2.2. ANKARA VE ŞARK İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ SİYASİ DURUM VE OLAYLAR.....	43
2.2.1. Hilafetin Kaldırılması.....	43
2.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması	48
2.2.3. Şeyh Said Olayı	56
2.2.4. Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması.....	61
2.3. ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ	71
2.3.1. Şeyh Said Ve Arkadaşlarının Yargılanması	74
2.3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şubelerinin Kapatılması.....	79
2.3.3. Gazeteciler Davası.....	82
2.3.4. Diğer Davalar Ve Mahkemenin Görevinin Sona Ermesi.....	88
2.4. ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ	91
2.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması.....	93
2.4.2. Gazetecilerin Yargılanması.....	97
2.4.3. Komünistlerin Yargılanması	101
2.4.4. Şapka Kanunu İle İlgili Yargılamalar	103
2.4.5. İzmir Suikastı Ve Paşaların Yargılanması	110
2.4.6. İzmir Suikastının Ankara Yargılamaları: İttihatçıların Tasfiyesi	119

2.4.7. Mahkemenin Görevinin Sona Ermesi.....	124
SONUÇ.....	126
KAYNAKÇA.....	130

KISALTMALAR

age.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
bk.	Bakınız
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
D.	Devre
GZC	Gizli zabıt ceridesi
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
s.	Sayfa
S.	Sayı
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
ZC	Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonunda İttifak devletlerinin yenilmesi sonucunda, bu devletlerin yanında savaşa girmiş olan Osmanlı Devleti de bu durumu kabullenerek kendisi için çok ağır şartlar ihtiva eden Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Fakat Osmanlı Devleti'nin fiilen ortadan kalkması anlamına gelen bu antlaşmayı kabullenmeyen, aydınlar, siyasetçiler ve ordu mensupları Milli Mücadele hareketini başlatmak için çalışmalara başladılar.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde, bu hareketi başlatanların büyük çoğunluğu İstanbul'dan Anadolu'ya geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarından oluşuyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın işgalci güçlere karşı başlattığı Milli Mücadele savaşı aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin temsil ettiği dini, siyasi ve kültürel değerleri yıkarak Batı değerlerine uygun yeni bir millet yaratmaya yönelmiş bir ihtilal hareketiydi.¹ Fakat Mustafa Kemal Paşa mücadelenin bu ikinci hedefini belli bir zamana kadar en yakın arkadaşlarından bile saklı tutmuştur. Bu nedenle de İtilaf devletlerine karşı yapılan mücadele başarılıdıktan sonra Milli Mücadele'nin önder kadroları arasında şiddetli ihtilaflar ortaya çıkmış ve Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele gibi önde gelen isimlerin Mustafa Kemal Paşa tarafından saf dışı edilmesiyle

¹ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, 1.bs., ayraç Yay., Ankara 2009, s.15

sonuçlanmıştır.

Bu çalışmanın konusu olan İstiklal Mahkemeleri, yukarıda belirtilen Milli Mücadele'nin her iki hedefine ulaşmak için kurulmuş ve etkin olarak kullanılmış olan kurumlardır. İşgalci güçlere karşı Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı dönemde (1920-1922) kurulan İstiklal Mahkemeleri asker kaçaklarını önleme ve böylece orduyu güçlendirme konusunda büyük katkılar sağlamış, asayiş ve düzenin kurulmasında etkili olmuştur. Bu nedenle, ilk dönem İstiklal Mahkemeleri, çalışma yöntemleri ve yetkileri bakımından tartışma konusu olsalar da, Milli Mücadele döneminde varlıkları bir zorunluluk olarak görülmüştür. Bu açıdan bu mahkemeler tarafından verilen kararlar genel olarak fazla bir eleştiri konusu olmamıştır.

Cumhuriyet döneminde kurulan İstiklal Mahkemeleri (1923-1927) ise toplumu tüm değerleriyle birlikte dönüştürmek amacıyla başlatılan devrimlerin başarıya ulaşması için her türlü muhalefeti susturma ve sindirme aracı olarak kurulmuş ve "İhtilal Mahkemeleri" olarak işletilmiştir. Bu nitelikleri dolayısıyla, Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri, Cumhuriyet Tarihi'nin en tartışmalı konularından biri olmuştur.

Milli Mücadele'yi yöneten İlk Meclis, çok farklı görüşte olan ve hemen her kesimi temsil eden mebuslardan meydana gelmişti. Bu nedenle alınan kararlarla ilgili tartışmalar yapılıyor ve değişik görüşler ortaya konabiliyordu. Fakat Mecliste daima kendi talimatıyla hareket edecek disiplinli bir çoğunluğun olmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa, bu durumun değişik grupların oluşmasına ve oyların dağılmasına sebebiyet verdiğini ileri sürmüştü ve bu nedenle de 10 Mayıs 1921'de "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu" adıyla bir grup kurmuştur.² Mustafa Kemal Paşa'ya muhalefet ettikleri için bu gruba alınmayan mebuslar da "İkinci Grup" denilen muhalefet grubunu kurmuşlardır.

Fakat Meclis'teki muhalefetten rahatsız olduğunu her fırsatta dile getiren Mustafa Kemal Paşa bu muhalefetten kurtulmak amacıyla 16 Nisan 1923'te Büyük

² Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, 15.bs., Toplumsal Çözüm Yay., Ankara 2009, s. 445-446

Millet Meclisi'nin seçimlere gitmek üzere dağılmasını sağlamış ve yeni meclise girecek mebus adaylarını bizzat kendisi belirleyerek muhalif gruptan kimsenin meclise girmesine izin vermemiştir.³ Yeni Meclis'in toplanmasından hemen sonra 11 Eylül 1923'te Halk Fırkası'nı kuran Mustafa Kemal, kendisinin tam denetimi altında olan bir meclis ve bir parti ile iktidarını pekiştirmeye⁴ ve planladığı devrimleri uygulamak için uygun zemini oluşturmaya çalışmıştır. Ne var ki Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Milli Mücadele'nin önder kadrosu içinde ihtilaflar ortaya çıkmaya başlamıştır. Halk Fırkası içindeki şiddet yanlısı bir grup inkılâpların şiddet kullanılarak uygulanmasını ve ancak bu şekilde başarılı olabileceklerini savunurken, fırka içindeki ılımlı küçük bir grup ise değişimin tedrici olarak uygulanması gerektiğini savunarak şiddet politikalarına karşı çıkmıştır. Bu ihtilaflar, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" adıyla ilk muhalefet partisinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Muhalefet partisinin kurulması Halk Fırkası içinde büyük bir rahatsızlığa yol açmış ve Mustafa Kemal Paşa tarafından "en hain dimağların kurduğu parti" olarak görülmüştür. Osmanlı ve Hilafet yanlısı olarak suçlanan bu partinin, irtica ve isyan hareketlerine cesaret verdiği ileri sürülmüş ve kapatılması için sebepler oluşturulmaya başlanmıştır. Basının büyük bir kısmı da hükümetin şiddet politikalarını sert bir şekilde eleştirmiş ve muhalefet partisini desteklemiştir. Bu yoğun muhalefet karşısında hükümet çareyi muhalifleri tamamen ortadan kaldırmakta bulmuş ve bu amaçla da bazı asayiş olayları bahane edilerek yeniden İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Bu dönemde İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasında ısrar eden hükümetin asıl gayesi başta Muhalefet Partisi olmak üzere tüm muhalefetin ve basının susturulması ve Mustafa Kemal'in yapacağı devrimlere karşı koyanlara, devrimin gücünün gösterilmesi olmuştur.⁵

³ Kazım Karabekir, **Paşaların Kavgası**, 4.bs., Emre Yay., İstanbul 1995, s.138

⁴ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (E-kitap), Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 242

⁵ Aybars, **age.**, s.175

Üyeleri Mustafa Kemal Paşa tarafından büyük bir dikkatle, en çok güvendiği arkadaşları arasından seçtirilen⁶ İstiklal Mahkemeleri'nin rolünü ve mahiyetlerini, yine kendisinin yakın arkadaşlarından biri olan Falih Rıfki Atay şu sözlerle dile getirmiştir:

“Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılâbı tamamlamak fırsatını verdi.

Fakat hükümet içinde hükümet gibi bir de İstiklâl Mahkemesi otoritesi meydana geldi. Reisin evi hemen hemen “merci-i enam” idi. Bu hâl, İsmet Paşa'nın devamlı ısrarları üzerine bir akşam, Ankara Palas'ın bir balosunda Mustafa Kemal'in İstiklâl Mahkemecilerini çağırıp hemen oracıkta vazifelerine nihayet vermelerine kadar sürdü.”⁷

⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 211

⁷ Falih Rıfki Atay, **Çankaya** (E-kitap), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 168

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÖNEM (CUMHURİYET ÖNCESİ) İSTİKLAL MAHKEMELERİ

İstiklal Mahkemeleri'ni, kuruldukları zaman dilimi ve amaçları bakımından ikiye ayırarak incelemek mümkündür: Birinci Dönem (Cumhuriyet öncesi) İstiklal Mahkemeleri ve Cumhuriyet Dönemi İstiklal Mahkemeleri. Cumhuriyet ilan edilmeden önce kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin amacı, Kurtuluş Savaşı sırasında ordunun bütünlüğünü ve motivasyonunu bozabilecek unsurları bertaraf etmek iken Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan mahkemelerin görevi daha çok yeni rejime ve bu rejimin dayattığı ilkelere muhalif olan kesimleri bastırmak ve sindirmektir.

1.1. İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULDUĞU DÖNEMDE ÜLKENİN GENEL SİYASİ DURUMU

İttifak devletlerinin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı Devleti bu devletlerin yenilgisi sonucunda 20 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kaldı. Bu anlaşma ile itilaf devletlerinin tüm şartlarını kabul eden Osmanlı Devleti fiilen sona ermişti. Anlaşma gereği ordu dağıtılacak, silah, cephane ve ulaşım yolları itilaf devletlerine bırakılacak, aynı zamanda galip devletler kendi güvenlikleri açısından istedikleri herhangi bir bölgeyi işgal etme hakkına sahip olacaklardı. Bu da Osmanlı Devleti'nin fiilen sona ermesi anlamına geliyordu.

Antlaşma maddelerini hemen uygulamaya başlayarak Anadolu'yu işgale başlayan galip devletlere karşı yurdun çeşitli bölgelerinde işgallere karşı “*Redd-i ilhak*” ve “*Müdafaa-i Hukuk*” cemiyetleri kurulmuş ve "Milli Mücadele" hareketi başlatılmıştır. Bu cemiyetler genellikle bölgesel direnişi hedefleyen derneklerdi. Yine bu cemiyetlerin faaliyetleri sonucunda İstanbul Hükümeti'nden bağımsız olarak Sivas, Erzurum, Amasya gibi illerde kongreler oluşturulmaya başlanmıştı.

İstanbul'dan Anadolu'ya geçen paşalarla birlikte zaten Anadolu'da bulunan komutanlar başlatılan milli mücadeleye önderlik etmiş ve dağınık kurtuluş hareketlerinin tek bir otoriteye bağlanması ve düzenli bir ordunun kurulması için çalışmışlardır. Bu bağlamda Erzurum Kongresi ile “*Heyet-i Temsiliye*” ye yürütme yetkisi verilmiş; Sivas Kongresi'nde alınan kararlarla da ulusal direniş cemiyetleri “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” adı altında birleştirilmiştir.⁸

İstanbul'un 16 Mart 1920'de İngilizler tarafından işgal edilmesi ve akabinde “Meclis-i Mebusan”ın Sultan Vahdettin'in iradesiyle kapatılmasından sonra Anadolu'da askeri ve idari yetkilere sahip bir meclisin kurulması zorunlu hale geldi. Sivas Kongresi'nden beri Anadolu'da milli bir meclis kurmak isteyen Mustafa Kemal Paşa valiliklere ve kolordulara emir vererek Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanması için her ilden (liva) beş kişinin seçilmesi işlemlerinin on beş gün içinde tamamlanmasını istedi ve bu işlemlerin yapılmasıyla ilgili Heyeti Temsiliye başkanı sıfatıyla 12 maddelik bir beyanname yayınladı.⁹

Böylece 23 Nisan 1920'de olağanüstü yetkilere sahip Büyük Millet Meclisi açılmış oldu. Daha çok “Birinci Meclis” olarak bilinen ve 1923'teki seçim kararıyla dağılan bu meclis normal bir parlamento değil, yasama yürütme ve hatta yargı yetkilerini haiz, üstün yetkilere sahip bir meclisti.¹⁰ Birinci Meclis olağanüstü yetkilerinden dolayı kimi yazarlar tarafından ihtilal meclisi olarak görülmüş ve Fransız İhtilali'nin ünlü

⁸Ergün Aybars, age., s. 23

⁹ Beyannamenin tam metni için bkz. Mustafa Kemal Atatürk, age., s. 327-328

¹⁰ Taha Akyol, **Atatürk'ün İhtilal Hukuku**, 1. bs., Doğan Kitap Yay., İstanbul 2012, s. 15

meclisi olan Convention'a benzetilirken¹¹, bazı yazarlar da “diktatör meclis” olarak tanımlamışlardır.¹² Bir ihtilâl meclisi olarak Büyük Millet Meclisi, aldığı kararlarla kendi hukukunu oluşturmuş, uygulamış ve denetlemiştir.¹³

Mustafa Kemal’in hayatı boyunca savunduğu “kuvvetler birliği” ilkesi gereği yasama, yürütme ve İstiklal Mahkemeleri’nin kurulmasıyla da yargı erkine sahip olan Birinci Meclis artık milli hâkimiyeti kullanacak, rakip tanımayan tek meşru organdır. Onu sınırlayan tek şey kendi yaptığı kanunlar ve bunlara kaynak olan amacıdır. Her fırsatta belirtilen ve belgelerle ilan edilen bu amacın özeti şudur: “*Hilafet ve saltanatı, vatan ve milleti, milli hâkimiyet prensibinin gerektirdiği esaslar dâhilinde kurtarmak.*”¹⁴

Her fikirden, her kesimden insanların bulunduğu ve tarihimizin en demokratik meclisi olarak kabul edilen Birinci Meclis’te sarıklı hocalar ve şeyhler, fesli modernistler ve Osmanlıcılar, solcular, üniformalı askerler ve mahalli kıyafetleriyle aşiret reisleri bulunuyordu.¹⁵ Mebusların hepsi -en muhafazakârı da dâhil- Osmanlı idaresini tenkit etmiş, Tanzimat’ın taklitçiliğini, Meşrutiyet’in yanlış tutumunu en ağır hükümlere bağlamış ve meclisin yeni kuracağı esaslarda yıkılma devrinin hatalarına sapmaması için gayret etmişlerdir. Tek hedef olan vatani kurtarmak siyasi hareketlerinin ve hukuki tasarruflarının sebebi olmuştur.¹⁶

Fakat gaye aynı olsa da o gayeye ulaşmak için takip edilecek yol ve yöntemler konusunda mebuslar arasında ihtilaflar çıkmış ve sert tartışmalar yaşanmıştır. Mebuslar her konuda düşüncelerini serbestçe dile getirmiş ve gerek yapılan kanunlar hakkında gerekse hükümetin icraatı hakkında muhalefet edebilmişlerdir. Özellikle hukukun

¹¹ Aybars, age., s. 24; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998, s. 245

¹² Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002, s. 272

¹³ Akyol, age., s.15

¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de siyasal Gelişmeler, (1876 -1938), İkinci Kitap, Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk(1918-1938)**, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002, s.71

¹⁵ Akyol, age., s.19-20

¹⁶ Tunaya, age., s.69-70

üstünlüğü konusunda ve İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması sırasında bu tartışmalar hayli sertleşmiş ve mecliste gruplaşma belirgin hale gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta bu konudan bahsederken mecliste “belli başlı” beş grubun oluştuğunu ayrıca bunların dışında da isimsiz, özel amaçlı küçük grupların oluştuğunu belirtiyor ve bu gruplaşmalar yüzünden oyların dağıldığını, dolayısıyla “meclisten iş çıkmadığını” söyler. Meclis müzakerelerinin düzgün gerçekleşmesini sağlamak ve görüşülen konularda oyları toplayarak müspet iş çıkarmak gerektiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa bu nedenle de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup kurmaya karar verdiğini belirtiyor.¹⁷

Mecliste daima kendi talimatıyla hareket edecek disiplinli bir çoğunluğun olmasını isteyen Mustafa Kemal Paşa bunun için 10 Mayıs 1921'de kendisini destekleyen mebuslarla görüşerek onları teşkilatlandırmış ve “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” adıyla resmen bir Meclis grubu kurmuştur. Bu grubun içinden de muhaliflerin “Selameti Umumiye Komitesi” dediği bir “çekirdekle” meclisi yönlendirmek istemiştir.¹⁸ Grubun tüzüğüne göre bütün mebuslar grup üyesi sayıldığı halde 90 mebus grup dışında bırakılıp dışlanmış.¹⁹ Dışlanan mebuslar Mustafa Kemal'e muhalefet edenlerdir ve bu mebuslar “İkinci Grup” denilen muhalefet grubunu oluşturacaklardır. Yani İkinci Grup'un kurulması aslında bazı mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından dışlanması sonucuydu. İkinci grubun liderlerinden biri olan Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey mecliste yaptığı konuşmada Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun mecliste ayrımcılık yaptığını, mecliste asıl gayeye muhalif kimsenin bulunmadığını ve tarafsız olması gereken Meclis Başkanı'nın bir grubun lideri olamayacağını belirterek tepkisini dile getirdi.²⁰

Mustafa Kemal'in liderliğindeki Birinci Grup, devrimci, reformcu ve jakoben bir

¹⁷ Atatürk, age., s. 445-446

¹⁸ Akyol, age., s.29

¹⁹ Ahmet Demirel, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yay., İstanbul 2010, s.116

²⁰ O sırada Mustafa Kemal Paşa hem meclis başkanı, hem birinci grubun lideri, hem hükümet başkanı hem de orduların başkomutanıdır.

görüŖe sahipken Hüseyin Avni Bey'in başkanlığındaki İkinci Grup liberal-muhafazakar ve popülist bir anlayıŖı benimsemektedir. İki Grup arasındaki en belirgin felsefe onların hukuk anlayıŖıyla ilgiliydi: Birinci grup “*inkılabın kanunu mevcut kanunların üstündedir*” derken, ikinci grup “*ihtilalin de hukuku vardır, olağanıüstülüğün de hukuku vardır.*” düşüncesini savunmaktaydı.²¹ İkinci Grup'un hukukun üstünlüğü hakkındaki fikir ve kanaatleri Birinci Meclis'teki en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Hukukun üstünlüğü bu grup tarafından her vesileyle dile getirilmiŖ ve bu gayretleri özellikle de İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması sırasında ön plana çıkmıŖtır. Artık meclisteki kavga ve tartışmalar bu iki grup arasında devam edecek ve ikinci dönem meclis seçimlerinde ikinci grubun tasfiye edilmesiyle son bulacaktır. Mustafa Kemal meclisteki muhalefetin varlığından rahatsız olmuŖ ve bu nedenle Milli Mücadele sırasında üç defa meclisi dağıtmayı düşünmüŖtü. Bu nedenle de ikinci dönem meclis seçimlerinde muhalif hiçbir adayın mebus olarak meclise girmesine izin vermemiŖ ve 1925'ten sonra da sıkı bir *Tek Parti* rejimi kurmuştur.²²

23 Nisan'da kurulan Büyük Millet Meclisi otoritesini kabul ettirmek ve milli mücadeleyi başarıyla yönetebilmek için çok önemli sorunlarla uğraŖmak zorundaydı. Bu sorunların bir tanesi İstanbul hükümetlerinin milli mücadele kadroları hakkında yaptığı suçlama ve propagandalardı. Bu suçlamalarda Mustafa Kemal PaŖa ve arkadaşlarının hilafet ve padiŖaha karŖı oldukları, amaçlarının ittihatçılığı yeniden kurmak ve ülkeye BolŖeviklięi getirmek olduğu iddiaları yer almaktaydı. Bu iddialara karŖın, Büyük Millet Meclisi açıldıktan sadece altı gün sonra çıkardığı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde, meclisin esas kuruluş sebebinin hilafeti, saltanatı ve Osmanlı Devleti topraklarını düşmanın elinden kurtarmak olduğunu belirterek cevap vermektedir.

Bir diğer sorun İstanbul hükümetleri tarafından da desteklenen iç ayaklanmalardı. Bu ayaklanmaların başlıca nedenleri uzun savaŖ yıllarının sebep olduğu

²¹Hakkı Uyar, **Atatürk Dönemi İç Politikası**, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/25.pdf>, s. 4, erişim tarihi: 02.08.2014

²²Akyol, age., s. 155

yoksulluk, yorgunluk ve yüksek sayıdaki asker kaçakları ve İstanbul hükümetinin yaptığı propagandalardı. Milli mücadelenin ilk yıllarında (1919-1921) gelişen bu ayaklanmaların çoğu Kuvayı Milliye birlikleri tarafından özellikle de Kuvayı Seyyare komutanı Çerkez Ethem tarafından bastırıldı.

Bu dönemde Meclis'in önündeki en büyük sorunlardan biri de asker kaçakları ve bunların sebep olduğu olaylardır. Uzun savaş yıllarının getirdiği yorgunluk, yoksulluk ve bıkkınlık Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren askerlerin ordudan ve cephelerden kaçmasına sebep olmuş ve her geçen gün bu kaçakların sayısı artmıştır. 1918 yılında ordudaki kaçak sayısı 300 bine ulaşmış, memleketlerine kaçan bu askerler hırsızlık, yağmacılık ve her çeşit güvenlik bozucu işlere girişmişlerdi. Kaçak sayısı savaşın kaderini değiştirecek kadar çoğalmış taburların er sayısı 50-100'e kadar inmişti.²³

Bu durumda TBMM hükümeti asker kaçaklarını önleme, asayiş sağlama, eşkıyalık ve isyanları bastırma ve hükümet otoritesini hâkim kılma sorunlarını kısa zamanda çözmek zorundaydı. Bu anarşi ortamında otoriteyi kabul ettirmenin ve meşru kılmanın tek yolu güç kullanmaktı.²⁴ Çözümün ilk adımı olarak 29 Nisan da 'Hıyanet-i Vatanîye Kanunu' çıkarıldı. Kanunun çıkarılış amacı birinci maddesinde: “Hilafet makamını, saltanatı ve Osmanlı topraklarını düşmanın elinden kurtarmak ve saldırıları önlemek amacıyla kurulan Büyük Millet Meclisi'ne karşı düşünce veya uygulamalarıyla veya yazdıkları yazılarla muhalefet ve bozgunculuk edenler vatan haini olarak sayılır.” şeklinde açıklanmış ve ikinci maddesinde de fiili olarak bu ihaneti yapanların idam edileceği, kışkırtıcılara ise ceza kanununun 45. ve 46. maddeleri gereğince ceza verileceği belirtilmişti.

Olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin çıkardığı bu olağanüstü niteliklere sahip kanunun uygulaması normal mahkemeler ve Askeri Divan-ı Harpler vasıtasıyla yapılmış fakat beklenen netice alınamamıştı. Bu nedenle de kanunun etkin bir şekilde

²³Aybars, age., s. 31-32

²⁴Ahmet Turan Alkan, **İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, 2.bs., Ötüken Yay., İstanbul 2012, s. 21

uygulanması için Fransız İhtilal Mahkemeleri örnek alınarak İstiklal Mahkemeleri, mecliste yapılan yoğun tartışmaların sonunda kurulmuştur. Böylece İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasıyla TBMM yasama ve yürütmenin yanında yargı gücüne de kavuşmuştur. Bu da TBMM'nin olağanüstü yetkilere sahip bir "İhtilal Meclisi" olmasını sağlamıştır.

1.2. İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞ NEDENLERİ

Bundan önceki bölümde milli mücadelenin ilk yıllarında TBMM'nin ve milli mücadele kadrolarının uğraşmak zorunda oldukları sorunlara kısaca değinilmişti. Özellikle meclis otoritesinin ve meşruiyetinin tüm kesimlere kabul ettirilmesi, asker kaçaklarının günden güne artması, soygunculuk, eşkıyalık ve bozgunculuk gibi meclisin çözmesi gereken büyük sorunlar mevcuttu.

Bu sorunların çözümü için atılan ilk adım Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun çıkarılması olmuştu. Meclisin açılmasından iki gün sonra 25 Nisan günü Afyon mebusu Mehmet Şükrü (Koç) Bey "bütün Osmanlı vatandaşlarının" meclise itaat etmesi gerektiğini belirterek Meclis'in aleyhinde bulunanların bozgunculuk yapanların düşmana hizmet edenlerin "hain-i vatan" sayılmasını ve idam edilmesini öngören bir kanun teklifi verdi.²⁵ Verilen bu teklif Manisa mebusu Refik Şevket Bey'in önerdiği isimle yani "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu*" adıyla TBMM'nin çıkardığı iki numaralı kanun olarak 29 Nisan'da kabul edildi. Kanunun en önemli maddesi olan ilk maddesi şu şekildeydi:

"Makamı Mualla-yı Hilafet ve Saltanatı ve Memalik-i Mahruse-yi Şahaneyi yedi ecanipten tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine isyanı mutazammım kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet ve ifsadatta bulunan, hain-i vatan addolunur."

14 maddeden oluşan kanunun birinci maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş amacının hilafet, saltanat ve Osmanlı topraklarını düşman elinden kurtarmak ve

²⁵ TBMM, ZC., D.1, C.1, s.63

korumak olduğu açıkça belirtiliyordu. Halife ve padişaha rağmen kurulan, dahası bu iki otoriteyi tanımayan bir meclisin kuruluş amacını bu şekilde açıklaması ilk bakışta garip görünüyor. Fakat istiklal mahkemeleri konusunda en kapsamlı çalışmaya imza atan Kemalist yazar Prof. Dr. Ergün Aybars bu maddenin muhafazakâr ve devrim karşıtı olan muhaliflerin tepkisini çekmemek için konulduğunu belirtmektedir.²⁶ Yani belirtilen amacın siyasi bir manevra olduğunu ifade etmektedir ki, daha sonra saltanat ve hilafetin kaldırılması bu fikri desteklemektedir.

Böylece TBMM ilk ihtilal kanunu olan Hıyaneti Vataniye Kanunu'nu çıkarmış oluyordu. Amaç düşmanla ilişki kuranların, düşmanın lehinde propaganda yapanların, casusluk yapanların ve milli mücadeleye zarar verenlerin süratle ve en şiddetli şekilde cezalandırılmasının yanında TBMM'nin otoritesini ve meşruiyetini herkese kabul ettirmektir.

Başlangıçta savaş zamanında casusluk yapan ve düşmanla ittifak kuran kişileri tanımlayan *Hıyaneti Vataniye* kavramı daha sonra kanunda yapılan değişikliklerle öyle bir hal aldı ki hemen her muhalif hareket ve şahıs, bu tür suçlamalarla İstiklal Mahkemeleri ve Divan-ı Harpler'de yargılandı. Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın tüzüğündeki "*Fırka efkâr ve itikadâtı diniyeye hürmetkârdır.*" ifadesi de Şark İstiklal Mahkemesi tarafından dini mukaddesatı siyasete alet etmekten Hıyaneti Vataniye suçu çerçevesinde ele alınarak doğu ve güneydoğudaki tüm şubeleri kapatıldı.

Bu kanunun uygulanması o zaman geçerli olan sivil mahkemeler ve harp divanlarına bırakılmıştı. Fakat uygulamanın başarılı olması için gerekli asayiş ortamı ve yeterli zabıta hizmeti bulunmuyordu. Dahası Bursa'nın Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, İstanbul Hükümeti tarafından tertiplenen "Kuva-yı İnzibatiye" adlı silahlı birliklerin batı cephesini baskı altına alması, birbiri ardına gelen Düzce, Hendek, Adapazarı, Yozgat, Boğazlıyan, Konya ve Milli aşireti isyanları Anadolu'da yeni bir

²⁶Aybars, age., s.38

düzenin kurulması önündeki önemli engellerdi.²⁷ Bidayet mahkemeleri ve divanı harplerin uygulamaları ise yavaş ve olağanüstü koşullara cevap verebilecek nitelikte değildi. Sivil bidayet mahkemelerinde görülen davalar normal hukuk sürecini takip ettiği için çok yavaş işliyor ve görülen davalar meclis komisyonlarında tasdik için sıra bekliyordu. Öte yandan kanun çoğunlukla Askeri Divan-ı Harpler vasıtasıyla uygulanıyor, idam cezası da dâhil verilen kararlar yine kendileri tarafından meclis onayına sunulmadan infaz ediliyordu. Yozgat ayaklanmasını bastıran Çerkez Ethem, zanlıları yargılayıp verdiği idam cezalarını meclis onayını beklemeden tatbik etmişti.²⁸ Bu uygulamalar da büyük tepkilere yol açıyordu.

Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun uygulanmaya başlamasından sonra dört ay geçmesine rağmen beklenen netice alınamadı. Casusluk, bozgunculuk, eşkıya ve asker kaçakları ve saltanatçıların çalışması gibi tehlikeler artarak devam etmekteydi Asker kaçaklarının önü alınamıyor, eli silahlı 30-40' ar kişilik asker kaçağı grupları dolaşiyor, çeteler köy ve kazaları soyuyor, bölgenin güvenliğini sarsıyorlardı. Asker kaçakları verilen hapis cezalarını ölüme tercih ederek kaçmaya devam ediyorlardı. Bu yüzden son bir kaç ay içinde kaçak sayısı artmış, taburların er sayısı 80-100'den 3-4'e inmişti.²⁹

Hıyaneti Vataniye Kanunu'ndan beklenen sonucun alınabilmesi ve hızla artan asker kaçaklarının önlenmesi için hızlı çalışan, çabuk karar verip uygulayan mahkemelerin kurulması gerekliydi. Yani bu olağanüstü koşullarda olağanüstü yetki ve özelliklere sahip mahkemelere ihtiyaç vardı.³⁰

İhtiyaç duyulan bu mahkemelerin kurulma önerisi Dr. Tevfik Rüştü tarafından ortaya atıldı. Tevfik Rüştü Bey asker kaçaklarının cezalandırılması ve kaçakların önlenmesi konusunda çözüm olarak "*ihtilal Mahkemeleri*" kurulması teklifini Mustafa Kemal'le paylaşmış, Mustafa Kemal Paşa da bu önerisini uygun bulmuş ve

²⁷Alkan, age., s.24

²⁸Age., s.23

²⁹Aybars, age., s.43-44

³⁰age., s.44

mahkemelerin kurulması için gerekli çalışmalara başlanılmasını istemişti.³¹

Menteşe (Muğla) mebusu Dr. Tevfik Rüştü Bey ve Saruhan (Manisa) mebusu Mustafa Necati'nin ilk önerisi bir "Telkin ve Tedhiş Kanunu" çıkarılmasıydı. Fransız İhtilal Mahkemeleri'ni örnek alan bu önergede asker kaçaklarının "ailelerinin tehcir edilmesi, mallarının müsaderesi, evlerinin yakılması" ve "idam" gibi çok şiddetli cezalar teklif ediliyordu. Tasarı mecliste büyük tepkilere yol açıyordu. Yapılan eleştiriler hak ve hukuk konusunda gösterilen hassasiyetin ne kadar güçlü olduğunu gösteriyordu. İçin de bulunulan günlerin olağanüstü niteliklerine rağmen meclis üyeleri ulaşılmak istenen neticeye götürecek yol ve yöntemlerin hukuka uygunluğu konusunda hassasiyet gösteriyorlardı. Birinci grubun muhalif seslerinden biri olan Hamdullah Suphi Bey asker kaçaklarının ailesinin cezalandırılmasını evinin ve malının yakılıp gasp edilmesini insanlık dışı buluyordu. Konya mebusu Vehbi Efendi ise cezanın suça verildiğini, suçun ise bir suçludan sadır olduğunu dolayısıyla suçlu olmayan birine ceza vermenin ne akla, ne şeriata ne de mantığa göre caiz olmadığını vurguluyordu.³² Fakat yapılan bu itirazlar salt muhalefet anlayışıyla değil yukarda değindiğimiz gibi hukuk konusundaki hassasiyet refleksiyle yapılıyordu.

Üzerinde büyük tartışmaların yaşandığı kanun hakkında mecliste iki fikir oluşmuştu. Birincisi, "kanunun bir zaruret olduğu ve cephe gerisinin tutulabileceği", ikincisi "memleketi ve halkı büyük korkuya düşürüp, milli mücadeleyi arkadan vuracak kuvvetleri çoğaltacağı ve halkı paniğe götüreceği" idi. Kanuna muhalefet edenlerin bir kısmı da kurulması istenen İstiklal Mahkemeleri'nin ihtilalci karakterinden ve sahip olacağı büyük yetkilerin kötüye kullanılmasından korkuyordu. Bu nedenle duruşmaların açık olması, mahkemelerin denetlenmesi ve hatta kanuna ve vicdana aykırı ceza veren mahkemelerin meclis kararıyla aynı cezaya çarptırılmaları gibi teklifler yapılıyordu.³³

Bu güçlü itirazların sonunda Manisa mebusu Refik Şevket Bey devreye girerek

³¹ Mahmut Akyürekli, **Şark İstiklal Mahkemesi**, 1.bs., Kitap Yay., İstanbul 2013, s.13.

³² TBMM, **ZC.**, D.1,C.4, s.84-89

³³ Aybars, age., s.49

sorunun, cezanın azlığı değil fakat etkin yargılama olduğunu belirttikten sonra asker kaçaklarını cezalandırmak için üyelerinin meclis içinden seçileceği İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması için teklif bir verdi.³⁴

Refik Şevket Bey'in bu teklifiyle kurulacak mahkemelerin adı "İstiklal Mahkemeleri" olarak belirlendi. 2 Eylül 1920'de Milli Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan, "Fırar Ceraimini İrtikâp Edenler Hakkında Kanun Tasarısı" meclise sunuldu. Kanun maddeleri ve kurulacak İstiklal Mahkemeleri konusunda yapılan sert tartışmalardan sonra son şeklini alan tasarı "*Fırariler Hakkında Kanun*"³⁵ adıyla 11 Eylül 1920 tarihinde TBMM' de oy çokluğuyla kabul edildi.

Dokuz maddeden oluşan bu kanunun birinci maddesinde, ister vazifeli isterse gönüllü olsun askerlik hizmetinden kaçanlar, kaçmalarına yardım ve yataklık edenler ve kaçakların yakalanmasında ve sevkinde ihmali olanların yargılanması amacıyla TBMM üyelerinden oluşan İstiklal Mahkemeleri'nin kurulduğu belirtilmiştir. Kanunun diğer maddelerinde ise üç üyeden oluşan bu mahkemelerin kararlarının kesin olduğu, kararların uygulanmasından asker ve sivil tüm devlet güçlerinin sorumlu olduğu, mahkemenin emir ve kararlarını uygulamayan veya ihmali görülen görevlilerin yine bu mahkemeler tarafından yargılanacağı vurgulanmıştır.

Burada dikkat çeken en önemli husus İstiklal Mahkemeleri'nin sadece askerlikten kaçanları yargılamak için kurulmuş olduğudur. İlk başta bu amaçla kurulan bu mahkemeler daha sonra yetkileri genişletilmiş Tek Parti rejimini kurmak ve korumak ve muhalif tüm kesimleri susturmak ve bertaraf etmek için çalıştırılmıştır.

Yasama ve yürütme gücünü elinde bulunduran ve bir ihtilal meclisi niteliğine sahip olan TBMM çıkardığı bu kanunla kendi ihtilal mahkemelerini de kurmuş ve yargı erkini de kendisine bağlamış olmaktadır. Mahkemelerin kurulacağı bölgelerin meclis tarafından belirlenmesi, mahkeme üyelerinin yine meclis içinden seçilmesi ve kanunun

³⁴ TBMM, age., s.86-87

³⁵ TBMM, ZC., D.1, C.3, s.465

yürütme yetkisinin doğrudan doğruya meclise verilmesiyle TBMM olağanüstü bir yargı kuvvetine de sahip oluyordu.³⁶ Böylece Mustafa Kemal'in hayatı boyunca ısrarla savunduğu ve her fırsatta dile getirdiği kuvvetler birliği esası gerçekleşmiş oluyordu. Daha sonra da Başkomutanlık Kanunu'yla İstiklal Mahkemeleri doğrudan kendisine bağlanmıştır.

İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasını teklif edenlerin fikri ihtilal metoduna dayanmış ve Fransız İhtilali'nin olağanüstü yetkilere sahip olarak kurulan "İhtilal Mahkemesi"ni örnek almışlardı. Gerçekten de İstiklal Mahkemeleri gerek kuruluş amacı ve şekli gerekse yetkileri ve çalışma metotları bakımından hemen her yönüyle Fransız İhtilal Mahkemeleri'ne benziyordu. Olağanüstü yetkilerle kurulan Fransız İhtilal Mahkemeleri Danton'un 10 Mart 1793'te verdiği teklifin Convention tarafından kabul edilmesiyle kurulmuşlardı. Bu mahkemeler "inkılap düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik, cumhuriyetin bölünmezliği, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her suikastı ve krallığı tekrar kurmak hedefini güden bütün komploları muhakeme yetkisi olan" İhtilal Mahkemeleri'ydi. Mahkemenin kararları kesin olup bu kararlar aleyhine ne bir üst mahkemeye başvurma ne de temyiz hakkı yoktu. Bir jüri, bir savcı ve iki hâkimden oluşan mahkeme üyeleri Convention tarafından tayin ediliyordu.³⁷

Asıl kuruluş gayesi Ankara'da yeni kurulan hükümetin otoritesinin kabul ettirmek, asker kaçaklarını önlemek suretiyle düşmanla savaşan TBMM ordularını güçlendirmek ve bölgede asayişi sağlamak olan İstiklal Mahkemeleri'nde kararlar hâkimlerin vicdani kanaatlerine göre verilirdi. Verilen kararlar kesin olup derhal infaz edilmekte ve temyiz hakkı bulunmamaktaydı. Kararlar TBMM adına verildiği için her şeyin üstünde kabul ediliyordu. Sanıklar mahkemede kendi savunmalarını kendileri yapmak zorundaydı. Asker kaçaklarını yargılama amacıyla kurulan bu mahkemelerin yetkileri kısa bir süre sonra vatana ihanet, casusluk, yolsuzluk, eşkıyalık, isyan, saldırı ve bozgunculuk gibi konularla genişletilmiş ve nerdeyse her konuda yargılama hakkı

³⁶Aybars, age., s.50

³⁷Albert Soboul, **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, (E-kitap),Şerif Hulusi (Çev.), Cem Yay., İstanbul 1969, s.326.

tanınmıştır.

İstiklal Mahkemeleri çalıştıkları yaklaşık beş aylık bir sürede etkili olmuş, asker kaçaklarını büyük oranda azaltmış ve çok sayıda askeri tekrar birliklerine göndererek ordunun güçlenmesini sağlamıştı. Bu arada iç isyanlar büyük oranda bastırılmış, Birinci İnönü Savaşı'nda Yunan ordusuna karşı psikolojik üstünlük sağlanmıştı. Yine bu süreçte hükümet iç ve dış kamuoyunda özellikle de İstanbul Hükümeti'ne varlığını ve otoritesini kabul ettirmişti. Oluşan bu olumlu havanın etkisi ve Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı hukuk dışı uygulamalarla ilgili sert eleştiriler nedeniyle 17 Şubat 1921 tarihinde hükümetin aksi yöndeki kanaatine rağmen İstiklal Mahkemelerinin faaliyetleri meclis kararıyla “geçici olarak” durduruldu. Fakat Ankara İstiklal Mahkemesi bu kararın dışında tutuldu. Kısa bir süre sonra duyulan ihtiyaç üzerine aynı yılın Temmuz ayında İstiklal Mahkemeleri yeniden kuruldu. Yaklaşık bir yıl çalışan bu mahkemelerin faaliyetleri 1 Ağustos 1922'de meclis kararıyla durduruldu. Böylece milli mücadele döneminde yaklaşık iki yıl çalışan İstiklal Mahkemeleri'nin birinci dönemi sona ermiş oluyordu.

Cumhuriyet döneminde İstiklal Mahkemeleri yeniden ve fakat farklı bir amaçla kurulmuştur. 1923-1927 yılları arasında çalışan Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri, bu dönemde ulus devlet inşası, Tek Parti rejiminin kurulması ve korunması, devrimlerin uygulanması ve muhalefetin susturulması aracı olarak kullanılmıştır. Bu nedenle de bu dönemdeki İstiklal Mahkemeleri Cumhuriyet tarihimizin en tartışmalı konularından biri olmuştur.

1.3. MAHKEMELERİN KURULMASI

11 Eylül 1920'de kabul edilen Firariler Hakkında Kanun'la asker kaçaklarını yargılamak üzere İstiklal Mahkemeleri kurulması kabul edilmiş, bu mahkemelerin sayısı ve kurulacakları bölgelerin belirlenmesi görevi meclise verilmişti. Meclis bu konudaki kararını bakanlar kurulunun teklifi üzerine verecekti. Alınan bu yetki üzerine Genelkurmay Başkanı İsmet Bey'in İstiklal Mahkemeleri'nin adedi ve mıntıkları ile

ilgili teklifi 19 Eylül'de TBMM'de görüşülmeye başlandı. İsmet Bey yaptığı teklifte 14 adet İstiklal Mahkemesi kurulmasını öneriyordu:³⁸

1.Kastamonu Mıntıkası: Kastamonu vilayeti, Bolu livası

2.Eskişehir Mıntıkası: Eskişehir, Bilecik, Kütahya livaları

3.Konya Mıntıkası: Konya vilayeti, Afyonkarahisar sancağı

4.Isparta Mıntıkası: Isparta, Antalya, Denizli, Muğla livaları ile Aydın

5.Ankara Mıntıkası: Ankara vilayeti, Yozgat, Çorum livaları

6.Kayseri Mıntıkası: Kayseri, Niğde, Kırşehir, Silifke livaları

7.Sivas Mıntıkası: Sivas vilayeti, Canik, Amasya, Tokat livaları

8.Maraş Mıntıkası: Maraş, Kozan sancakları

9.Ma'murat'ül Aziz Mıntıkası: Ma'murat'ül Aziz vilayeti

10.Diyarbakir Mıntıkası: Diyarbakir vilayeti

11. Bitlis Mıntıkası: Bitlis vilayeti

12. Refahiye Mıntıkası: Giresun, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Erzincan livaları

13. Erzurum Mıntıkası: Giresun kazalarından maada Trabzon vilayeti, Erzurum livası ve Beyazıt sancağı

14.Van Mıntıkası: Van vilayeti (Hakkâri sancağı dâhil)

İsmet Bey, ismi verilen bu mahkemelerden ilk yedisinin acilen diğer yedisinin ise gerektiğinde kurulmasını teklif etmişti. Görüşmelerden sonra acilen kurulması önerilen

³⁸ TBMM, ZC., D.1, C.4, s. 192-193.

yedi bölgede İstiklal Mahkemeleri kurulması meclis tarafından kabul edildi.³⁹ Daha sonra Diyarbakır'da da bir mahkemenin kurulmasının kabul edilmesiyle kurulan mahkeme sayısı sekize çıktı.

Mahkemelerin yer ve adedi belirlendikten sonra bu mahkemelerde görev alacak vekillerin belirlenmesi amacıyla yapılan oylamalar sonucunda mahkemeler aşağıdaki şekilde belirlendi:⁴⁰

1. Ankara İstiklal Mahkemesi

Kılıç Ali Bey (Ayıntab)

İhsan Bey (Cebelibereket)

Hüseyin Bey (Elaziz)

Cevdet Bey (Kütahya)

2. Eskişehir İstiklâl Mahkemesi

Rasih Efendi (Antalya)

Muhittin Baha Bey (Bursa)

Haydar Bey (Kütahya)

Yusuf Bey (Denizli)

3. Konya İstiklâl Mahkemesi

Tevfik Efendi (Kengiri)

Osman Nuri Bey (Bursa)

³⁹ TBMM, age., s.198-200.

⁴⁰ Aybars, age., s.54-55.

Hacı Tahir Efendi (Isparta)

4. Isparta İstiklâl Mahkemesi

Hamit Bey (Biga)

Hamdi Bey (Biga)

Hüsrev Sami Bey (Eskişehir)

Tahsin Bey (Maraş)

5. Sivas İstiklâl Mahkemesi

Mustafa Necati Bey (Saruhan)

Emin Bey (Canik)

Necat Bey (Bursa)

Mustafa Zeki (Dersim)

6. Kastamonu İstiklâl Mahkemesi

Refik Şevket Bey (Saruhan)

Dr. Fikret Bey (Kozan)

Yusuf Ziya Bey (Bitlis)

Necip Bey (Mardin)

7. Pozantı İstiklâl Mahkemesi

Atıf Bey (Beyazıt)

Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu)

Şevki Bey (İçel)

Sırrı Bey (Ergani)

8. Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi

Sıtkı Bey (Malatya)

Şeyh Servet Efendi (Bursa)

Sıddık Bey (Çorum)

Mahkeme üyelerinin seçimi devam ederken 26 Eylül günü Antalya mebusu Rasih Efendi'nin İstiklal Mahkemeleri'nin yetkisinin genişletilmesi için verdiği teklif üzerine İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun birinci maddesine bir madde eklenmesi kabul edildi.⁴¹

Bu değişiklikle ordu komutanlarının, İstiklal Mahkemeleri'nin kendi inzibat ve yetkilerine karışacağı konusundaki endişeleri⁴² giderilmiş ve devamında da İstiklal Mahkemeleri'nin bundan sonra asker kaçakları konusuyla beraber bakacağı yeni suçlar sayılarak mahkemelerin yetki alanı oldukça genişletilmiştir. Vatana ihanet, casusluk, bozgunculuk, memleketin maddi-manevi kuvvetlerini zayıflatmak gibi suçlar da İstiklal Mahkemeleri'nin bakacağı dava kapsamına alınmıştır. Böylece Ergün Aybars'ın deyişle bu mahkemelerin bakamayacağı dava konusu kalmamıştır.⁴³

Yaklaşık beş aylık bir sürede çalışan İstiklal Mahkemeleri asker kaçaklarının önlenmesi konusunda etkili olmuş ve on binlerce firari tekrar birliklerine gönderilmişti. Bununla beraber kendi bölgelerinde emniyet ve huzur sorununu büyük oranda çözmüş ve TBMM'nin otoritesinin kurulmasını sağlamışlardı. Mahkemelerin bu olumlu çalışmalarıyla beraber Birinci İnönü Savaşı'nın kazanılması, TBMM Hükümeti'nin içte ve dışta tanınması, ayaklanmaların bastırılması gibi etkenler istiklal mahkemelerinin kaldırılması düşüncesine yol açtı. Bu arada Meclis'te büyük tartışmalara neden olan

⁴¹ TBMM, age., s.361-373.

⁴² Aybars, age., s.52.

⁴³ Aybars, age., s.54.

Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nin hukuk dışı uygulamaları zaten baştan beri bu mahkemelerin kurulmasına karşı olan muhalifleri, bu mahkemelerin kaldırılması konusunda harekete geçirdi. Muhalifler genellikle bu mahkemelerin, sahip oldukları geniş yetkileri kötüye kullanacakları, sert davranacakları, hukuka aykırı kararlar alacakları, hata yapacakları ve bundan da kimsenin sorumlu olmayacağı konusunda endişeleniyorlardı.⁴⁴

İstiklal Mahkemeleri'nin çalışmalarından memnun olan hükümet ve özellikle Mustafa Kemal Paşa mahkemelerin kaldırılmasını değil bilakis mahkemelerin sayısını arttırarak merkezi otoritenin daha geniş bölgelere yayılmasını istiyordu. Bu amaçla da Mustafa Kemal Paşa, TBMM başkanı sıfatıyla 8 Ocak 1921'de meclis başkanlığına verdiği önergeyle İstiklal Mahkemeleri bölgelerinin yeniden belirlenmesini ve Trabzon ve Elaziz'de olmak üzere iki yeni mahkemenin kurulmasını istiyordu.⁴⁵ Fakat muhaliflerin etkisiyle bu istek kabul edilmedi.

Yapılan görüşmelerin sonunda, 17 Şubat 1921'de Meclis Başkanlığı'nın İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasıyla ilgili verdiği kararın meclis tarafından kabul edilmesiyle Ankara İstiklal Mahkemesi haricindeki tüm mahkemeler kapatılarak mahkeme üyeleri Ankara'ya çağırıldı. Mahkemelerde bulunan evrakların normal mahkemelere ve divan-ı harplere devredilmesi kararlaştırıldı. Kararın gerekçe kısmında, İstiklal Mahkemeleri'nin kuruldukları günden itibaren üstün hizmetler ve çok faydalı çalışmalar yaptıkları fakat şimdilik bu mahkemelere ihtiyaç kalmadığı, gelecekte ihtiyaç duyulduğunda meclisin kararıyla tekrar kurulabileceği vurgulanıyordu.⁴⁶

İstiklal Mahkemeleri'nin kaldırılmasından kısa bir süre sonra asker kaçak olayları ve bozguncu propagandalar artmaya başladı. Özellikle Orta Anadolu'da soygun, ayaklanma, kaçak ve adi suçlar yeniden çoğaldı. Kütahya ve Eskişehir Savaşları yenilgisi, Yunan tehlikesinin Ankara'ya yaklaşması, Ankara'nın terk edilmesi korkusu

⁴⁴ Aybars, age., s.92-94.

⁴⁵ TBMM, ZC., D.1, C.7, s.215-216.

⁴⁶ TBMM, ZC., D.1, C.8, s.269.

büyük moral çöküntüsü yarattı. Kütahya ve Eskişehir yenilgisinin ardından asker kaçağı sayısı 31 bine yükselirken bu sayı Sakarya Savaşı'ndan sonra 48 bine çıktı. Bu kaçakları önlemenin en makul yolu İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden çalıştırılması olarak görüldü. Bu yüzden mecliste beliren eğilim mahkemelerin yeniden kurulması yönündeydi.⁴⁷ Fevzi Paşa'nın mahkemelere ihtiyaç olduğunu belirten konuşmasından sonra meclis 23 Temmuz 1921' de Kastamonu, Konya ve Samsun'da olmak üzere üç İstiklal Mahkemesi kurulmasına karar verdi.⁴⁸ 30 Temmuz'da yapılan üye seçiminden sonra bu üç mahkeme görev yerlerine giderek çalışmaya başladılar.

İstiklâl Mahkemeleri'nin ikinci defa faaliyete geçmesinden hemen sonra Meclis çok önemli bir siyasi karar aldı. 5 Ağustos 1921 tarihinde Sinop mebusu Rıza Nur ve arkadaşlarının verdiği teklif üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya, hukuken Meclis'e ait olan başkumandanlık yetkisini devreden 144 sayılı kanunu kabul etti.⁴⁹ Kanun meclisin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiş, hemen hemen itiraz eden olmamıştır. Bu kararlar Mustafa Kemal Paşa, üç ay müddetle Meclis'in tüm yetkilerini fiilen kullanmaya yetkili kılınyordu. Kanunun üçüncü maddesindeki, "*Meclis lüzum gördüğü takdirde bu müddetin inkızasından (sona ermesinden) evvel dahi bu sıfat ve salahiyeti refedebilir*" hükmüne rağmen Meclis, Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği olağanüstü yetkiyi 5 Ekim 1921, 5 Şubat 1922 ve 5 Mayıs 1922 tarihlerinde olmak üzere üç defa uzatmıştır. Bu kanunla, İstiklâl Mahkemeleri, bundan böyle Meclis'e değil, Başkumandan sıfatıyla doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına bağlanmıştır.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa, şahsına devredilen bu olağanüstü yetkiyi hemen iki gün sonra kullanarak 7-8 Ağustos 1921'de halkı maddi-manevi kaynaklarıyla Milli Mücadele'ye çağırarak " Tekâlif-i Milliye Emirlerini" yayınladı. Bu emirleri yerine getirmeyenlerin cezalandırılması için de İstiklal Mahkemeleri'ni görevlendirdi. Artık mahkeme üyelerini de bizzat atayan Mustafa Kemal'in emriyle, görülen lüzum üzerine 8

⁴⁷ Aybars, age., s.99.

⁴⁸ TBMM, ZC., D.1, C.11, s. 348-353.

⁴⁹ TBMM, ZC., D.1, C.12, s. 20-21.

⁵⁰ Alkan, age., s.40; Aybars, age., s.100

Eylül 1921’ de Yozgat İstiklal Mahkemesi kuruldu.

İstiklal Mahkemeleri’nin ikinci defa çalıştırıldığı bu dönemde zaten çalışması devam eden Ankara İstiklal Mahkemesi’yle beraber toplam beş mahkeme görev yapmıştır:

- 1.Ankara İstiklal Mahkemesi
- 2.Konya İstiklal Mahkemesi
- 3.Kastamonu İstiklal Mahkemesi
- 4.Samsun İstiklal Mahkemesi
- 5.Yozgat İstiklal Mahkemesi

Bunların dışında 1922 yılında Amasya’da Pontusçuluk hareketine karşı bir İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Sadece bir ay çalışabilen bu mahkemenin kuruluşu, kaldırılışı ve faaliyetleri konusunda pek bir bilgi bulunmamaktadır.⁵¹ Bu mahkemelerin de 1 Ağustos 1922 tarihinde kaldırılmasından sonra 1923 yılında Diyarbakır bölgesinde asker kaçaklarını yargılamak üzere Elcezire İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Bu mahkeme 9 Mart-11 Mayıs 1923 tarihleri arasında kısa bir süre için görev yapmıştır.⁵²

Yaklaşık bir yıl görev yapan bu mahkemeler çok geniş yetkilerle çalışmış, asker kaçaklarının yanında hemen her suç konusuyla ilgilenmişlerdir. Bu nedenle de firar olaylarının azalması ve asayişin sağlanmasında başarılı oldukları halde geniş yetkileri mecliste tartışma konusu olmuştur. 1922 yazında Meclis’in büyük bir çoğunluğu artık bu mahkemelerin kaldırılması ya da en azından yetkilerinin sınırlandırılması ve çalışmalarının denetlenmesi gerektiği kanaatine varmıştır.

⁵¹ Aybars, age., s.127

⁵² Aybars, age., s.133

1.4. MAHKEMELERİN GÖREV ALANLARI VE FAALİYETLERİ

Birinci dönem İstiklal Mahkemeleri içinde en önemlisi şüphesiz 7 Ekim 1921'de göreve başlayan Ankara İstiklal Mahkemesi'dir. Milli Mücadele döneminde Ankara İstiklal Mahkemesi 7 Ekim 1921'den 31 Temmuz 1922'ye kadar kesintisiz ve yoğun olarak çalışan tek mahkemedir. Mahkemenin Ankara'da bulunmasının yanında asıl önemi baktığı davaların niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu davalar, Osmanlı Hükümeti, Çerkez Ethem, İngiliz Casusu Mustafa Sagır, Kuvay-ı İnzibatiye ve Komünist Parti (Yeşil Ordu) davaları gibi içte ve dışta yankı uyandıran konulardır.⁵³

Büyük Millet Meclisi kararıyla vatandaşlıktan çıkarılan Damat Ferit Paşa ile birlikte Hadi, Rıza Tefik ve Reşat Halis hakkında gıyaben yargılama kararı alan Ankara İstiklal Mahkemesi bu kişileri Sevr Antlaşması'nı imzaladıkları ve memleketin düşman tarafından işgaline sebep oldukları gerekçesiyle gıyaben idama mahkûm etti. İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele kuvvetlerine karşı savaşmak üzere kurduğu Kuvay-ı İnzibatiye ordusunun yenilmesiyle de yakalananlar yine bu mahkeme tarafından yargılanmış, yakalanamayanlar ise gıyaben idam cezasına çarptırılmışlardır. Ayrıca Milli Mücadele'de büyük hizmetler yapmış ve özellikle düzenli ordunun henüz kurulmadığı dönemde iç isyanların bastırılmasında büyük rol oynayan Çerkez Ethem de Birinci İnönü Savaşı'nda Yunanlılara yardım ederek vatana ihanet ettiği gerekçesiyle gıyaben yargılanarak idama mahkûm edilmiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin baktığı diğer bir önemli dava Yeşil Ordu ve Halk İştirakiyun (Komünist) Fırkası davasıdır. Tokat mebusu Dr. Nazım Bey, Bursa mebusu ve Diyarbakır İstiklal Mahkemesi üyesi Şeyh Servet Efendi, Afyon mebusu Mehmet Şükrü Bey ve Yeni Dünya Gazetesi başyazarı Arif Oruç gizli Komünist Partisi kurarak hükümeti devirmek istedikleri gerekçesiyle Hıyaneti Vataniye suçundan yargılanmışlardır. Dr. Nazım 15 yıl hapse mahkûm edilmiş, Eylül 1921 'de çıkarılan af kanunu ile serbest kalmıştır. Şeyh Servet Efendi ile Mehmet Şükrü Bey ve diğer sanıkların çoğu beraat etmiş, Arif Oruç'la birlikte bir kısmına da zorunlu ikamet cezası

⁵³ Aybars, age., s. 61

verilmiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin baktığı casusluk davaları içinde en önemlisi Hintli casus Mustafa Sagir olayı olmuştur. Hint müslümanları temsilcisi sıfatıyla Ankara'ya gelen Mustafa Sagir'in İstanbul'a göndermek istediği mektup yakalanmıştı. İstanbul'daki İngiliz subayı Nelson'a gönderilen bu mektupta Mustafa Kemal Paşa hakkında detaylı bilgiler içeren ve kimyasal mükrekkeple gizli yazılmış raporlar olduğu ve Mustafa Kemal'e suikast yapmakla görevlendirildiği anlaşılınca Mustafa Sagir yargılanarak idam edilmiştir.

Bu davaların yanında asker kaçakları, casusluk, bozgunculuk, soygunculuk, yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma ve vatana ihanet gibi çok geniş bir yelpazede yargılama yapan Ankara İstiklal Mahkemesi yaklaşık iki senelik çalışma süresinde on üç binden fazla sanıkla ilgilenmiştir. Yapılan yargılamaların sonucunda 470 kişiye beraat, 108 kişiye idam, 279 kişiye müeccelen idam, 48 kişiye gıyaben idam, 12.191 kişiye de hapis, değnek ve para cezası gibi değişik cezalar verilmiştir.⁵⁴

Bu dönemde çalışan Eskişehir, Isparta, Konya, Pozantı, Sivas, Kastamonu, Diyarbakır, Yozgat ve Samsun İstiklal Mahkemeleri de genellikle asker kaçakları, casusluk, soygun ve bozgunculuk konularına bakmışlardır. Samsun İstiklal Mahkemesi özellikle Pontus ayaklanması ve Koçgiri olayı ile ilgilenirken, Yozgat İstiklal Mahkemesi de Yozgat İsyanı ve yine Koçgiri hadisesiyle ilgilenmiştir.⁵⁵ En sert çalışan mahkeme Mustafa Necati'nin başkanlığındaki Kastamonu İstiklal Mahkemesi'dir. Asker kaçaklarını önlemek için uyguladığı sert yöntemler mecliste tartışma konusu olmuştur. Bu mahkeme on gün içinde teslim olmayan asker kaçaklarının yerine bir akrabasını (sırayla babası, biraderleri, amcası, dayısı, amcaoğlu, eniştesi ve eniştesinin oğlu) askere götürmek, akrabası yoksa köy veya mahallesinden “iki yüz lira” para cezası alınması ve kaçağın mal ve mülkünün yakılıp yıkılması veya müsaderesi gibi hukuk dışı

⁵⁴Aybars, age., s.77

⁵⁵Alkan, age., s.42-45

kararlar veriyordu.⁵⁶

İki yıllık bu dönemde İstiklal Mahkemeleri'nin asker kaçaklarının yanında baktıkları diğer suçları Ergün Aybars şöyle özetlemiştir:

*“Vatana ihanet, ayaklanma, casusluk, bozguncu ve aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanma, halka eziyet ve baskı, asker ailesine saldırı, Teklifi Milliye' den mal kaçırmak, katil, düşman ordusuna katılmak, düşmana yardım ve işbirliği”*⁵⁷

İstiklal Mahkemeleri'nin asker kaçaklarına hafif ve korkutucu cezalar vererek onları tekrar birliklerine kazandırma prensibiyle çalıştıkların, idam ve ağır hapis cezalarının sadece askerden kaçmayı alışkanlık haline getirmiş ve kaçak bulunduğu sırada ağır suç ve cinayet işlemiş olanlara verildiğini belirten Ergün Aybars, mahkemelerin çeşitli suçlara verdikleri cezaları da şu şekilde sıralamıştır:

*“1. Asılarak ve kurşuna dizilerek idam 2. Kal'a-bend, kürek ve ağır hapis 3. Sürgün, 4 Dayak (değnek vurarak, 40-100 adet) 5. Tazmin (zararı ödeme) 6. Görevden uzaklaştırma, 7. Halk ve asker önünde teşhir 8. Milli Mücadelenin sonuna kadar gözaltına alma 9. Mal ve mülke el koymak, yıkmak ve yakmak 10. Asker kaçağının yerine en yakınına askere almak, köy ve mahallesinden ağır para cezası (200 lira) almak.”*⁵⁸

TBMM adına çalışan İstiklal Mahkemeleri'nin kararları kesin olup temyizi yoktu. Önceleri üç üyeden oluşan mahkemeler sonradan dört üyeli hale getirilmiş ve bir de savcı görevlendirilmiştir. Sanıklar dinlendikten sonra kararlar mahkeme üyelerinin vicdani kanaatlerine göre verilirdi. Mahkemede avukat bulunmaz, sanıklar kendi kendilerini savunmak zorundaydı. Sanıkların tek tek ya da gruplar halinde yargılandığı bu mahkemelerde duruşmalar caydırıcılık açısından halka açık yapıldı.

⁵⁶Aybars, age., s.136

⁵⁷Aybars, age., s.141

⁵⁸Aybars, age., s.144

1.5. MAHKEMELERİN KALDIRILMASI

Milli mücadele döneminde görev yapan İstiklal Mahkemeleri asker kaçakları ve asayişin sağlanması konusunda etkili oldukları halde yetkilerinin çok geniş olması ve uyguladıkları yöntemlerin sert olması nedeniyle mecliste hep tartışma konusu olmuştur. İstiklal Mahkemeleri'ni şiddetle eleştirenler arasında sadece muhafazakârlar ve liberaller değil Hamdullah Suphi Bey gibi birinci gruba mensup inkılapçı mebuslar da vardır.⁵⁹ Eleştiriler özellikle mahkemelerin hukuksuz davrandıkları, keyfi hareket ederek memlekette terör estirdikleri asker kaçakları için kuruldukları halde hemen her konuya el attıkları, hususlarında yoğunlaşıyordu. Bunun yanında memlekette hukukçuların çalıştığı mahkemelerin olduğu ve bunların her türlü suçlara bakabileceği, bu nedenle de hukukla alakası olmayan mebuslardan oluşan ve sadece vicdani kanaatlerine göre karar veren İstiklal Mahkemeleri'ne ihtiyaç olmadığı da sık sık dile getiriliyordu.

Amasya'da yeni bir İstiklal Mahkemesi'nin kurulması konusunda yapılan müzakerelerde söz alan Sivas mebusu Hakkı Hami Bey, kendilerine verilen geniş yetkiler nedeniyle bu mahkemelerin "tavuk hırsızlarını" bile yargılayacak bir duruma geldiklerini bu nedenle de kendi "kıymetlerini sıfıra indirdiklerini" belirtiyordu. Bu mahkemelerin artık Rusya'daki Çeka'lara benzediğini söyleyen Hakkı Bey, İstiklal Mahkemeleri memlekette faaliyette bulundukça kimsenin bizimle ticari faaliyete geçmeyeceğini ve bunların muvakkaten kaldırılması gerektiğini vurguluyordu.⁶⁰

Muhafız "İkinci Grup" lideri Erzurum mebusu Hüseyin Avni Bey de yaptığı uzun konuşmasında kuruluşundan beri bu mahkemelere karşı olduğunu söyleyerek, hukukçulardan oluşan mahkemeler varken hâkimlik ehliyeti tartışmalı üç mebusun vereceği kararlara güvenmenin artık mümkün olmadığını dile getiriyordu. Hüseyin Avni Bey, Allah'ın peygamberlerine bile vermediği yetkinin TBMM tarafından İstiklal Mahkemeleri'ne verildiğini, bunun batıl olduğunu ve mahkemelerin kaldırılarak kanunun hâkim kılınması gerektiğini şu sözleriyle belirtiyordu:

⁵⁹ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İletişim Yay., İstanbul 2009, s.373

⁶⁰ TBMM, **GCZ.**, D.1, C.3, s. 608-609

" Bir kere T.B.M.M.'ne Allah'ın vermediği salâhiyeti kendisinin başkasına verdiği hayret etmekteyim. Yani cenabı Hak T.B.M.M.'ne hiç kimsenin reyî hudîyle bir kimseyi asmak kanaati zâtisiyle asmak ve öldürmek için, o salâhiyeti peygamberlerine dahi vermemiştir. Fakat T.B.M.M. bunun fevkinde her salâhiyeti vermiştir. Binaenaleyh aslen batıl olduğunu iddia ederim... Kanun hâkim olmalı. Şahısların hâkimiyeti payidar olamaz. Yarın gelirler üzerimize kül ekerler... "⁶¹

Mecliste İstiklal Mahkemeleri'ne karşı eleştiriler artarken, Sakarya Zaferi'nden sonra cepelerde uzun süre savaş olmaması, merkez ordusunun kurulması, asker kaçağı, ayaklanma ve diğer suçların önemli derecede azalması da bu mahkemelere gerek kalmadığı fikrinin güçlenmesine neden oldu. Bu nedenle mahkemelerin kaldırılmasıyla ilgili öneriler verilmeye başlandı. Fakat hükümetin mahkemelerin çalışmasına ihtiyaç olduğunu belirtmesi üzerine bu teklifler reddedildi.⁶²

Bu arada İstiklal Mahkemeleri'nin sınırlandırılması ve denetlenmesi konusunda yapılan baskılar sonucu 31 Temmuz 1922 tarihinde hükümetin itirazlarına rağmen "*İstiklal Mehâkimi Kanunu*" mecliste kabul edildi. Bu kanun İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşu, yetkileri ve denetimi konusunda daha belirgin düzenlemeler getiriyordu. 16 maddeden oluşan yeni kanuna göre İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması Bakanlar Kurulu'nun teklifi ve Meclis'in mutlak çoğunluğuna bağlanıyordu. Mahkemenin bakacağı suçlar sınırlandırılarak ayrıntılı olarak belirtiliyordu. Yapılan en önemli değişikliklerden biri de idam cezalarının meclis onayına bağlanması oldu. Mahkemelere bir savcı atanması; savcıya mahkeme kararlarına itiraz etme hakkının verilmesi ve bu itiraza meclisin bakacak olması; savcının görüşü alınmadan tutuklama ve tahliye işlemlerinin yapılmaması da bu kanunla getirilen önemli değişikliklerdir.

İstiklal Mahkemeleri'nin bu kanunla sınırlandırılması ve hukuki sınırlar içine çekilmesini Prof. Dr. Ergün Aybars "*İstiklâl Mahkemeleri ilk kuruldukları sıradaki "ihtilal mahkemeleri" niteliğini kaybetti.*" şeklinde yorumlamıştır. Aybars, mahkemelere

⁶¹ TBMM, GCZ., D.1, C.3, s.609-610

⁶² Aybars, age., s.121

savcı atanmasının mahkemeler için bir engel teşkil ettiğini, idam kararlarının meclis onayına bağlanmasının da mahkemelerin çalışmalarını yavaşlattığını da belirtmiştir.⁶³

İstiklal Mehâkimi Kanunu ile İstiklal Mahkemeleri'nin yapısı ve yetkileri yeniden belirlenirken, yine bu kanunla 31 Ağustos 1922 tarihinden itibaren bu mahkemelerin faaliyetleri durdurulmuştur. Böylece İstiklal Mahkemeleri'nin Milli Mücadele dönemi çalışmaları son bulmuş oldu.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Milli Mücadele dönemi İstiklal Mahkemeleri bazı hukuk dışı kararları ve uygulamalarıyla tartışma konusu olmuşsa da, asayişin sağlanması, asker kaçakları, isyan ve bozgunculuğun önlenmesi ve TBMM hükümetinin otoritesinin kabul ettirilmesi konularında hatırı sayılır katkılarda bulunmuştur. Mahkemelerin yapıları ve yargılama yöntemlerinin hukuka uygunluğu bakımından tartışmalı olsa da, işleyişindeki aksamaları içinde bulunulan olağanüstü hâl ile izah etmek mümkündür. Zaten bu mahkemeler hukuki olmaktan ziyade siyasi ve tarihi zorunluluklara binaen kurulmuştur. Dolayısıyla yasama, yürütme ve yargı erklerini elinde bulunduran bir ihtilal meclisinin olağanüstü yetkilerle kurduğu bu mahkemeleri ideal bir hukuk sisteminin parçası olarak düşünmek mümkün olmadığı gibi doğru da olmaz. İstiklâl Mahkemeleri bu dönemde, orduyu cephe gerisinden takviye etmek amacıyla, iyi niyetle çalışan kuruluşlar olarak Milli Mücadele'deki yerlerini almıştır. Bu dönemde olup bitenleri lâyıkıyla kavramak, Büyük Millet Meclisi'nin işleyiş tarzı, kompozisyonu ve bu topluluğun Milli Mücadele gayesi etrafında nasıl kenetlenmiş olduğunun bilinmesiyle mümkün olabilir. Bu dönemde mahkemelerin işleyişinde görülebilecek kusurları herhangi bir siyasi çıkar hesabına bağlamak mümkün değildir.⁶⁴

Fakat Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra tekrar kurulan bu mahkemeler yeni rejimin kurulması ve korunması aracı olarak kullanılmış, muhalefet eden veya muhalif olma ihtimali olan herkes ve her ses bu mahkemeler vasıtasıyla susturulup sindirilmiştir.

⁶³ Aybars, age., s.124

⁶⁴ Alkan, age., s.49

Tek Parti rejiminin oturtulması ve yapılan devrimlerin kabul ettirilmesi İstiklal Mahkemeleri'nin tedhiş uygulamalarıyla mümkün olmuştur. Göstermelik de olsa bu mahkemelerde yargılanan Kemalist gazeteci yazar Ahmet Emin Yalman'ın deyişle Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri “... *Takım takım ölüm cezaları veren ve hükümlerini kimseye sormadan, kimseye hesap vermeden yürüten korkunç ihtilal mahkemesi...*”ne⁶⁵ dönüştüler. Mahkeme ile ilgili arşivlerin halen tam olarak araştırmacılara açılmamış olması da bu mahkemelerle ilgili tartışma ve şüphelerin devam etmesine sebep olmuş, toplumun bu konuda yeterli ve doğru bir şekilde aydınlatılması imkânı olmamıştır.

⁶⁵ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim C.2**, 2.bs., Pera Turizm Ticaret A.Ş. Yay., İstanbul 1997, s.1011-1013

İKİNCİ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ İSTİKLAL MAHKEMELERİ

Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri 1923-1927 yılları arasında, Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan yeni rejimin yaşama hakkını savunma gayesi altında, her türlü muhalefeti sindirme ve ortadan kaldırma amacıyla kurulan mahkemelerdir. Halifeliğin kaldırılması, medrese, tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka inkılabı gibi radikal devrimler bu dönemde gerçekleştirilmiş ve bu mahkemeler vasıtasıyla uygulanmıştır. Bu dönemde İstanbul İstiklal Mahkemesi, Ankara İstiklal Mahkemesi ve Şark İstiklal Mahkemesi olmak üzere üç mahkeme kurulmuştur.

2.1. İSTANBUL İSTİKLAL MAHKEMESİ

İstanbul İstiklal Mahkemesi Cumhuriyet döneminin ilk İstiklal Mahkemesi'dir. Yaklaşık iki aylık bir sürede çalışan İstanbul İstiklal Mahkemesi, Cumhuriyet döneminde kurulan üç İstiklal Mahkemesi içinde en az çalışan ve en az öneme sahip olan mahkemedir. Bu mahkeme özellikle hilafetin kaldırılması için gerekli zemini hazırlamak ve hilafeti savunan İstanbul basınına gözdağı vermek amacıyla kurulmuştur.

2.1.1. Mahkemenin Kuruluşu

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'nin başından itibaren tasarladığı devrimleri "sır" gibi saklamıştır. Bu sırrı Mazhar Müfitle paylaşan Mustafa Kemal Paşa 7-8 Temmuz 1919 gecesi Mazhar Bey'i uyandırıp söyleyeceklerini anı defterine

yazmasını ister:

*"Zaferden sonra devlet şekli Cumhuriyet olacaktır. Bu bir. İki: Padişah ve hanedan hakkında zamanı gelince gereken işlem yapılacaktır. Üç: Tesettür kalkacaktır. Dört: Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Beş: Latin harfleri kabul edilecektir."*⁶⁶

Mustafa Kemal Paşa, bu sözlerini hayalcilikle niteleyen Mazhar Müfit Bey'e bunu zamanın göstereceğini söylemiş ve bu sırrı Milli Mücadele arkadaşlarından bile gizlemiş ve şartlar olgunlaştıkça bu devrimleri birer birer uygulamaya koymuştur. Bunların ilk adımı olarak 1 Kasım 1922'de saltanat kaldırılmıştır. Mecliste fazla bir tepki çekmeyen bu karardan sonra Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda önemli bir değişiklik yapılarak muhalif siyaset yasaklanmıştır. Birinci maddesinde Büyük Millet Meclisi'nin Hilafet ve saltanatı kurtarmak amacıyla kurulduğunu belirten Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun bu maddesi 15 Nisan 1923'te şu şekilde değiştirildi:

*"Saltanatın ilgasına ve hukuku hâkimiyet ve hükümrâninin gayrikabili terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessili hakikisi olan Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti mâneviyesinde mündemiç bulunduğuna dair 1 Teşrinisani 1338 tarihli karar hilâfında veya Türkiye Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazanın kavlen veya tahriren veya fiilen ankasdin muhalefet veya ifsadat ve neşriyatta bulunan kesân haini vatan addolunur."*⁶⁷

İkinci Grup'un, faşizme yol açacağı ve insanların fikir ve düşüncesine pranga vuracağı gerekçesiyle şiddetle karşı çıktığı bu değişiklikle birlikte artık hükümetin kararlarına muhalefet, vatana ihanet olarak görülmüş ve *Dokuz Umde*⁶⁸ dışında siyaset

⁶⁶ Mazhar Müfit Kansu., **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber C.1**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s-131-132

⁶⁷ TBMM,ZC., D.1, C.29, s.182-189

⁶⁸ 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal'in seçim dolayısıyla halka yayınladığı bildiri, bkz. Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", Sina Akşin, (ed.), **Türkiye Tarihi C.4 Çağdaş Türkiye** içinde (85-175), Cem Yay., İstanbul 1997, s.90

yapmak fiilen imkânsız hale getirilmiştir.⁶⁹

Meclisteki muhalefetten rahatsız olduğunu her fırsatta dile getiren Mustafa Kemal Paşa bu muhalefetten kurtulmak amacıyla 16 Nisan 1923'te Büyük Millet Meclisi'nin seçimlere gitmek üzere dağılmasını sağladı. Yapılacak seçimlerde mebusları kendisi seçmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir'e "*Millet bana güvenoyu versin ve mebusların seçimini bana bıraksın*"⁷⁰ diyecektir.

Karabekir'in bu konudaki itirazlarını kabul eden Mustafa Kemal Paşa, "*Ben mecliste muhalif istemiyorum*"⁷¹ diyerek seçimlere girecek adayları tek tek kendisi belirlemiş ve iki kişi haricinde İkinci Grup üyesi mebusların yeniden meclise girmesini engellemiştir.

Böylece İkinci Meclis birkaç kişi haricinde Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat seçtiği mebuslardan oluşmuştur. Yeni Meclis'in toplanmasından kısa bir süre sonra 11 Eylül'de Halk Fırkası'nın kurulmasıyla da Mustafa Kemal Paşa, kendisinin tam denetimi altında olan bir meclis ve bir parti ile iktidarını pekiştirmiş⁷² ve planladığı devrimleri uygulamak için uygun zemini oluşturmuştur.

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle Mustafa Kemal Paşa ikinci devrimini de gerçekleştirmiş olacaktı. Cumhuriyet, Milli Mücadele'nin önde gelen liderlerinden Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy gibi paşaların Ankara'da olmadığı bir sırada ilan edilmiş, bu da paşaların tepkisine yol açmıştı. İstanbul'da bulunan Rauf Orbay, *Vatan* Gazetesine verdiği mülakatta Cumhuriyet'in ilanının bir günde emr-i vaki şeklinde yapıldığını, bunun da endişelere sebep olduğunu belirtiyordu. Rauf Bey devamında, en iyi hükümet şeklinin kuvvetini

⁶⁹ Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (E-Kitap), Çev. Nükhet Salihoğlu, İletişim Yay., İstanbul 2005, s.191

⁷⁰ Karabekir, age., s.138

⁷¹ Karabekir, age., s.138

⁷² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (E-Kitap), Çev. Yasemin Saner Gönen, 1.bs., İletişim Yay., İstanbul 1995, s.242

yalnızca milletin muvafakatinden alan, başka hiçbir tesir veya kuvvet karşısında eğilmeyen ve halkın ezici çoğunluğunun arzularına uygun olan meclis hükümeti olduğunu da vurguluyordu.⁷³ Rauf Bey'in bu sözleri Ankara'yı kızdırmış ve onun Halk Fırkası grup toplantısında sekiz saat sorgulanmasına sebep olmuştu. Sorgulamada Rauf Bey özellikle İsmet Paşa tarafından hilafetçilik ve saltanatçılıkla suçlanmış ve Rauf Bey'in Refet Paşa ve Adnan Bey'le halifeyi ziyaret etmelerinin saltanat beklentilerini güçlendirdiği dile getirilmişti.

Rauf Bey, bu suçlamalara karşı yaptığı savunmasında cumhuriyetçi olduğunu fakat cumhuriyeti ancak milli hâkimiyeti tam manasıyla sağlaması şartıyla kabul ettiğini ve zaten cumhuriyetin manasının da bu olduğunu, aksi takdirde Güney Amerika memleketlerinin bazılarında olduğu gibi milli hâkimiyeti hiçe sayarak cumhuriyet adı ile hüküm sürülmesinin cumhuriyet sayılamayacağını belirtmiştir.⁷⁴

Ankara'nın başkent yapılmasından dolayı hükümete kızgın olan İstanbul basını da Cumhuriyet'in ilan şeklini sert bir şekilde eleştirmiştir. Eleştiriler genel olarak Cumhuriyet'in ilanının aceleye getirildiği ve cumhurbaşkanına çok fazla yetki verildiği noktasında yapılmış diktatörlüğe doğru gidildiği vurgusu yapılmıştır. *Tanin* Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) yazılarında, hilafetin kaldırılacağından ve Mustafa Kemal Paşa'nın hilafeti üzerine alacağından söz etmiş, hilafetin kaldırılması halinde Türkiye'nin İslam dünyası üzerinde bir etkisinin kalmayacağını belirtmiştir. Bu yazıları nedeniyle irtica ile işbirliği yapmakla suçlanan Hüseyin Cahit yaptığı eleştirilerin nedenini şöyle açıklamıştır:⁷⁵

“Diktatörlükten korkuyoruz; diktatörlüğe doğru yürünmekte olmasından korkuyoruz...”

Bu arada halifeliğin kaldırılacağı ve halifenin istifa ettiği söylentileri İstanbul

⁷³ Akyol, age., s. 344-345

⁷⁴ Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni C.2**, Emre Yay., İstanbul 1993, s.138-140

⁷⁵ Akyol, age., s. 351

basınında dillendirilmiş ve bu söylentiler ülke sınırlarını aşarak İslam dünyasına yayılmıştır. İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey *Tanin* gazetesinde Halife Abdülmecid'e "Bir Açık Arıza" başlığıyla bir yazı yayınlamıştır. Lütfi Fikri Bey bu yazısında halifenin istifasıyla ilgili söylentilere değindikten sonra halifeliğin önemini anlatarak Abdülmecid'e istifa etmemesi çağrısında bulunmuştur.⁷⁶

Tüm bu tepkiler karşısında öfkelenen Hükümet, muhalifleri susturmanın yollarını ararken, Hindistan'dan gelen bir mektup hükümete bu fırsatı adeta bahşetmiştir. Halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili söylentiler üzerine Hindistan'daki İsmailiye mezhebinin lideri Ağa Han ile Hintli Emir Ali, Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup göndererek halifeliğin dünya çapındaki ve tüm Müslümanlar üzerindeki önemini ve etkisini belirttikten sonra halifeliğin kaldırılmaması için şu cümlelerle ricada bulunuyorlardı:

*"Türkiye'nin gerçek dostları olarak biz, halifeliğin ve Halife'nin Müslüman memleketlerin güven ve saygısına layık bir yere yerleştirilmesini ve böylece Türkiye'ye de güç ve onur kazandırılmasını saygı ile Büyük Millet Meclisi'nden ve onun ileriye gören yöneticilerinden rica ederiz."*⁷⁷

Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubu başbakanın eline geçmeden 5 Aralık 1923'te *Tanin* ve *İkdam*, 6 Aralık'ta da *Tevhidi Efkâr* gazetelerinde yayınlanması üzerine Başbakan İsmet Paşa 8 Aralık'ta meclisi gizli toplantıya çağırdı.⁷⁸ Mektubun kendisi ve basında yayınlanmasının iç ve dış güçler tarafından Türkiye'ye karşı yapılmış planlı bir saldırı olduğunu ve olayın arkasında bizzat İngilizlerin olduğunu söyleyen İsmet Paşa derhal önleyici tedbirler alınmasını istiyordu. İsmet Paşa mektubu yayınlayanların Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinde belirtilen neşriyat suçunu işlediklerini belirterek olayların derhal bastırılması ve suçluların cezalandırılması için

⁷⁶ Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, 3.bs., Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011, s.4

⁷⁷ Goloğlu, age., s.5

⁷⁸ Aybars, age., s.175

İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesini talep ediyordu.⁷⁹

Gizli oturumda yapılan görüşmelerde İsmet Bey'den sonra söz alan Rauf Bey, İsmet Paşa'nın olayların gelişimiyle ilgili şüphelerine katıldığını, olayın derhal soruşturulması gerektiğini fakat Hıyanet-i Vataniye Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'ne gerek olmadığını belirtiyordu. Olayın ceza kanununa göre adli mahkemelerde tahkik edilmesi gerektiğini söyleyen Rauf Bey, İstanbul'a İstiklal Mahkemesi göndermenin güvenlik zafiyetinin ilanı, adliye sisteminin inkârı ve ülkede bir ihtilal durumunun varlığını teyit anlamına geleceğini söylüyordu.⁸⁰

Meclisin büyük çoğunluğu Halk Fırkası mensubu olmasına rağmen İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kurulmasına şiddetli bir tepki vardı. Tepki gösterenler, olayın ceza kanunu çerçevesinde adli mahkemeler vasıtasıyla çözülebileceğini, olağanüstü mahkemeye gerek olmadığını ileri sürüyorlardı. Fakat İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasında ısrar eden hükümetin gayesi başkaydı. Asıl amaç Ergün Aybars'ın dediği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın yaptığı ve yapacağı devrimlere karşı koyanlara, devrimin gücünün gösterilmesi, basınını susturularak halifelik'in kaldırılması için uygun ortamın oluşturulmasıydı.⁸¹

Yapılan tartışmalardan sonra İstiklal Mahkemesi'nin kurulması mecliste oylandı ve 63 ret oyuna karşılık 89 evet oyu ile 8 Aralık 1923 günü İstanbul İstiklal Mahkemesi kuruldu. Mahkeme başkanlığına 102 oyla İhsan Bey (Cebelibereket), Savcılığa 105 oyla Vasıf Bey (Saruhan), üyeliğe 116 oyla Refik Bey(Konya), 109 oyla Asaf Bey (Hakkâri) ve 106 oyla Cevdet Bey (Kütahya) seçildiler.⁸² Seçilen mahkeme üyeleri aynı gece mecliste toplanarak icraata başladılar.

⁷⁹ TBMM, **GCZ**, D.2, C.4, s.314-317

⁸⁰ TBMM, age., s.317-320

⁸¹ Aybars, age., s.175

⁸² TBMM, **ZC.**, D.II, C.4, s.121

2.1.2. Gazeteciler Davası

8 Aralık'ta kurulan İstanbul İstiklal Mahkemesi, aynı gece Meclis'te toplanarak Ağa Han ve Emir Ali'nin mektuplarını yayınlayan gazetelerin sahipleri ile sorumlu müdürlerinin gözaltına alınmasına karar verdi. Savcının çıkardığı tutuklama emri üzerine, *Tanin* gazetesi sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit, *İkdam* gazetesi sahibi Ahmet Cevdet ve müdürü Ömer İzzeddin, *Tevhid-i Efkâr* gazetesi sahibi Velit Ebuzyyade ve müdürü Hayri Muhiddin Beylerin, vatana ihanet ve devletin dış ve iç güvenliğini bozmak, hükümeti devirmek suçlarından dolayı İstiklal Mahkemesi'nce haklarında yargılama yapılmak üzere tutuklandılar.⁸³

İstanbul İstiklal Mahkemesi 9 Aralık'ta İstanbul halkına hitaben yayınladığı beyanname ile görevine başladı. Mahkeme başkanı İhsan Bey'in imzasını taşıyan beyannamede mahkemenin kuruluş amacı Cumhuriyet'in varlığına ve esaslarına muhalif hareket etmeye cesaret ve teşebbüs edenlerin mevcut kanunlara göre “şiddetle cezalandırmak” olarak belirtiliyordu.⁸⁴

Tutuklanan gazetecilerin duruşması 15 Aralık'ta savcının iddianamesini okumasıyla başladı. Savcı adı geçen gazetecilerin, Ağa Han ve Emir Ali'nin halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili propagandalarına bilerek veya bilmeyerek alet oldukları için Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na göre yargılanmalarını talep ediyordu. Sanık ve sanık avukatları ise mektubun saçmalığını ve “herzevekillik”⁸⁵ olduğunu kabul ettiklerini fakat mektubu gazetecilik refleksiyle yayınladıklarını, amaçlarının sadece haber yapmak olduğunu belirterek savunmalarını yaptılar.

Savcı, iddianamesinde Hüseyin Cahit'in cumhuriyetçi olduğunu ve büyük hizmetler yaptığını belirterek kendisinin ve sorumlu müdürlerinin beraatını istemişti. Duruşmalarda dik duruşuyla dikkat çeken Hüseyin Cahit ise yaptığı hizmetler nedeniyle

⁸³ Aybars, age., s.177; Yalman, age., s. 907

⁸⁴ Mete Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması(1923-1931)**, 3.bs., Cem Yay., İstanbul 1992, s. 79

⁸⁵ Tunçay, age., s.81; Yalman, age., s. 909

değil, Ağa Han'ın mektubunu yayınlamak suç olmadığı için beraat ettirilmesini istemiştir. Aksi halde medeni dünya Ağa Han'ın mektubunu yayınlaması nedeniyle bir gazetecinin mahkûm edilmesini “*Hürriyetperver ve asri Türk cumhuriyeti bu mu idi*” diye sorgulayacağını vurguluyordu.⁸⁶ Hüseyin Cahit Halife'ye siyasi güç verilmesine karşı olmakla beraber hilafetin Türkler 'de kalmasından yana olduğunu ve iktidardakileri vatanın selameti için eleştirdiğini vurguladıktan sonra “... *Ben sizden merhamet ve müsamaha istemiyorum. Yalnız adalet istiyorum.*” demiş ve “*Ben vatan haini değilim.*” sözüyle savunmasını bitirmiştir.⁸⁷

Sanıkların uzun savunmalarından sonra 2 Ocak günü okunan mahkeme kararında mektubun yayınlanmasının suç olmakla beraber sanıkların bunu suç işlemek maksadıyla yapmadıklarına kanaat getirildiği için tüm sanıkların beraatına karar verilmiştir.

Milli mücadeleye büyük katkıları olan gazetecilerin tutuklanması hukuki olmaktan ziyade siyasi bir karardır. “*inkılabın kanunu mevcut kanunların üstindedir*” anlayışıyla hareket eden ve asıl düşüncesi İstiklal Mahkemesi'nin yarattığı ortamdan yararlanarak hilafeti kaldırmak olan iktidar bu yargılamalarla basına gözdağı vermiş ve “*inkılapçı hareketin kararlılığını*”⁸⁸ göstermiştir. Böylece İzmit basın toplantısında Mustafa Kemal tarafından yapılan devrimlere karşı çıkmamaları konusunda yapılan uyarılara rağmen buna uymayan ve hükümete sert eleştiriler yönelten gazeteciler İstiklal Mahkemesi vasıtasıyla bir daha uyarılmıştır.

Yargılamalardan hemen sonra

“ *Basın su ve ateş gibi unsurdur. Hem çok faydalı, hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey iyi münasebetlerle faydalarını en yükseğe, zararlarını en aşağıya indirmektir.*”⁸⁹

⁸⁶ Akyol, age., s.381

⁸⁷ Aybars, age., s.183

⁸⁸ Aybars, age., s.185

⁸⁹ Yalman, age., s.914

Sözleriyle basının önemini belirten mahkeme başkanı İhsan Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı gazetecilerle barışmaya ikna etmiş ve sonuçta İstanbul gazetecilerinden *İkdam* sahibi Ahmet Cevdet, *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid, *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebuzyyade, *İleri* başyazarı Celal Nuri, *Akşam* başyazarı Necmeddin Sadık, *Vakit* başyazarı Mehmed Asım, *Tercüman-ı Hakikat* başyazarı Hüseyin Şükrü ve *Vatan* başyazarı Ahmet Emin Yalman 1 Şubat 1924'te Mustafa Kemal Paşa tarafından İzmir'e çağrılmışlardır.⁹⁰

Gazetecileri İzmir Göztepe köşkünde ağırlayan Mustafa Kemal Paşa muhafazakâr yazar Velid Ebuzyyade'yi bu toplantıya kabul etmeyerek geri çevirmiştir. Gazetecilerle uzun uzadıya görüşen Mustafa Kemal Paşa onlara yapacağı radikal değişim düşüncelerini benimsetmeye çalışmış ve gazetecilerden tam olarak ne istediğini şu meşhur sözleriyle dile getirmiştir:

*“Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin bir tezahürü olarak Cumhuriyetin etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi...”*⁹¹

Mete Tunçay bu sözleri, Mustafa Kemal Paşa'nın tepeden inme demokrasi anlayışına göre basını gerekirse halka rağmen kendi kişiliğinde ve önderliğinde ifadesini bulan genel iradenin destekçisi olarak görmek istediği şekilde yorumlamıştır.⁹²

Mustafa Kemal Paşa'nın yanından olumlu düşüncelerle ayrılan gazeteciler bir süre onu öven yazılar yazmış ve yapılacak devrimler konusunda kamuoyunu hazırlamışlardır. Fakat bu barış fazla sürmemiş, özellikle de Velid Ebuzyyade ve Hüseyin Cahit yeniden hükümetin icraatlarını sert bir şekilde eleştirmeye başlamışlardır. Özellikle halifeliğin kaldırılmasıyla büyüyen bu anlaşmazlık bir yıl sonra basının tamamen susturulmasıyla neticelenmiş ve Yalman'ın ifadesiyle 1925-1936 arasında memlekette gerçek manasıyla tek bir gazete bile kalmamıştır.

⁹⁰ Yalman, age., s. 916

⁹¹ Yalman, age., s. 920

⁹² Tunçay, age., s.85

2.1.3. Lütfi Fikri Bey Davası

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nin 9 Aralıkta tutukladığı önemli isimlerden biri de İstanbul Barosu başkanı Lütfi Fikri Bey'dir. Lütfi Bey 10 Kasım 1923 tarihli *Tanin* gazetesinde yayımlanan "Halife Hazretlerine Açık Arıza" adlı yazısında saltanatçılık davası güttüğü iddiasıyla yargılanmıştır. Lütfi Bey bu yazısında hilafetin Türkiye ve İslam dünyası için öneminden bahsetmiş ve Halife'ye istifa etmemesi çağrısında bulunmuştu.

Mahkemenin Lütfi Bey'e yönelttiği bir diğer suçlama da yayımlanmayan bir makalesinde "Milli hâkimiyet mutlaka Cumhuriyetle tev'em değildir ve cismani hükümsüz halifelik yaşatılamaz" düşüncesini ileri sürmesidir.⁹³

Hilafetin kanuni bir kurum olduğu bu dönemde Halife'ye destek vermesinden dolayı yargılanan Lütfi Fikri Bey 27 Aralık'ta mahkeme tarafından 5 yıl küreğe mahkûm edilmiştir. Fakat mahkeme başkanı İhsan Bey bu karara katılmayarak verilen cezanın affi için çalışacağını bildirmiştir. Hakkındaki mahkûmiyet kararını "memleket sağ olsun" sözleriyle karşılamış olan Lütfi Fikri Bey kararın haksız ve kanunsuz olduğu gerekçesiyle Büyük Millet Meclisi'ne başvurmuştur.

Lütfi Bey'in dilekçesini ele alan Meclis Adalet Komisyonu "cezanın kaldırılmasına" karar verdi. Fakat Meclis Genel Kurulu uzun tartışmalardan sonra cezanın kaldırılmasını değil "cezanın affını" kararlaştırdı ve düzenlenen kanun tasarısıyla Lütfi Bey ve diğer iki kişi af edildiler.⁹⁴

Gazeteciler ile Lütfi Fikri Bey dışında aralarında Halife'nin yaverlerinden Ekrem Bey, "Komünist Mehmet", "Mürteci vaiz İbrahim Ethem Efendi", Beyoğlu Mıntıka Kumandanı Binbaşı Mesut Bey ve Salapuryacılar Cemiyeti Başkanı Rizeli Ali Osman Ağa gibi isimlerin bulunduğu dokuz kişi daha tutuklanmıştır. Bunlardan sadece Beyazıt Camii'nde tesettür konusunda verdiği vaaz nedeniyle tutuklanan hafız Vaiz İbrahim

⁹³Tunçay, age., s.81

⁹⁴TBMM, ZC., D.II, C.5, s.802

Ethem Efendi, dini siyasete alet ettiği gerekçesiyle; Ali Osman Ağa ise Cumhurbaşkanını öldürmek amacıyla gizli örgüt kurmak gerekçesiyle birer yıl hapse mahkûm edilmişler fakat kısa bir süre sonra Lütfi Bey’le birlikte Meclis tarafından affedilmişlerdir.⁹⁵

2.1.4. Mahkemenin Görevinin Sona Ermesi

Basın üzerinde, bir “haddini bildirme” ve “basına gözdağı verilmesi” operasyonu⁹⁶ olan İstanbul İstiklal Mahkemesi verilen görevi yapmış, yapılan inkılaplara karşı çıkılmaması ve hükümetin icraatlarının eleştirilmemesi konusunda basına gerekli mesajı vermiştir. Aynı zaman da yasal bir kurum olan hilafet makamını gerekli gören düşünceleri yargılamak suretiyle de halifeliğin kaldırılması için gerekli şartlar oluşturulmuş ve devrimlere muhalefet edecek olan aydınlara ve siyasilere de gerekli mesaj verilmiştir.

Bakılacak önemli bir davanın kalmaması üzerine mahkeme başkanı İhsan Bey, Meclis Başkanı Fethi Bey’e gönderdiği telgrafta mahkemenin görevine son verilmesini istemiştir.⁹⁷ Bu isteği görüşen Meclis oy birliğiyle alınan kararla mahkemenin elindeki son davanın bittiği tarihten geçerli olmak üzere mahkemenin kaldırılmasına karar verdi. Böylece 5 Şubat 1924 tarihinden itibaren İstanbul İstiklal Mahkemesi’nin görevi son buldu.

10 Aralık 1923’ten 5 Şubat 1924’e kadar yaklaşık iki aylık bir sürede çalışan İstanbul İstiklal Mahkemesi, Cumhuriyet döneminde kurulan üç İstiklal Mahkemesi içinde en az çalışan ve en az öneme sahip olan mahkemedir. Çalıştığı bu kısa dönemde beş ayrı davaya bakan mahkeme bu davalarda toplam 17 kişiyi yargılamıştır. Bu kişilerden biri beş, ikisi birer yıl hapis cezası almış diğer sanıklar beraat etmiştir. Ceza

⁹⁵ Tunçay, age., s.81-83

⁹⁶ Nurettin Güz, **Türkiye’de Basın iktidar ilişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1991, s. 106

⁹⁷ Tunçay, age., s.84

alanlar da yukarda belirttiğimiz gibi kısa süre sonra yasayla affedilmiştir.⁹⁸

2.2. ANKARA VE ŞARK İSTİKLAL MAHKEMELERİNİN KURULUŞUNDAN ÖNCEKİ SİYASİ DURUM VE OLAYLAR

İstiklal Mahkemeleri denince ilk akla gelen ve icraatlarıyla Cumhuriyet tarihinin en tartışmalı konularından biri olan Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri'ne geçmeden önce Cumhuriyet dönemindeki bazı önemli olaylara ve olgulara değinmek gerekir. Zira bu olayların bilinmesi, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden kuruluş amaç ve görevini anlamak bakımından hayati öneme sahiptir.

Bu olaylar genel hatlarıyla ele alınarak İstiklal Mahkemeleri'nin asıl kuruluş amaçları konusunda bir fikir oluşturulmasına çalışılacaktır.

2.2.1. Hilafetin Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa yeni bir devrin ve yeni bir rejimin temellerini atmış artık sıra yeni rejimin sağlamaştırılması, tek ve rakipsiz bir otorite haline getirilmesi ve laik bir toplum oluşturmak için gerekli inkılâpların yapılmasına gelmişti. Mustafa Kemal Paşa'ya göre yeni rejimin önündeki en büyük tehlikelerden biri halifelik makamıydı.

Milli mücadele döneminde hilafet makamı başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere milli mücadele kadroları tarafından saygı duyulan bir makam olarak görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu dönemde yaptığı birçok konuşmada hilafetin anlam ve önemini anlatıyordu. 23 Ocak 1923'te Bursa'da yaptığı konuşma buna iyi bir örnektir:

“Hilafetin yalnız Türkiye halkına değil bütün İslâm âlemine şümülü olması hasebiyle bu makam hakkında bir karar vermek Türk milletinin salahiyeti haricindedir.”⁹⁹

⁹⁸ Aybars, age., s.194-195; Tunçay, age., s.83-84

⁹⁹ Karabekir, age., s.117

Taha Akyol'un da belirttiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın hilafetle ilgili bu düşünceleri aslında konjonktürel olup, bu dönemde hilafetin hem dış politikadaki hem de iç politikadaki öneminden kaynaklanıyordu.¹⁰⁰ Bir yandan devam eden Lozan görüşmelerinde hilafet makamı İngilizlere karşı bir koz olarak kullanılırken diğer yandan Anadolu'daki farklı unsurlar hilafet bayrağı etrafında birleştirilerek Milli Mücadele'ye katılmaları sağlandı.

1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı fakat aynı karar ile hilafetin devam ettiği belirtildi. Bu kararla Saltanat makamı elinden alınan Sultan Vahdeddin halife olarak görevine devam etmekteydi. Vahdeddin'in İngilizlere sığınmasıyla konu mecliste görüşüldü ve 18 Kasım 1922'de yapılan oylamada Şehzade Abdülmecid 148 oyla halife seçildi.¹⁰¹ Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa aracılığıyla Abdülmecid Efendi'ye bir talimat göndererek sadece "*Halife-i Müslim'in*" unvanını kullanabileceğini, bu unvana başka bir sıfat ve kelime eklemeyeceğini bildirdi. Ayrıca bir beyanname yayımlayarak milli hâkimiyetin mecliste tecelli ettiğini, TBMM'nin kendisini seçmesinden memnun olduğunu, TBMM'nin ve yeni idare şeklinin Türkiye ve tüm İslam âlemi için en uygun ve en yararlı rejim olduğunu açıklamasını istedi. Mustafa Kemal Paşa, Halife'den, yayınlacağı beyannamede Vahdeddin'in hareket tarzını da ayrıntılı olarak kötülemesini de istedi.¹⁰² Böylece hilafet makamı hukuken ve fiilen siyaset dışı bırakılarak sembolik bir kurum haline getirildi.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Mustafa Kemal Paşa artık hilafetin tamamen kaldırılması için şartların olgunlaştığına karar verdi. Bu nedenle konuşmalarında daha öncekilerin aksine hilafet ve halifenin zararlarını ve gereksizliğini anlatmaya başladı. Kuva-yı Milliye'nin ünlü din adamlarından biri olan Şükrü Hoca "Meclis halifenin, halife meclisindir" görüşünü savunan bir kitapçık yazarak yayımlayınca Mustafa Kemal

¹⁰⁰ Akyol, age., s.363

¹⁰¹ Oğuz AYTEPE, "Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin yurt dışına Çıkarılmaları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi** S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.19

¹⁰² Atatürk, age., s.514

Paşa buna çok kızdı. Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı basın toplantısında Şükrü Hocayı sert bir şekilde eleştirerek hilafetin zararlarını uzun uzun anlatıyor, Hintli, Mısırlı, Afganlı gibi İslam milletlerinin sadece kendi menfaatleri gereği halifeye bağlandıklarını ve kendi milli idealleri için Türkiye'yi kurban etmeye çalıştıklarını belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa bu konuşmasında eleştirilerini daha da sertleştirerek hilafet hakkındaki düşüncelerini şu sözlerle dile getiriyordu: ¹⁰³

“Efendiler! Hilafet milletimize bir baş belasıdır! Osmanlı padişahlığı hilafeti almadan evvel Osmanlı devrinin en parlak safhasını yapmıştır. Fakat bu hilafet mevkiini aldıktan birkaç sene sonra çökmeye başlamıştır...”

Bu düşüncelerine rağmen Mustafa Kemal Paşa henüz hilafetin kaldırılması ile ilgili bir söz söylememiş şartların iyice olgunlaşmasını, zeminin hazırlanmasını beklemiştir. Gerekli şartların da İstanbul İstiklal Mahkemesi'yle oluşturulduğunu önceki bölümde belirtmiştik. Hilafeti destekleyen sivil muhalefet ve İstanbul basınına karşı İstanbul İstiklal Mahkemesi devreye sokulmuş ve birçok gazeteci yargılanarak itiraz etmeleri halinde başlarına nelerin gelebileceği konusunda gerekli mesaj verilmişti. Öte yandan başta *Hâkimiyet-i Milliye* olmak üzere hükümet yanlısı basın vasıtasıyla kamuoyu hilafetin kaldırılması konusunda ikna etmeye çalışılmıştı. Refet Paşa'nın, çok sevdiği 'Konya' adlı atını halifeye hediye etmesi, Rauf Orbay ve Kazım Karabekir gibi Milli Mücadele önderlerinin halifeyi ziyaret etmeleri Halk Fırkası tarafından şiddetle eleştirilmiş ve halifenin siyasi bir güç olma niyetinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Tüm bu olaylar, hilafeti kaldırarak İslami bir devlet yerine Batılı değerlerle donatılmış laik bir devlet kurmak ve “İslamiyet'in politik, ekonomik, sosyal, kültürel ilişkilerdeki kuvvetini yok edip bu kuvveti sadece inanç ve ibadetle sınırlandırmak isteyen”¹⁰⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın istediği gerekli zemini oluşturmuştur.

Tüm bunlara rağmen hem Türkiye hem de tüm İslam âlemi için böyle önemli bir

¹⁰³ Atatürk'ün Bütün Eserleri C.14, Kaynak Yay., İstanbul 1998-2011, s.219

¹⁰⁴ Seçil Akgül, “Hilafet'in Kaldırılışı ve Sonuçları”, (Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1975), s.122

makamın kaldırılması son derece riskli olabilirdi. Bu nedenle Mustafa Kemal Paşa hilafetin kaldırılması konusunda verdiği kesin kararını açıklamadan önce basın ve ordunun desteğini de almak istiyordu. Bunun ilk adımı olarak da hükümet yanlısı başyazarlarla birlikte İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazetecileri İzmir'e çağırarak yapacağı inkılaplarda kendisine destek olmaları konusunda onları ikna etti.

Basının desteğini alan Mustafa Kemal Paşa 15-22 Şubat 1924'te İzmir'de yapılan savaş oyunları sırasında halifelik ile ilgili düşüncesini dile getirdi. Halifeliği tamamen kaldırmak istediğini ilk defa burada söyleyen Mustafa Kemal, kumandanların kendi düşüncesi doğrultusunda tutum almalarını sağlayarak ordunun desteğini garantiledi.¹⁰⁵ Harp oyunları nedeniyle İzmir'de yapılan bu toplantıya ordu ve kolordu komutanlarının yanı sıra Başbakan İsmet Paşa, Savunma Bakanı Kâzım Özalp Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak Paşa da katıldı. Toplantıda, Hilafet'in kaldırılması, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ile tüm öğretim kurumlarının birleştirilmesi (Tevhidi Tedrisat) kararlaştırıldı. Alınan bu kararlar 2 Mart'ta Halk Fırkası grubunda ele alınarak tüm mebusların da bu konuda mutabık olmaları sağlandı ve üç ayrı önerge halinde meclise getirilmesi konusunda karar alındı. Bu önergeler, 1. Hilafetin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması; 2. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti İle Erkan-ı Harbiye Vekâlet'inin kaldırılması; 3. Tevhid-i Tedrisat (eğitim ve öğretimin birleştirilmesi) hakkındaydı.¹⁰⁶

Yeni yasama yılı başlar başlamaz 3 Mart 1924 günü yukarıda belirtilen üç önerge Meclis gündemine alınarak tartışıldı. Görüşmeler sırasında Hilafetin kaldırılması, öğretim ve adalet sistemindeki birlik ve Hanedanın yurtdışına çıkarılması kanun tasarılarına Meclis'ten sadece iki itiraz gelmişti.¹⁰⁷ Meclisteki tek bağımsız vekil olan Gümüşhane mebusu Zeki Bey ile 3 Mart'taki hilafet tartışmaları nedeniyle aynı gün

¹⁰⁵ Sina Akşin, **Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**,(E-Kitap), C.2, Yenigün Yay., İstanbul 1997, s. 51; Atatürk, age., s.617

¹⁰⁶ Johannes Glasneck, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III**, Arif Gelen(Çev.), Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998, s.7; Atatürk, age., s.619-620

¹⁰⁷ Yalman, age., s.928-929

Halk Fırkası'ndan istifa eden¹⁰⁸ Kastamonu mebusu Halit Bey. Müslümanların birliği taraftarı olduğu için hilafetin kaldırılmasına karşı olduğunu söyleyen Zeki Bey “*satılmışsın, gösteriş yapıyorsun, Ferit Paşa'ya jurnal vermiştin, Venizelos taraftarısın, casussun, saraya devam ediyorsun*” hitaplarına maruz kaldı.¹⁰⁹

Yaklaşık üç saat süren görüşmelerin ardından üç önerge de ilgili komisyonlarda görüşülmeden sadece genel kurulda kabul edilerek kanunlaştırıldı. Böylece 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 429 numaralı kanunla Hilafet kaldırılarak aynı gece son Halife Abdülmecid Efendi ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması emredildi. Yine aynı gün kabul edilen 430 numaralı kanunla Şer'îye ve Evkaf Vekâleti İle Erkân-ı Harbiye Vekâleti kaldırıldı ve yerlerine başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı ile Genel Kurmay Başkanlığı kuruldu. Kabul edilen 431 numaralı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile de medreseler ve mahalle mektepleri kapatılarak tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlandı.

Böylece Lord Kinross'un deyimiyle Mustafa Kemal Paşa birkaç saat içinde hilafeti kaldırarak bir dönemi kapatmış, Osmanlı Hanedanı İstanbul'a girdikleri gün olan Salı günü ülkeden çıkarılmışlardı.¹¹⁰

Hilafetin kaldırılmasıyla Mustafa Kemal Paşa kurduğu yeni rejimin en büyük siyasi rakibini tasfiye etmiş ayrıca her ne kadar artık siyasal bir gücü kalmamış olsa da Saray'ı mensuplarıyla birlikte ortadan kaldırmıştı.¹¹¹ Fakat aynı zamanda bu kararlar yüzyıllardır İslam dünyasının birliğini sağlayan bir kurum ortadan kaldırılmış ve devam eden Lozan görüşmelerinde Türkiye Devleti'nin elinde bulunan çok önemli bir koz da kaybedilmişti.

¹⁰⁸ Tunçay, age., s.102

¹⁰⁹ TBMM, ZC., D.II, C.7, s.31-45

¹¹⁰ Lord Kinross, **Atatürk Bir Milletın Yeniden Doğuşu**, Necdet Sander (Çev.), Sander Yay., Ankara 1966, s.451

¹¹¹ Koçak age., s.93-95

2.2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kurulması

İkinci dönem Türkiye Büyük Millet Meclis'inin hemen hemen tamamı Mustafa Kemal Paşa tarafından bizzat seçilen ve Halk Fırkası üyesi olan mebuslardan oluşmasına rağmen Cumhuriyetin ilanıyla birlikte muhalif sesler ortaya çıkmaya başladı. Hem mecliste hem de Halk Fırkası içinde başlayan önemli anlaşmazlıklar ve tartışmalar hilafetin kaldırılması ve 1924 anayasasının yapılması sırasında da büyüyerek devam etti. Cumhuriyet, Milli Mücadele'nin ünlü simaları olan Hüseyin Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy, Adnan Adıvar, Refet Bele ve Kâzım Karabekir'in Ankara'da olmadıkları bir sırada ilan edilmişti.¹¹² Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşları olan bu kişiler basına verdikleri mülakatlarda bu karara tepki göstererek Cumhuriyet'e karşı olmadıklarını fakat kararın kendilerine haber verilmeden bir oldu-bittiye getirildiğini vurgulayarak Cumhuriyet'in ilan ediliş şeklini eleştirdiler.

Cumhuriyet'in ilan şeklini basına verdiği demeçle eleştirmesi nedeniyle hilafetçi ve saltanatçı olmakla suçlanarak Halk Fırkası gurubunda sorgulanan Rauf Bey savunmasında padişahlık ve meşruti saltanatın halk tarafından lanetlendiğini ve “kahru tedmir” edildiğini vurguladıktan sonra kayıtsız şartsız milli hâkimiyet esasına dayanan ve demokrasi denilen halk idaresi esaslarını kurmak için milletten vekâlet aldıklarını fakat millete ait olan bu hakkın makam veya kişilere verilmek istendiğini söyleyerek neye karşı olduğunu şu sözlerle dile getirmekteydi:

*“Bir takım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını meclisten alıp şu veya bu makama, meclisi fesh ve kanunları red hakkını vermesi düşüncesi ve temayülünü gösterdiler. İşte ben buna muhalifim.”*¹¹³

Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları arasındaki anlaşmazlık halifeliğin kaldırılması ve yeni anayasada cumhurbaşkanına verilen aşırı yetkiler nedeniyle daha da büyüdü ve Mustafa Kemal Paşa'nın Halk Fırkası içinde, mecliste ve tüm toplum

¹¹² E.J.Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.243

¹¹³ Orbay, age., s. 158-159

üzerinde giderek artan siyasal otoritesinin sonunda bir “Tek Adam” yaratacağı ve diktatörlüğe gideceği endişesi ortaya çıktı.¹¹⁴ Milli Mücadele’de Atatürk’le beraber önder kadroda yer alan arkadaşlarından bazıları kendilerinin de Milli Savaş’ta en az onun kadar etkin olduklarını, bazıları da sonradan katılan kıdemsizler -özellikle İsmet Paşa- uğruna feda edildiklerini düşünüyorlardı.¹¹⁵ Özellikle Rauf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy demokrasinin tek partili olmamasını ve Mustafa Kemal Paşa’nın cumhurbaşkanı olarak partiler üstü ve tarafsız olmasını istiyorlardı.¹¹⁶

Tüm bunlar yaşanırken Halk Fırkası’nın Mustafa Kemal ve İsmet Bey’in liderliğindeki köktenci kanadı, 1924 yılı boyunca, cumhuriyetin ilan edilme şekline karşı çıkmış olan Rauf Bey’in önderliğindeki oldukça küçük ılımlılar grubu üzerindeki baskıyı sürdürmesi sonucunda parti içindeki muhalefet giderek daha da güçlenmiş ve bu azınlık ayrı bir muhalefet partisi kurmak zorunda bırakılmıştı.¹¹⁷ Aslında Halk Fırkası içindeki köktencilerin de istediği bu ılımlı muhaliflerin partiden çıkarılmalarıydı.

Bu sırada 20 Ekim 1924’te Muğla mebusu Esat Efendi Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı’nın özellikle Yunanistan’dan gelen göçmenler konusunda yaptığı yanlış uygulamalar ve yolsuzluklardan dolayı bir soru önergesi verdi. Fakat Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Refet Bey’in verdiği yanıtlar yeterli görülmediği için soru önergesi 27 Ekim’de gensoruya çevrildi.¹¹⁸ 8 Kasım’da yapılan oylamada İsmet Paşa hükümeti güvenoyu aldı. Fakat bu güvenoyu Halk Fırkası içindeki muhaliflerin ayrılarak yeni bir parti kurmalarını tetikleyen son olay oldu. Hemen ertesi günü hükümete güvensizlik oyu vermiş olan vekillerden on biri (İstanbul mebusları Dr. Adnan, İsmail Canbolat, Refet Paşa ve Rauf Orbay, Erzurum mebuslarından Rüştü Paşa, Halit Bey ile Ziyaettin Efendi, Dersim mebusu Feridun Fikri Bey, Erzincan mebusu Sabit Bey, Sivas mebusu Hâlis

¹¹⁴ Koçak, age., s.98

¹¹⁵ Behçet Cemal, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 9

¹¹⁶ Aybars, age., s.200

¹¹⁷ Zürcher, age., s.245

¹¹⁸ Goloğlu, age., s.73

Turgut Bey ve Ordu mebusu Faik Bey)¹¹⁹ Halk Fırkası'ndan istifa ettiler. Ali Fuat Cebesoy anılarında İsmet Paşa'nın muhalefeti Cumhuriyet düşmanlığı ile suçlamasından dolayı bazı zayıf kişilikli vekillerin korkudan güvenoyu verdiklerini ve İsmet Bey ile grubunun Milli Savaş'ın ileri gelenlerinden Rauf, Adnan ve Refet Beylere sistemli bir şekilde saldırdıklarını belirtmiştir.¹²⁰

Gensorunun verilmesinden bir gün önce ordu müfettişi ve İstanbul mebusu olan Kazım Karabekir Paşa Genel Kurmay Başkanlığı'na ve Milli Savunma Bakanlığına 26 Ekim 1924 tarihinde verdiği dilekçesinde bir yıllık ordu müfettişliği süresince verdiği rapor ve tavsiyelerin dikkate alınmadığı, bu nedenle de kendisine düşen vazifeyi mebus sıfatıyla daha vicdani rahatlıkla yapacağına kanaat getirdiğini belirterek ordu müfettişliğinden istifa ettiğini bildirdi.¹²¹

Hemen arkasından da Konya'daki ikinci ordu komutanı Ali Fuat Paşa 30 Ekim'de Ankara'ya gelerek Genel Kurmay Başkanlığı'na verdiği dilekçede “*Mebusluk yasama görevime başlayacağımdan, ordu komutanlığından affımı arz ve rica ederim*” diyerek komutanlıktan istifa etti. Daha önce mebusluktan istifa etmeye karar vermiş olan Refet Paşa da istifadan vazgeçerek tekrar mebusluk görevine devam etmeye başladı. Paşaların bu davranışları Türk siyasi tarihine 'paşalar meselesi' adıyla geçti.¹²²

Mustafa Kemal Paşa, ordudan istifa ederek meclise gelen Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa'nın kendisine karşı bir komplo hazırlığı içinde olduklarını düşünerek, derhal çeşitli tedbirler almaya başladı.¹²³ Mustafa Kemal Paşa ilk tedbir olarak gensoru görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşaların meclise girmelerini engellemeye çalıştı. Bunun için ikisine de komutanlık görevleriyle ilgili devir-teslim işlemleri tamamlanıncaya kadar askerlik görevlerinin

¹¹⁹ Orbay, age., s.162

¹²⁰ Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar C.2**, Vatan Matbaası, İstanbul 1960, s. 108

¹²¹ Karabekir, age., s.315

¹²² Goloğlu, age., s.73

¹²³ Atatürk, age., s. 622-632

başında bulunmaları tebliğ edildi.¹²⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı ikinci tedbir mebus paşaların derhal mebusluktan istifa etmelerini sağlamak oldu. Bunun için 30 Ekim akşamı Fevzi (Çakmak) Paşa'ya telefon ederek derhal vekillikten istifa etmesini istedi. Fevzi Paşa bu emre uyararak hemen istifasını Meclis Başkanlığı'na bildirdi. Mustafa Kemal Paşa aynı gece diğer mebus komutanlara da aşağıdaki telgrafi göndererek gereğinin yapılmasını istedi:

*“Bana olan güven ve sevginize dayanarak gördüğüm ciddi lüzum üzerine derhal mebusluktan istifa ettiğinizi telgraf ile Meclis Başkanlığı'na bildirmenizi teklif ederim. Önemli olan askerlik görevinize kayıtsız ve şartsız bağlanmak sebebi kayda değer”*¹²⁵

Bunun üzerine hemen o gece telgrafi alan komutanlardan İzzettin Paşa, Ali Hikmet Paşa, Şükrü Naili Paşa ve Fahrettin Paşa mebusluktan istifa ettiklerini Meclis Başkanlığı'na bildirdiler. 3. Ordu Komutanı Cevat Paşa seçmenlerine danışmadan karar veremeyeceğini belirterek Ankara'ya gitti fakat orda istifa etmek zorunda bırakıldı.7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa ise mebusluğu tercih ettiğini bildirerek askerlikten istifa edip Kazım Karabekir ve Rauf Bey'e katıldı.¹²⁶

Bu müdahaleyle Mustafa Kemal Paşa orduyu siyasetten uzaklaştırmak yerine ordu üzerindeki otoritesini sağlamlaştırarak ordunun kendisine ve çevresine tam anlamıyla sadık kalmasını sağladı.¹²⁷ Dahası orduyu Kemalist Rejim'in yapıcı bir unsuru olarak rejimin kapsamına aldı.¹²⁸ Aslında bu komplonun gerçekliğine dair şimdiye kadar herhangi bir delil gösterilememiştir. Şevket Süreyya, bir komplonun söz konusu olmadığını Mustafa Kemal Paşa'nın o dönemin şartlarından dolayı böyle bir şüpheye kapıldığını söylerken İsmet İnönü'de hatıralarında böyle bir komplonun

¹²⁴ Goloğlu, age., s.76; Atatürk, age., s. 628

¹²⁵ Atay, **Çankaya**, s.194; Goloğlu, age., s.74-75; Atatürk, age., s.625

¹²⁶ Andrew Mango, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006, s.481-483; Akyol, age., s. 446

¹²⁷ Begüm Burak, “Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”, **History Studies**, Vol.3, Nu.1, January 2011, s. 50

¹²⁸ Mango, age., s.483

olduğuna inanmadığını vurgulamıştır.¹²⁹

Tüm bu gelişmelerden sonra ordudan istifa eden paşalarla Halk Fırkası'ndan ayrılan mebuslar için artık ayrı bir parti kurmaktan başka bir seçenek kalmadı. Çoğunluğu Milli Mücadele'nin ünlü komutan ve siyasetçilerinden oluşun bu muhalif grup bir parti kurarak ülkede demokrasinin yerleşmesi, otoriter bir yönetim yerine halkın iradesinin hâkim olduğu adalet, eşitlik ve özgürlük prensiplerine dayalı bir yönetim anlayışının oluşturulması için çalışmaya karar verdiler. Böylece Falih Rıfkı'nın dediği gibi Cumhuriyet düzeninde ilerlemenin ve cumhuriyet hedefine varmanın kaçınılması imkânsız, bir onucu olarak¹³⁰ Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te kuruldu. Artık Türkiye'nin siyasal hayatında yeni bir aşamaya varılmış ve Cumhuriyet düzeninin gereği olan çok partili siyasi yaşam başlamıştı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın başkanlığına Kazım Karabekir, genel sekreterliğine de Ali Fuat Paşa seçildiler. İkinci başkanlığa Rauf Orbay ve Dr. Adnan Bey'in getirildiği bu ilk muhalefet partisinin merkez yönetim kurulunda ise Muhtar, İsmail Canbolat, Halis Turgut, Faik Sabit, Ahmet Şükrü, Necati ve Rüştü Paşa bulunuyordu. Bunların yanında yeni partide Refet Paşa, Feridun Fikri ve Halit Bey gibi tanınmış simalar da bulunmaktaydı.¹³¹ Bu da Milli Mücadele'nin ünlü kadrosunun büyük çoğunluğunun muhalefete geçmesi demektir. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclis dışında bırakılan eski İkinci Grup'un önde gelen simaları da yeni partiye katıldılar.¹³² Bu nedenle, hepsi de birbirinden tanınmış halk ve ordu içinde itibarları son derece yüksek olan bu şahsiyetlerin muhalif olması Halk Fırkası açısından büyük tehlike olarak görüldü.¹³³

Otoriter ve merkezîyetçi olan Halk Fırkası'nın aksine liberal ve adem-i

¹²⁹ İsmet İnönü, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006, s.438

¹³⁰ Atay, age., s. 402

¹³¹ Cebesoy, age., s.609

¹³² Demirel, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, s.600

¹³³ Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Mütareke Defteri** (E-Kitap), Yeni Gün Haber ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999, s. 59

merkeziyetçi bir yapıya sahip olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) programının ilk iki maddesinde Türkiye Devleti'nin, halkın hakimiyetine dayalı bir Cumhuriyet olduğunu ve partinin hürriyetperverlik (liberalizm) ve halkın hakimiyeti (demokrasi) esaslarına dayandığını belirtmişti.¹³⁴ TCF yayınladığı programında güçler ayrılığını, tek dereceli seçim sistemini, devrimci değişim yerine evrimci değişimi, dini inanç ve fikirlere saygıyı, belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesi gibi demokrasinin temel ilkelerine vurgu yapmıştı.¹³⁵ Tüm bu özellikleriyle, dokuz umde dışında henüz bir programı bile olmayan Halk Fırkası'na göre daha liberal ve daha demokratik bir görüntüye sahipti.

Fakat Halk Fırkası'nın içindeki şiddet yanlısı, yani köktenciler yeni parti gerçeğini içlerine sindiremediler. Özellikle TCF'nin programındaki “*parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır*” sözünün, Halk Fırkası'nı dinsizlikle suçlamak için konulduğunu iddia ediyorlardı. Ayrıca partinin adında, Halk Fırkası'nın adında bulunmayan ‘cumhuriyet’ kelimesinin bulunması, cumhuriyeti tekelleri altına almak isteyen Halk Fırkası yöneticilerini son derece sınırlendirmişti.¹³⁶ Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında verdiği Nutuk'ta bu olaydan bahsederken bu kızgınlığı şu sözlerle ifade etmişti:

*“‘Cumhuriyet’ kelimesini ağızlarına almaktan bile çekinenlerin, ‘cumhuriyeti’ doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye “Cumhuriyet” ve hem de “Terakkiperver Cumhuriyet” adını vermiş olmaları, nasıl ciddiye alınabilir ve ne dereceye kadar samimi sayılabilir.”*¹³⁷

Bu arada Halk Fırkası'ndan istifa ederek TCF'ye geçen mebusların sayısı giderek artmaya başladı. Yeni katılımlarla TCF'nin vekil sayısı bir anda 29'a ulaştı.¹³⁸ Bu nedenle Halk Fırkası'nın lider kadrosu hemen harekete geçerek çeşitli tedbirler almaya

¹³⁴ Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yay., İstanbul 1992, s.181

¹³⁵ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 202; Tunçay, age., s.125

¹³⁶ Goloğlu, age., s.91-92

¹³⁷ Atatürk, age., s.648

¹³⁸ TCF'ye katılan vekillerin tam isim listesi için bkz. Tunçay, age., s.208-209

başladılar. İlk iş olarak partinin adına ‘cumhuriyet’ kelimesi eklenerek “Cumhuriyet Halk Partisi” şeklinde değiştirildi. Hemen ardından Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) daha fazla çözülmesini engellemek için parti içerisindeki disiplin sıkılaştırıldı ve radikal ve sertlik yanlısı olarak bilinen İsmet Paşa Hükümeti istifa ettirilerek yerine daha uzlaşmacı ve liberal eğilimli Ali Fethi (Okyar) Bey getirildi. Bu önlemlerle Cumhuriyet Halk Fırkası’ndan kitlesel kopuşların önüne geçildi.¹³⁹

CHF ve hükümet yanlısı basın tarafından hilafet yanlısı ve gericilerin merkezi olarak suçlanmasına rağmen aslında TCF, Halk Fırkası’ndan ayrılan muhafazakârlara kapılarını açmamaya da dikkat ederek, hakkındaki bu iddiaları çürütmeye çalıştı. Bu nedenle vekil sayısı seksenlere çıkabilecekken az sayıda kalmayı tercih etti.¹⁴⁰ Zaten bizzat partinin kurucularından Rauf Bey, TCF’nin Türkiye’de saltanat ve hilafet devrinin geçmiş olduğuna kani olanlar ve sadece Cumhuriyete inananlar tarafından kurulduğunu söylüyordu.¹⁴¹ Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa’nın yakınlarından bazıları kürsüde veya koridorlarda kurulan muhalefet partisinin şahsiyetlerine ağır hakaretlerde ve hücumlarda bulunuyorlardı.¹⁴² CHF mebuslarından özellikle Osmaniye mebusu Topçu İhsan ve Avni, Kozan mebusu Ali Saip, Bozok mebusu Salih, Rize mebusu Rauf ve Afyon mebusu Ali Beyler genellikle bir “kabadayılar grubu” halinde mecliste silahla dolaşarak hem TCF üyesi vekilleri hem de Halk Fırkası’ndaki ılımlı vekilleri taciz ediyorlardı.¹⁴³

Şiddet yanlısı bu mebuslardan biri olan Kılıç Ali, İleri Gazetesi’nin sahibi ve başyazarı olan mebus Celal Nuri Bey’in kafasını mecliste kırdığı halde mahkemeye dahi verilmedi. Yine Ardahan mebusu Halit Paşa meclisin toplantı halinde olduğu bir zamanda mebusların ve zabıta heyetinin gözü önünde Meclis koridorunda Afyon mebusu Ali Çetinkaya tarafından öldürüldü. Fakat bu kişi de tutuklanmak bir yana,

¹³⁹ Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, s.246; Tunçay, age., s.106

¹⁴⁰ Yalman, age., s.975-976; Kinross, age., s. 462;

¹⁴¹ Cemil Koçak, **Tek-Parti Döneminde Muhlif Sesler**, 2.bs., İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 29

¹⁴² Atay, **Çankaya**, s. 402

¹⁴³ Goloğlu, age., s. 107

aksine mesuliyetsizlik ve beraat kararı aldı.¹⁴⁴ Bir yıl sonra Ali Çetinkaya İstiklal Mahkemesi'ne başkan yapılarak, Kılıç Ali de yine İstiklal Mahkemesi'ne üye yapılarak ödüllendirilmişlerdir.¹⁴⁵

Mustafa Kemal Paşa, ilk başta ılımlı görünse de TCF'ye karşı kesin bir cephe almıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın yeni parti ile ilgili The Times Gazetesi'ne verdiği röportaj 11 Aralık 1924 tarihli Hâkimiyeti-i Milliye de yayınlanmıştı. Gazeteye göre Atatürk TCF hakkında şunları söylüyordu:

*“Milli hâkimiyet esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine dayanan memleketlerde siyasi fırkaların mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de yekdiğerini denetleyen fırkaların kurulacağından şüphe yoktur.”*¹⁴⁶

Fakat Mustafa Kemal Paşa 1927 yılında okuduğu nutukta TCF'yi çok sert sözlerle eleştiriyor ve parti kurucularını vatana ihanetle suçluyordu. Terakkiperver Parti'yi “*en hain dimağların kurduğu*” bir parti olarak niteliyor ve parti programının “gizli eller” tarafından yazıldığını iddia ediyordu. Dahası Mustafa Kemal Paşa bu partiyi ülkedeki tüm isyanların, suikastların ve olayların müsebbibi ve sığınağı olarak gösteriyordu.¹⁴⁷

Aslında TCF Milli Mücadele'ye damgasını vurmuş ve bu nedenle de ordu ve halk arasında yüksek bir saygınlığı olan komutanların kurduğu bir partiydi. Partinin programında iktidarın husumetine sebep olacak inkılap aleyhtarı hiç bir madde bulunmuyordu. Dolayısıyla hükümet ve Halk Fırkası tarafından TCF'ye gösterilen tahammülsüzlüğün sebebi inkılap ve cumhuriyete karşı olmalarından değil, fakat Halk Fırkası'nın ancak şiddet politikalarıyla elinde tuttuğu iktidarı paylaşabilme

¹⁴⁴ Orbay, age., s. 203-204

¹⁴⁵ Mustafa Armağan, “Bir Paşa Öldürdü İstiklal Mahkemesine Başkan oldu”, **Zaman Gazetesi**, 11 Aralık 2011

¹⁴⁶ **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C.17, s.139

¹⁴⁷ Atatürk, age., s.648-649

ihtimaliydi.¹⁴⁸ Çünkü yeni partinin irtica yanlısı ve cumhuriyet karşıtı olduğunu gösteren herhangi bir bilgi veya belge bulunmamıştı. Ruf Orbay, Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy gibi partinin asıl kurucuları saltanatın ve hilafetin kaldırılması, cumhuriyet ve laiklik gibi yeni rejimin temel ilkelerini benimsemişlerdi.¹⁴⁹Yaptıkları itiraz ve eleştiriler genellikle içerikten ziyade inkılapların yapılma zamanı ve şekliyle ilgili olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü toplumu kanun gücüne dayalı devrimlerle değişim ve dönüşüme tabi tutmak isterken, TCF kurucuları değişimin tedrici bir şekilde topluma benimsetilmesi düşüncesindeydiler. Bundan dolayıdır ki TCF, Milli Mücadele'ye büyük katkılar sağlayan İstanbul basınının hemen tamamı tarafından desteklendi ve kısa sürede yurdun büyük bir kesiminde teveccüh gören bir parti oldu. TCF çok kısa süren ömrü süresince küçük bir parti olmasına rağmen liderlerinin kimliği ve itibarı, ayrıca Son Telgraf, Vatan, Tanin ve Tevhid-i Efkâr gibi en önemli gazetelerin desteği sayesinde belli bir ağırlığa sahipti.¹⁵⁰ Zaten Halk Fırkası'nda Mustafa Kemal Paşa ve İsmet İnönü dışında, kurulan yeni partideki Karabekir, Adıvar, Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Bey ile prestij açısından yarışabilecek kimse yok gibiydi.¹⁵¹ Partinin bu popülerliği Halk Fırkası'nın kendilerine karşı harekete geçmesini de beraberinde getirdi. Hükümet yanlısı gazetelerin ve Halk Fırkası'ndaki köktencilerin hücumları sonuç vermeyince Hükümet İstiklal Mahkemeleri'ni devreye sokarak TCF'yi bir daha dirilmeyecek şekilde ortadan kaldırdı.

2.2.3. Şeyh Said Olayı

Cumhuriyetin ilanından sonra çok hızlı bir şekilde toplumu laikleştirme ve modernleştirme adına radikal reformlar yapıldı. Bu bağlamda 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılması ve Osmanlı Hanedanı'nın yurt dışına çıkarılması, Şer'iyeye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılması ve Tevhid-i Tedrisat (tüm eğitim kurumlarının Milli

¹⁴⁸ Alkan, age., s.89-90

¹⁴⁹ Uğur Mumcu (hzl.), **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yay., İstanbul 1993, s.158; Koçak, **Muhallif Sesler**, s.26-27

¹⁵⁰ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1952, s.612

¹⁵¹ Uyar, agm., s.11

Eğitim Bakanlığı'na bağlanması) hakkında kabul edilen üç kanun ile hemen ardından 8 Nisan'da Şeriat mahkemelerini kaldıran kanun T¼rkiye'nin siyasi, toplumsal ve dini hayatında kökl¼ bir değişiklik meydana getirdi. Bu devrimler Ülkenin değişik yerlerinde özellikle muhafazakâr kesimlerden tepkilerin gelmesine ve devrimlere karşı muhalif seslerin yükselmesine yol açtı. Halk Fırkası'nın dinsiz olduğu, İslamiyet'i kaldıracadığını ve onun yerine Batı değerlerini kabul edeceği; toplumda ahlaksızlık ve dine hakaretlerin arttığını ve bunların hükümet tarafından teşvik edildiği söylentileri ülkenin her tarafına yayıldı.

TCF üyesi Erzurum Milletvekili Ziyaettin Efendi'nin 1925 Ocak ayının sonlarında Meclis'te “Yeniliğin iŐret (içki içme), dans, plaj sefasından başka bir Şey ifade etmediğini, fuhŐun arttığını, Müsl¼man kadınların edeplerini kaybetme yolunda olduklarını, sarhoŐluđun himaye, hatta teşvik olunduğunu, en önemlisi dinî duyguların rencide edildiğini, yeni rejimin sadece ahlaksızlık getirdiğini ve rezil bir yönetimin memleketi çamurların içine sürüklediğini”¹⁵² ileri sürerek hükümetin icraatlarına ağır eleŐtirilerde bulunuyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Şeyh Said ayaklanmasından yaklaşık iki ay önce Aralık 1924'te CHF Yönetim Kurulu'nun gizli bir toplantısında yaptığı konuşmada Cumhuriyet aleyhine “Din elden gidiyor, aile hayatımız, binlerce yıllık geleneklerimiz birbirini ardınca yıkılıyor, bu gidiŐle Garp medeniyetini alacağız diye dinimizden olacağız” Şeklinde ağır isnat ve iftiraların yapıldığını, İstanbul basını ile TCF'nin dini siyasete alet eden propagandasının bunlara cesaret verdiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa konuşmasının devamında büyük bir inkılap yaptıklarını, birçok eski müesseseyi yıktıklarını dolayısıyla bu inkılabı istemeyenlerin her an bir karşı devrim yapabileceğini vurgulayarak, “*benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor...*”¹⁵³ Diyordu.

Gerçekten de ülkenin birçok yerinde din adamları ve kanaat önderleri yapılan inkılapları ve CHF iktidarını sert bir Şekilde eleştiriyor ve halkı yönetime muhalefet

¹⁵² Metin Toker, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yay., Ankara 1968, s. 21

¹⁵³ Avni Doğan, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yay., İstanbul 1964, s.165-166.

etmeye davet ediyorlardı. Güneydoğu Anadolu'da özellikle Zazaların yoğun olduğu Bingöl, Elazığ ve Diyarbakır çevrelerinde büyük bir nüfuz sahibi olan Şeyh Said de bu din adamlarından biriydi. Nakşibendi tarikatının ünlü şeyhi olan Şeyh Ali Septi'nin torunu olan Şeyh Said bölgeyi dolaşarak halkı yapılan inkılaplara muhalefet etmeye çağırıyordu. Şeyh Said, isyanın başladığı gün olan 13 Şubat 1925 tarihinde, Piran camiinde verdiği vaazda halka şöyle seslenmişti:

*“Medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar Bakanlığı kaldırıldı ve din mektepleri Milli Eğitim'e bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim...”*¹⁵⁴

Bu sırada köyde saklanan on mahkûmu yakalamak için bir teğmen Şeyh Said'e gelerek kendisine yardımcı olmasını istemiştir. Şeyh Said köyde büyük bir kalabalığın olduğunu, bu nedenle istenmeyen olayların çıkabileceğini ve daha sonra mahkûmları bizzat kendisinin teslim edeceğini söylemiştir. Fakat teğmen onları silah zoruyla almaya çalışmış ve çıkan çatışmada kendisi ve yanındaki jandarmalar öldürülmüştür. Halk bununla da yetinmemiş karakolu yakarak telefon ve telgraf tellerini kesmişlerdir. Böylece Şeyh Said, kendi deyimiyle istemeden kendisini bir isyanın içinde bulmuştur.¹⁵⁵

Artık mücadeleden başka çaremiz yoktu diyen Şeyh Said tanıdığı şeyhlere ve aşiret reislerine mektuplar yazarak kendisine katılmalarını istemiştir.¹⁵⁶ Böylece 13 Şubat 1925 günü Piran köyünde basit bir asayiş olayı büyük bir isyana dönmüştür. Artık bir karşı-devrim hareketine dönen isyanın amacı hilafetin yeniden tesisi, medreselerin açılması ve şer'i hükümlerin ihdası olmuştur.¹⁵⁷

Hem hükümet hem de Mustafa Kemal Paşa, isyanı bir “irtica” ve “karşı devrim”

¹⁵⁴ Cemal, age., s.24

¹⁵⁵ Karerli Mehmet Efendi, **1. Dünya Savaşı, İstiklal Mahkemeleri, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih –Anılarım-**, Ali Rıza Erenler(Drl.), Fam Yay., İstanbul 2013, s. 105-106

¹⁵⁶ Karerli, age., s.106

¹⁵⁷ Akyürekli, age., s.56

olarak tanımlamıştır. Bakanlar Kurulu'nun 3 Mayıs 1925 tarih ve 1885 sayılı kararında isyanın “umumi ve mürettep bir irticanın tezahürü” yani genel ve önceden planlanmış bir irtica olduğu basın ve dışişlerinin de olayı bu şekilde vermeleri gerektiği belirtildi.¹⁵⁸ Mustafa Kemal Paşa da isyan olayının “irticai, umumi, mürettep bir cereyan-ı efkâr (fikir akımı) ve bir silsile-i istihzaratın (hazırlıklar zincirinin) fiili bir işareti ve neticesi olduğunu” belirtiyordu.¹⁵⁹ Muhalefet ise olayın yerel bir isyandan ibaret olduğu konusunda ısrar ediyordu. CHF ve hükümetin olayın “umumi ve mürettep bir irtica” olduğu konusundaki ısrarı basın, muhalefet partisi ve muhalif tüm seslerin bu vesileyle susturulmak istenmesinden kaynaklanıyordu.¹⁶⁰

Her ne kadar bazı kaynaklarda olayın bir “Kürt ayaklanması” olduğu yazılsa da isyanın devrimlere karşı gelişen “dini” bir hareket olduğu gerek Şeyh Said ve arkadaşlarının Şark İstiklal Mahkemesi'nde verdikleri ifadelerden gerekse Şeyh Said'in kanaat önderleri ve aşiret reislerine gönderdiği mektuplardan ve isyan sırasında halka yönelik yayınlanan beyannamelerinden anlaşılmaktadır. Hadisenin İngilizler tarafından planlanan bir “bağımsız Kürdistan kurma” veya “hilafeti geri getirme” tezleri ise bugüne kadar ispatlanamayan, herhangi bir delile dayanmayan iddialardır. Şeyh Said isyanının dış destekli olmasıyla ilgili Mete Tunçay, halifeliğin kaldırılmasına çok sevinen İngilizlerin, halifeliğin geri getirilmesiyle ilgili bir ayaklanmayı desteklemesi veya kışkırtmasının mantıksız olduğunu vurguluyor. Tunçay ayrıca Musul petrollerini kaybetmek istemeyen İngilizlerin bağımsız bir Kürdistan'ın Irak Kürtlerini de etkileyeceği için bu açıdan da Şeyh Said ayaklanmasını desteklemelerinin mantıklı olmadığını ve dolayısıyla da bu ayaklanmanın İngiliz emperyalizminin bir oyunu olduğunu kabul etme olanağının olmadığını belirtiyor.¹⁶¹

İsmet İnönü de hatıralarında isyanın etnik bir amaç taşımadığını ve dış destekli bir hareket olmadığını şu sözlerle belirtmiştir:

¹⁵⁸ Hasip Koylan, **Şeyh Said İsyanı**, Ankara 1946, s.316; Akyol, age., s.466

¹⁵⁹ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri C.I**, Ankara 1989, s.356; TBMM, **ZC.**, D.II, C.19, s.8-11

¹⁶⁰ Tunçay, **Türkiye Cumhuriyetinde Tek-Parti...**, s. 129; Akyol, age., s.467

¹⁶¹ Tunçay, age., s.130

“Herhalde bunu bir millî hareket olarak kabul etmemek lazımdır. Millî Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken, Kürtler umumi olarak Türk camiasında bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek millî hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular.”¹⁶²

Aslında Şeyh Said isyanı Anadolu’nun diğer bölgelerinde çıkan isyanlardan pek farklı değildi ve askeri tedbirlerle halledilebilirdi. Fakat isyan CHF’nin köktencileri tarafından basın ve muhalefetin susturulması için bir fırsat olarak görüldü. Bu nedenle de isyanı askeri yöntemlerle bastırmaya çalışan ılımlı Fethi Bey hükümeti istifa ettirilerek yerine şiddet yanlısı İsmet Paşa hükümeti kuruldu. İsmet Paşa hükümeti kurulur kurulmaz Tahriri Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri devreye sokularak iki yıllık bir “şiddet” dönemi başlatıldı ve muhalif tüm sesler susturularak muhalefet partisi ortadan kaldırıldı.¹⁶³

TCF isyanın bastırılması konusunda hükümeti bütün gücü ile destekliyordu. Parti lideri Kazım Karabekir 25 Şubat’ta meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada “Hükümetimizin beyanatına nazaran, bazı Şark vilâyetlerimizde İdare-i Örfiyeyi (sıkıyönetim) mucip hâdiseler zuhura gelmiştir. Bu, mahdut mütegalibenin, haricî teşvikatla bazı emellere nail olmak için, halkı dini tahrik ile idlâl ettikleri anlaşılmıştır. Dini âlet ittihaz ederek, mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye koyanlar, her türlü lanete lâyıktır. Hükümetimizin kanunî olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle müzahiriz (yardımcıyız). Dâhilî ve haricî herhangi bir tehlike karşısında, bütün cihan bilmelidir ki, bu vatanın yekvücut evlâtları her zaman, her fedakârlığa amadedir.” diyordu.¹⁶⁴

Fakat ne Kazım Karabekir’in mecliste şiddetli bir şekilde alkışlanan bu konuşması ne de partisinin isyan konusunda hükümetin yanında yer alması TCF’nin isyanla ilişkilendirilerek kapatılmasına engel olamadı.

¹⁶² İnönü, age., s.202

¹⁶³ Goloğlu, age., s.145-150; Tunçay, age., s. 137; Akyol, age., s. 456-458

¹⁶⁴ TBMM, ZC., D.II, C.14, s. 309

2.2.4. Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri'nin Kurulması

Takrir-i Sükûn dönemi, Türkiye tarihinde, yeni rejim karşıtlarının, hilafet taraftarlarının, muhalif basın organlarının, siyasi muhaliflerin ve tehlikeli görülen veya ilerde tehlikeli olabilecek herkesin değişik suçlamalarla yargılanarak susturulduğu bir dönemin adı olmuştur. Yaklaşık iki yıl süren bu dönemde ülkenin ilk ve tek muhalif partisi kapatılmış ve Tek-Parti yönetimi kurulmuştur. Aynı zamanda çağdaşlaşma ya da laikleşme çizgisinde yapılan toplumsal devrimlerin benimsetilmesi için şiddet politikalarının uygulandığı ve karşı direnişlerin yok edildiği bir dönem olmuştur. Bu dönemdeki şiddet politikalarının araçları başta Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri olmak üzere İstiklal Mahkemeleri idi. Bu mahkemeler vasıtasıyla muhalif tüm kesimler yargılanarak susturulmuş, devrimlere karşı yurdun çeşitli yerlerinde yükselen tepkiler bastırılmıştır.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılması ve iki İstiklal Mahkemesi'nin kurulmasının görünürdeki sebebi Şeyh Said isyanı olsa da asıl amaç devrimlerin gerçekleşmesi için karşı çıkan tüm muhalif unsurların yok edilmesi isteği idi.¹⁶⁵

Başbakan Fethi Bey, Şeyh Said olayını irticai bir isyan hareketi olarak görüyor ve bunun doğu illerine münhasır olduğunu kabul ederek, sıkıyönetim tedbirlerinin yeterli olacağını ileri sürüyordu. İnönü'nün temsil ettiği köktenci grup ise, isyanı geniş bir karşı ihtilal teşebbüsünün bir parçası olarak görüyor, rejimi devirmeğe yönelik yurt çapında bir fesat hareketinin yok edilmesi ve ihtilali tamamlayacak olan inkılap hamlelerinin yapılması için gerekli şartları yaratacak en sert tedbirlere hemen başvurulmasını istiyorlardı. Bu tedbirlerin başında İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması, ihtilal ve inkılap prensiplerine aykırı yayın yapan gazete ve dergilerin kapatılarak sahip ve yazarlarının cezalandırılması geliyordu.¹⁶⁶

Şeyh Said isyanını bastırmak amacıyla Başbakan Fethi Bey'in isteği ve Bakanlar

¹⁶⁵ Aybars, age., s.204

¹⁶⁶ Cemal, age., s. 53

Kurulu kararıyla 21 Şubat 1925 'te Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmesi kararlaştırıldı. 24 Şubat'ta Malatya'da da bir ay sıkıyönetim ilan edilmesi hükümet tarafından kabul edildi. Alınan bu kararlar 25 Şubatta Meclis tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi.¹⁶⁷

Mecliste oy birliğiyle alınan sıkıyönetim kararının hemen ardından Adalet Bakanı Esat Bey, uygulanacak şiddet politikalarının yasal dayanaklarından birini oluşturacak olan teklifini Meclis Başkanlığı'na sundu. Teklif Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun birinci maddesinin değiştirilmesi ile ilgiliydi. Çok kısa bir görüşmeden sonra kabul edilen bu teklifle kanunun birinci maddesi şu şekilde değiştirildi:

“Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dâhil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti Devleti ihlâl veya dini mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.”¹⁶⁸

25 Şubat 1925'te Meclis'te oy birliğiyle kabul edilen bu maddeye göre dini duyguları siyasi gayelere alet etmek amacıyla cemiyet kurmak ve bu cemiyetlere katılmak vatana ihanet sayılacaktır. Aynı şekilde dini alet ederek devlet şeklini değiştirmeye veya genel emniyeti bozmaya, halk arasında fesat çıkarmaya yönelik konuşma ve yayınlar da vatana ihanet sayılacaktır. Maddenin kabulü için hükümete destek veren TCF, bunun aslında başta kendileri olmak üzere tüm muhalif kesimlere ve basına karşı uygulanacağını hesaba katmamışlardı.

¹⁶⁷ TBMM, ZC., D.II, C.14, s.306-309

¹⁶⁸ TBMM, ZC., D.II, C.14, s. 310-311

Gerçekten de aradan henüz birkaç saat geçmişken bu değişikliğin asıl amacı bilfiil tecelli etti. Başbakan Fethi Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa ve Rauf Bey'i Başbakanlığa davet etti. Ali Fuat Paşa, İstanbul'da olduğu için Kazım Karabekir ve Rauf Bey, yanlarına Dr. Adnan Beyi de alarak davete icabet ettiler. Davette son derece üzgün ve perişan bir halde görünen Fethi Bey, TCF'nin programındaki "parti dini itikatlara hürmetkârdır" maddesinin Şeyh Said isyanını tahrik ettiği gerekçesiyle partiyi kendi elleriyle dağıtmaları için kendisinin tebliğe memur edildiğini belirttikten sonra şu uyarıda bulunuyordu:

"Dağıtmazsanız istikbali çok karanlık görüyorum. Mutlaka kan dökülecektir."

Kazım Karabekir, Fethi Bey'e şu sözlerle cevap veriyordu:

"Teklifinizi kabul etmekte mazuruz. Çünkü firkamızı kanuni şartlara uygun olarak teşkil ettik. Bu bizim elimizde olan bir şeydi. Fakat bunu feshetmek elimizde olan bir şey değildir. Hükümet olarak bütün kuvvet ve kudret sizdedir. Firkamızı ortadan kaldırmak istiyorsanız, bunu yapmak sizin elinizdedir."

Bu cevap karşısında Fethi Bey, böyle konuşmak zorunda kaldığı için çok üzgün olduğunu, şahsen şiddet ve sıkıyönetim taraftarı olmadığını fakat parti içinde azınlıkta kaldığını belirtiyordu.¹⁶⁹

CHF'ye iki düşünce hâkimdi. Bir tarafta Fethi Bey'in temsil ettiği ılımlı ve liberal bir azınlık, diğer tarafta partide çoğunluğu oluşturan ve İsmet Paşa'nın temsil ettiği şiddet yanlısı köktenci grup vardı. Köktenci grup Başbakan Fethi Bey'in Şeyh Said olayı ile ilgili aldığı tedbirleri yetersiz buluyor ve hükümeti yavaş ve gevşek davranmakla suçluyorlardı. Bu grup işin kökten halledilmesi ve insafsız bir şiddet politikasının uygulanması gerektiğini ileri sürüyordu. Goloğlu köktencilerin başka bir amaçlarının da başarıya ulaşması halinde iktidardan uzaklaştırılması çok zorlaşacak olan ılımlı grubun lideri Fethi Bey'in daha güçlenmeden iktidardan düşürülmesi olduğunu

¹⁶⁹ Orbay, age., s. 181-182; Toker, age., s. 45; Cebesoy, age., s. 143

belirtiyor.¹⁷⁰

CHF'nin 2 Mart'ta yapılan parti grubu toplantısında Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Ali Cenani, Topçu İhsan, Hamdullah Suphi ve Cemil Bey gibi radikaller Fethi Bey'i yumuşak davranmakla, sıkıyönetimi tam uygulamamakla suçlayarak şiddetli saldırılarda bulundular. Fethi Bey ise alınan tedbirlerin yeterli olduğunu, memleket çapında bir şiddet politikasının uygulanması için bir neden olmadığını belirterek "ben gereksiz şiddetle elimi kana bulamam" diyordu. Parti grubunun, konuşması için davet ettiği Mustafa Kemal de şiddet yanlılarına katıldığını belirtiyordu. Mustafa Kemal olayın bir "karşı ihtilal" hareketi olduğunu ve ancak şiddet kullanılarak bastırılabilceğini söylüyordu. Partideki köktenciler, sıkıyönetim bölgesinin genişletilmesi İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması ve Hükümetin şiddet politikası takip etmesi ile ilgili bir önerge vererek oylanmasını istediler. Yapılan oylamada Başbakan Fethi Bey, ılımlı partililerin 60 beyaz oyuna karşı köktencilerin 94 kırmızı oyu ile kendi partisinin güvenini kaybetmiş duruma düşürüldü.¹⁷¹

Bu oylama sonucunu kendisine karşı bir güvensizlik olarak kabul eden Fethi Bey aynı gün istifa etmek zorunda kaldı. 3 Mart'ta Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'yı yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. İsmet Paşa da aynı gün tamamı şiddet yanlısı vekillerden oluşan yeni kabinesini kurarak parti grubuna tanıttı.

Rauf Bey ve TCF bu değişikliği, İsmet Paşa'nın sert tedbirlere başvuracağı, isyanı bahane ederek muhalefeti yıldırmak ve muhalif basını susturmak için baskı politikası uygulayacağı şeklinde yorumluyorlardı.¹⁷² Aynı günün akşamında İsmet Bey, verdiği iki önerge ile muhalefet partisinin bu tahmininde yanılmadığını teyit ediyordu.

4 Mart Çarşamba günü Meclis genel kurulunda İsmet İnönü'nün başbakanlığa atandığına dair cumhurbaşkanlığı tezkeresi okunduktan sonra İsmet Paşa hükümet

¹⁷⁰ Goloğlu, age., s. 122

¹⁷¹ Toker, age., s.66; Orbay, age., s. 191

¹⁷² Feridun Kandemir, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul,1964, s.64

programı hakkında kısa bir konuşma yaparak güvenoyu istedi. Yapılan oylama sonucunda İsmet Paşa hükümeti bir çekimser ve 23 güvensizlik oyuna karşılık 152 oyla güvenoyu aldı.¹⁷³ İsmet Bey güvenoyu aldığı gün akşam geç saatlerde meclise iki önerge verdi: Biri Takrir-i Sükûn Kanunu diğeri de Şark bölgesinde ve Ankara’da olmak üzere iki İstiklal Mahkemesi’nin kurulması. Muhalefet üzerinde şok etkisi yapan ve görüşmeler sırasında şiddetli tartışmalara neden olan bu önergelerden birincisi olan Takrir-i Sükûn Kanunu, çok sert tartışmaların ardından aynı gece CHF üyesi mebusların oylarıyla kabul edilerek yürürlüğe girdi.

Görüşmeler sırasında muhalefet bu yasanın hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmadığını, temel hak ve özgürlükleri ortadan kaldıracığını, ülkede korku ve dehşete sebep olacağını savunurken iktidar partisi kanunun inkılapları korumak, huzur ve sükûnu temin etmek maksadıyla uygulanacağını ileri sürüyordu.¹⁷⁴

Görüşmeler sırasında Halk Fırkası’nın radikalleri en ön saflara oturarak, muhalifleri konuşurmamak için bağırıp çağırıyor ve sürekli laf atıyorlardı. Muhaliflerden Dersim mebusu Feridun Fikri Bey kanunun anayasaya aykırı olduğunu ‘huzur ve sükûn’ gibi kavramların muğlak olduğunu ve hükümetin, istediğinde temel hak ve özgürlükleri bu yasakların kapsamına alabileceğini belirtiyordu. Takrir-i Sükûn’u Fransız İhtilali döneminde çıkarılan Şüpheliler Kanunu’na¹⁷⁵ benzeten Feridun Fikri bunun sıkıyönetimden daha ağır olduğunu belirterek şöyle diyordu:

“Dünyada huzur ve sükûn tabiri kadar hududu geniş bir tabir yoktur. Nereden başlayıp nerede bittiği malûm olmayan başka bir mefhum var mıdır? Huzur ve sükûn efendiler, buna ne girmez? Açın bütün dünyadaki hükümet tarihini, açın tarihi siyasiyi, dünyada bütün hükümeti keyfiye olanca icraatını, olanca yanlış harekâtını huzur ve

¹⁷³ TBMM, ZC.,D.II, C.15, s.129

¹⁷⁴ TBMM, ZC.,D.II, C.15, s.131-154

¹⁷⁵ Fransa Devrimi tarihinde Jakobenler tarafından 17 Eylül 1793 tarihinde çıkarılan ve korkunç bir devlet terörüne sebep olan ‘Şüpheliler Kanunu’na göre sözleriyle, yazılarıyla, hareketleriyle ve ilişkileriyle istibdat ve federal rejim taraftarı ve hürriyet düşmanı oldukları anlaşılanlar; inkılaba bağlılıklarını göstermeyenler, vatandaşlık belgesi olmayanlar, gibi on binlerce kişi şüpheli görülerek İhtilal Mahkemeleri’nde giyotinden geçirilmiştir. Bkz. Soboul, age., s.366

sükûn kapısından, kaidesinden içeriye sokmuşlardır.”¹⁷⁶

Söz alan Kazım Karabekir de bu kanunun halkın hâkimiyetini zedeleyeceğini ve artık ülkede kimsenin konuşmaya cesaret edemeyeceğini söylüyordu. Karabekir, isyan konusunda hükümetin aldığı bütün kanuni tedbirleri desteklediklerini belirterek sözlerine şöyle devam ediyordu:

“Huzuru âlinize getirilen kanun gayrı vazih ve elastikidir. Eğer bu kabul edilirse... halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altından harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir.”¹⁷⁷

Hükümetin en sert üyelerinden biri olan Milli Savunma Bakanı Recep (Peker) Bey, hükümetin işe basını susturmakla başlayacağını sinyali şu sözlerle veriyordu

“Evet arkadaşlar! ilişilmesi lâzım gelen nikattan (noktalardan) en mühimi ve bugünkü manzara-i za'fin (zayıf manzaranın) sebebi aslisi ve vatan muvacehesinde, vatan tarihinde en muatep (azarlanan, kusurlu) bir müessesese olarak İstanbul matbuatı vardır.”¹⁷⁸

Rauf (Orbay) Bey de söz alarak Cumhuriyet'in Genç ilinde zuhur eden bir isyanla yıkılacağını zannetmenin kalp zaafından başka bir şey olmadığını söylüyordu. Rauf Bey, bu nedenle Cumhuriyet'in tehlikede olduğu kanaatine katılmadığını belirterek Takrir-i Sükûn Kanunu'na ve İstiklal Mahkemeleri'ne karşı olduğunu vurguluyordu. Söz alan Başbakan İsmet Bey, Rauf Bey'e şu cevabı veriyordu:

“Muhterem Rauf Beyefendi, Cumhuriyeti tehlikede görmüyorum ve onun için bu kanun lâzım değildir, buyurdular. Cumhuriyetin tehlikede olmadığı esasında, bu müşahedede kendisiyle beraberim. Benim mütalâam ve noktai azimetim şudur ki; bir

¹⁷⁶ TBMM, ZC.,D.II, C.15, s.133-134

¹⁷⁷ TBMM, age., s.134

¹⁷⁸ TBMM, age., s.139

vaziyeti, mütalâa eden ve vaziyete göre tedbir bulan bir Cumhuriyet hiç tehlikede olur mu?”¹⁷⁹

İsmet Paşa burada “önleyici tedbirler” kavramını savunuyordu. Bir olayı, olduktan sonra halletmek yerine olayın olmaması için önceden gerekli tedbirleri almayı savunan İsmet Bey, bunu yapacakları için de Cumhuriyet’in hiçbir zaman tehlikede kalmayacağını vurguluyordu. Ali Fuat Cebesoy, Fethi Bey’in bu kavramı reddettiğini “hadise çıktığı zaman hadise hakkında tedbir” fikrini savunduğunu belirtiyor.¹⁸⁰

Rauf Bey anılarında, İsmet Paşa’nın bu sözlerini Halk Fırkası’na hâkim olan köktencilerin asıl maksatlarının İstanbul basını ile henüz kurulmuş olan muhalefet partisini susturup, ortadan kaldırmak olduğunu açık bir delili olarak yorumlamıştır.¹⁸¹

Recep (Peker) Bey’in şu sözleri ise aslında hükümetin asıl amacını açık bir şekilde ortaya koymaktaydı:

“Bu kanunu eline alan hükümetimiz, onu, bu kanunun istimalini istilzam eden (kullanılmasını gerektiren) hedefler eğer matbuat ise ona, başka bir teşekkül ise ona, başka bir müessese ise ona, başka muzır bir yuva ise ona, başka bir vasıta ise ona tevcih edecektir. Hulâsa bunu icap eden hedeflere karşı, icap eden kuvvet ve şiddetle tatbik edeceğiz.”

Yaklaşık üç saat süren bu şiddetli tartışmalardan sonra Takriri Sükûn Kanunu komisyonlarda görüşülmeden isim okunarak yapılan oylama sonucunda muhalefetin 22 red oyuna karşı Halk Fırkası’nın 122 kabul oyuyla aşağıdaki şekliyle kabul edildi:

Takrir-i Sükûn Kanunu, 4 Mart 1925, Kanun No: 578

Madde 1: İrticaa ve isyana memleketin nizam-ı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale bais (sebe) bilumum teşkilat ve teşvikat ve

¹⁷⁹ TBMM, age., s.145

¹⁸⁰ Cebesoy, age., s. 144

¹⁸¹ Orbay, age., s. 193

teşebbüsat ve neşriyatı Hükümet, Reisicumhurun tasdiğiyle, resen ve idareten mene mezundur. İşbu af'al erbabını Hükümet İstiklal Mahkemesi'ne tevdi edebilir.

Madde 2: İşbu kanun tarihî neşrinden itibaren iki sene müddetle mer'i yülicradır.

Madde 3: İşbu kanun tatbikatına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

Böylece Şeyh Said isyanı bahanesiyle çıkarılan Takriri Sükûn Kanunu ile ülkenin her tarafında bir çeşit olağanüstü hal ilan edilerek hükümete ezici bir kudret veren yetkiler kanunlaştırıldı. Bu kanunla 1924 anayasası ile tanınan kişi haklarının askıya alınması hükümetin yorumuna bırakıldığı gibi Meclis de bir denetim mekanizması olarak tamamen devre dışı bırakıldı. Hükümetin beğenmediği her eylemi bastırma konusunda hükümete hızlı, kesin ve kapsayıcı yetkiler verildi.¹⁸² Cumhuriyet tarihinde bu kadar kapsamlı ve iktidara çok geniş yetkiler veren başka bir kanun yoktur. İki yıllık bir süre için çıkarılan bu kanunun süresi, bitiminden itibaren iki yıl daha uzatılarak yürürlükte kalması sağlandı.¹⁸³ Kanunun uygulandığı ve uygulanırken de hak ve hukukun askıya alındığı bu dönem Cumhuriyet tarihimize “Takrir-i Sükûn Dönemi” olarak geçmiştir. Bu dönem ayrıntılı bir şekilde araştırılmayı gerektiren ve başlı başına onlarca tez konusu olabilecek bir tarih dilimidir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra İsmet Paşa hükümetinin, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması ile ilgili tezkeresi okunarak görüşülmeye başlandı. İsmet Bey verdiği tezkerede, iki İstiklal Mahkemesi'nin derhal kurulmasını teklif ediyordu. Birincisi idam kararlarını meclis onayı olmaksızın infaz yetkisine sahip olmak üzere İsyân bölgesinde, ikincisi de isyan bölgesi dışındaki illeri kapsayan ve idam kararları meclis onayına tabi olmak üzere Ankara'da kurulacaktı.¹⁸⁴

Feridun Fikri Bey söz alarak idam yetkisinin meclise ait olduğunu ve bu yetkinin

¹⁸² Bülent Gökgöz ve Bahadır Kurbanoglu, **İskilipli Atıf Hoca-İstiklal Mahkemelerinin Tarihi Misyonu ve Şapka İnkılabı**, 1.bs., Ekin Yay., İstanbul 2013, s. 74

¹⁸³ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yay. İstanbul 200, s. 100.

¹⁸⁴ TBMM, age., s.149

İstiklal Mahkemesi'ne verilmesinin anayasaya aykırı olduğunu anlatmaya çalıştı fakat CHF'li vekiller gürültü yaparak, laf atarak hatta dalga geçerek kendisini konuşturmamaya gayret ettiler. Hükümet cephesinden Karesi mebusu Ahmet Süreyya (Örgeevren) Feridun Bey'e cevap vererek idam yetkisinin İstiklal Mahkemesi'ne devredilmesinin İstiklal Mehakimi Kanunu'nun beşinci maddesine dayandığını ve bu kanunun hala geçerli olduğunu belirtti. Feridun Bey ise 1924 anayasasının 16. maddesi ile bu maddenin geçersiz hale geldiğini, yapılacak hiçbir kanunun anayasaya aykırı olamayacağını söyledi.¹⁸⁵

Feridun Fikri Bey ile Ahmet Süreyya Bey arasında bir söz düellosuna dönen kısa görüşmenin sonunda parmak kaldırma usulüyle yapılan oylamada büyük çoğunlukla iki İstiklal Mahkemesi'nin altı aylık bir süre için kurulması kararı alındı.¹⁸⁶

Bu iki önemli kararın hemen ardından hükümet muhalif gazete ve dergileri kapatarak şiddet politikalarını devreye koydu. Bu kapsamda, 5 Mart'ta İstanbul'da çıkan *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf* ve *İstiklal* gazeteleri ile *Sebilürreşad*, *Aydınlık* ve *Orak Çekiç* dergileri ve Adana'da *Sayha* gazetesi Takrir-i Sükûn Kanunu gereğince Bakanlar Kurulu kararı ile süresiz olarak kapatıldı. Yine 8 Mart'ta Trabzon'da *Kahkaha* ve *İstikbal*, İstanbul'da *Press De Soir* ve İzmir'de *Sada-yı Hak* gazeteleri de aynı şekilde kapatıldı.¹⁸⁷

7 Mart'ta da kurulan iki İstiklal Mahkemesi için üye seçimi yapıldı. TCF'nin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle katılmadığı oylamalar sonucunda iki mahkeme şu üyelerle oluşturuldu:

1. İsyân Bölgesi İstiklâl Mahkemesi¹⁸⁸

Reis: Mazhar Müfit (Kansu) (Denizli)

¹⁸⁵ TBMM, age., s.149-151

¹⁸⁶ 4 Mart 1925, Karar No: 117

¹⁸⁷ Akyol, age., s. 472; Aybars, age., s. 218

¹⁸⁸ Genellikle Şark İstiklal Mahkemesi olarak bilinen bu mahkemenin adı isyanın bütün doğu illerini kapsadığı gerekçesiyle Meclis tarafından bu şekilde uygun görülmüştür.

Savcı: Ahmet Süreyya (Örgeevren) (Karasi)

Üye: Ali Saib (Ursavaş) (Kozan)

Üye: Lütfi Müfit (Kırşehir)

Yedek: Avni Doğan (Bozok)

2. Ankara İstiklâl Mahkemesi

Reis: Kel Ali (Çetinkaya) (Afyon)

Savcı: Necip Ali (Küçüka) (Denizli)

Üye: Kılıç Ali (Gaziantep)

Üye: Ali (Zırh) (Rize)

Yedek: Reşit Galip (Aydın)¹⁸⁹

Böylece basın ve tüm muhaliflerin susturulması için gerekli yasalar çıkartılarak uygulama safhasına geçildi. Bu arada yasaların görünürdeki nedeni olan Şeyh Said isyanı başladığı tarihten iki ay sonra 15 Nisan 1925'te tamamen bastırıldı. Şeyh Said ve arkadaşları yakalanarak Şark İstiklal Mahkemesi'ne verildiler. Fakat buna rağmen Başbakan İsmet Bey, 20 Nisan'da Meclis Başkanlığı'na çok önemli dört önerge verdi:¹⁹⁰

1. Altı aylık bir süre için kurulmuş olan İstiklal Mahkemeleri'nin sürelerinin, altı ay daha uzatılması.

2. Meclis tatile gireceği için, tatil süresi içinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne de vereceği idam kararlarını uygulama yetkisinin verilmesi.

3. İsyen bölgesinde ilan edilen sıkıyönetimin yedi ay daha uzatılması.

¹⁸⁹ TBMM, ZC., D.II, C.15, s.225-226

¹⁹⁰ TBMM, ZC., D.II, C.18, s.239-240

4.İsyan bölgesinde mülki idare teşkilatında değişiklik yetkisinin hükümete verilmesi.

Bu önergeler de muhalefet partisinin itirazlarına rağmen kabul edildi ve aynı gün meclisin 22 Nisan'dan itibaren altı ay tatil edilmesi kararlaştırıldı. Bu kararlarla Meclis tamamen devreden çıkarılarak Ankara İstiklal Mahkemesi denetimsiz bir infaz aygıtına dönüştürüldü.¹⁹¹ Sıkıyönetim Mahkemeleri, Hıyanet-i Vataniye Kanunu, Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri gibi, eline geçirdiği dört önemli silahla baskı politikasının tatbikatına girişen İsmet Paşa hükümeti, tam iki sene sürecek olan en sert ve en şiddetli cezalandırmalarla toplumu sindirmeye başladı.¹⁹² İsmet Bey hatıralarında "Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri gibi radikal tedbirlere müracaat etmeden Cumhuriyet'i ve yeni rejimi korumak mümkün değildi" diyerek bu dönemde yapılanları adeta itiraf ediyordu.¹⁹³

Artık kim ne derse desin basına ve muhalefete karşı şiddet tedbirleri ve şiddet politikası en ileri düzeyde uygulanacaktı. Hükümetin yayın organı alan Hâkimiyet-i Milliye gazetesi hükümetin düşüncesini şöyle anlatıyordu:

*"Devrimimizi yaşatmak, bağımsızlığımızı korumak, dıştan gelecek saldırıları karşılamak için güçlenmek zorundayız. Yine unutmamalıyız ki, politikada acıma yoktur. Kuvvet ve menfaat vardır. Ve nihayet kuvvetin getireceği sevgi ve saygı vardır."*¹⁹⁴

2.3. ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ

Şeyh Said isyanını bastırmak amacıyla 4 Mart 1925 tarihinde Meclis kararıyla kurulan Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır, Elazığ, Urfa ve Malatya illerinde yaklaşık iki yıl çalıştı. 12 Nisan 1925'te Diyarbakır'a varan Şark İstiklal Mahkemesi, ertesi gün harp divanlarına, adliye mahkemelerine ve valilere bir bildiri göndererek, mahkemenin

¹⁹¹ Akyol, age., s.475

¹⁹² Hasan Hüseyin Ceylan, **Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri**, Risale Yay., İstanbul 1991, s.243

¹⁹³ İnönü, age., C.2, s. 200

¹⁹⁴ Goloğlu, age., s.148

bakacağı davaların hangi suçları kapsadığını bildirdi ve bu suçlarla tutuklu bulunanların derhal İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmelerini istedi. 14 Nisan'da Diyarbakır'daki Divan-ı Harp'ten gelen dosyalarla fiilen çalışmaya başladı.¹⁹⁵

Mahkeme isyan bölgesinde görevlendirildiği için, yapılan yargılamalar ağırlıklı olarak isyancılarla ilgili olmuştur. Başta Şeyh Said ve arkadaşları olmak üzere Şeyh Eyüp, Dr. Fuat, Dersim eski mebusu ve TCF üyesi Hasan Hayri Bey ve Seyit Abdulkadir gibi birçok tanınmış kişi bu mahkeme tarafından yargılanarak idam edildi.

Şark İstiklal Mahkemesi, isyanı tahrik ettikleri gerekçesiyle İstanbul basınından birçok gazeteciyi de Elâzığ'a getirerek yargıladı ve TCF'nin bölgedeki şubelerini de yine aynı gerekçeyle kapattı. Böylece hem basının tamamen susturulması hem de TCF'nin kapatılması için bir ön hazırlık yapıldı. Bunların yanında bölgedeki tekke ve zaviyeler de “şer yuvası” oldukları gerekçesiyle kapatılarak bunlarla ilgili ilgisiz binlerce insan yargılandı.

Bir başkan, bir savcı ve iki üyeden oluşan mahkeme heyetinin üyeleri birçok defa değişikliğe uğradı. Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey 2 Kasım 1925'te istifa edince yerine daha önce bu mahkemeye başkan olarak seçilen fakat sağlık sorunları nedeniyle görevi kabul etmeyen Hacim Muhittin Bey tekrar seçildi. Muhittin Bey 22 Kasım 1926'da tekrar görevden çekildi ve yerine mahkeme üyelerinden Revanduzlu bir Kürt olan Ali Saip (Ursavaş) başkanlığa getirildi. Ali Saip'ten boşalan üyeliğe ise Kocaeli mebusu İbrahim (Tolon) Bey seçildi.¹⁹⁶

Mahkemede yargılanan gazetecilerden biri olan Eşref Edip, mahkemenin iç yüzü olarak tanımladığı Ali Saip'in mahkemedeki en sert ve en tavizsiz üye olduğunu, üye olduğu dönemde bile başkandan daha yetkili olduğunu ve kendisinin Ankara ile özel bir şifreye sahip olduğunu belirtiyor.¹⁹⁷

¹⁹⁵ Aybars, age., s. 230

¹⁹⁶ Akyürekli, age., s.22-23

¹⁹⁷ Eşref Edip, **İstiklal Mahkemeleri'nde Sebilürreşad'ın Romanı**, Beyan Yay. İstanbul 2002, s. 105

Şark İstiklal Mahkemesi'nde yetki konusunda yaşanan bir anlaşmazlık bu mahkemelerin zihniyet ve karakterini gösterme bakımından çok önemli bir ipucudur. Mahkemenin başkan ve üyeleri mahkemenin yetkisinin çok geniş olduğunu, ülkedeki tüm kanunların her maddesine giren bütün suçları kapsadığını savunurken, Savcı Ahmet Süreyya (Örgeevren) Bey, yetkilerinin İstiklal Mahakimi Kanunu ile sınırlı olduğunu ve bu yetkinin dışına çıkılamayacağını söylüyordu. Süreyya Bey'in, konuyu Ankara'ya bildireceğini söylemesi üzerine mahkeme üyelerinden Kırşehir mebusu Lütfi Müfit Bey şu karşılığı veriyordu:

“Bizim belli bir amacımız vardır. Ona varmak için ara sıra kanunun üstüne de çıkarız.”

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit ve üye Ali Saip'in de katıldığı bu görüşe karşı çıkan Savcı Süreyya Bey, tepkisini şu sözlerle dile getiriyordu:

“Ben böyle bir düşünce ve fikre iştirak edemem. Her işin kanunla halli mümkündür kanaatindeyim. Bilirsiniz, ben kanun hâkimiyeti devrinin gelmesi ve yaşaması için çalışan ve çürpünan bir insanım.”¹⁹⁸

Maalesef Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri'ne hâkim olan zihniyet Lütfi Müfit'in düşüncesi olmuş, bu mahkemeler çalışmalarında anayasa da dâhil hiçbir hukuk kaidesini dikkate almamışlardır. Dokunulmazlıkları olan muhalif mebuslar bile tutuklanarak idam edilmişlerdir. Kısaca bu mahkemeler *“inkılabın kanunu tüm kanunların üstündedir”¹⁹⁹* anlayışına göre çalışmışlardır.

Bu zihniyetle çalışan Şark İstiklal Mahkemesi de etrafa saldırdığı korku ile gazetecileri hükümete biat etmeye ikna etmiş, bölge halkını sindirmiştir. Yargılamalarda sanıklarla ilgili yeterli delil ve suç gerekçesi bulunmadığından, mahkeme kararları

¹⁹⁸ Ahmet Süreyya Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yay. İstanbul 2007, s. 137

¹⁹⁹ Mustafa Kemal'in ilk defa 1923'te İzmit'teki basın toplantısında kullandığı bir kavram. Bkz. Akyol, age., s. 220-222

tamamen vicdani kanaate göre verilmiştir. Mahkeme üyesi Avni Doğan'ın da dediği gibi yetkileri sınırsız olduğu kadar aynı zamanda tamamen kontrolsüz olan bu mahkemenin, verdiği idam kararlarına savcı itiraz etmediği takdirde derhal uygulanmıştır.²⁰⁰

2.3.1. Şeyh Said Ve Arkadaşlarının Yargılanması

13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Said isyanının tamamen bastırıldığı hükümetin 15 Nisan tarihli resmi açıklamasıyla ilan edildi.²⁰¹ Her taraftan kuşatma altında kalan Şeyh Said, 14 Nisan'da Solhan'da arkadaşlarıyla görüşerek Varto yakınlarındaki Abdurrahman Paşa köprüsünden geçip Bulanık üzerinden İran'a geçmeye karar verdiler.²⁰² Fakat Şeyh Said'in adamlarından ve aynı zamanda bacanağı olan emekli Binbaşı Kasım'ın, planı Türk komutanlara ihbar etmesi sonucunda Şeyh Said ve beraberindekiler 15 Nisan'da pusuya düşürülerek yakalandılar. Varto'da resmi işlemleri tamamlanan Şeyh Said ve arkadaşları Diyarbakır'da bulunan Şark İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler.

Bu arada 14 Nisan'da Bitlis'teki Divan-ı Harp'te Azadi²⁰³ davasından tutuklu olan Cibranlı Halit Bey ve Bitlis eski mebusu Yusuf Ziya, örgüt lideri olarak vatana ihanet suçu işledikleri gerekçesiyle idam edildiler. Şeyh Said'in yakalandığı haberinin Şark İstiklal Mahkemesi'ne ulaştığı 16 Nisan'da ise mahkeme iki önemli idam kararı verdi. Bunlar Diyarbakır'daki Divan-ı Harp tarafından yargılandıktan sonra dosyaları İstiklal Mahkemesi'ne gönderilen Şeyh Eyüp ve Dr. Fuat Bey'in idam kararıydı. İdam gerekçeleri ise Şeyh Said ve arkadaşlarının bağımsız bir Kürdistan kurma ve Türkiye Cumhuriyetini bölmek üzere gerçekleştirdikleri şark isyanına katılmak ve isyanın

²⁰⁰ Doğan, age., s.174

²⁰¹ Cemal, age., s.75

²⁰² Mehmet Şerif Fırat, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, 4.bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1981, s. 204

²⁰³ Azadi Örgütü: 1923 yılında Cibranlı Halit, Hasenanlı Halit, Mutkili Hacı Musa, Bitlis mebusu Yusuf Ziya gibi Kürt aydınları tarafından kurulan ve bağımsız bir Kürdistan kurmayı amaçlayan ilk siyasi Kürt örgütüdür.

faillerinden olmalı.²⁰⁴ Şark İstiklal Mahkemesi'nin verdiği bu ilk idam kararı ertesi sabah infaz edildi.²⁰⁵

Şeyh Said'le olan ilişkisi bir mektuba dayandırılan Şeyh Eyüp, Nakşibendi tarikatının Siverek temsilcisiydi. Şeyh Eyüp, duruşmada “Terakkiperver Fırka'yı takdir ettiğini ve ona merbut (bağlı) bulunduğunu, Halk Fırkası'nı ise beğenmediğini” ifade etmişti.²⁰⁶

Dr. Fuat ise Kürt ulusal hareketinin önemli simaları arasında gösterilen kültürlü bir aydındır. Bölgede tanınan ve çok saygın kişiliğe sahip olan Dr. Fuat Bey'e mahkeme üyeleri tarafından da saygı ile hitap edilmiştir.²⁰⁷ Mahkeme'nin savcısı Ahmet Süreyya Bey, Dr. Fuat'ın hilafet taraftarı ve rejim karşıtı olan bir Türk aydını olduğunu söyledikten sonra kendisini idamdan kurtarmak için savcı olarak bütün dosyalarını tekrar incelediğini fakat hafifletici bir sebep bulamadığını ve bu nedenle de kendisi için üzüldüğünü belirtmiştir.²⁰⁸

Şark İstiklal Mahkemesi'nin, Şeyh Said'in yargılanmasına geçmeden önce yaptığı önemli bir yargılama da Seyit Abdülkadir davasıdır. Seyit Abdülkadir, İran'a karşı isyan etmiş olan Şeyh Ubeydullah'ın oğludur. Dedesi ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Nehrili Seyit Taha olarak bilinen, çok tanınmış nüfuz sahibi bir tarikat şeyhidir. Seyit Abdülkadir İstanbul'da Meclis-i ayan üyeliği yapmış, Abdullah Cevdet'le birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştı. Daha sonra da Damat Ferit Hükümeti tarafından Şura-yı Devlet (Danıştay) Başkanlığı'na getirilmişti. 1908 yılında kurulan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin kuruculuğunu ve başkanlığını yapan Abdülkadir, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluşunda da yer almıştı.

Seyit Abdülkadir, Damat Ferit'in doğudaki bazı illeri (vilayet-i sitte) Ermenilere

²⁰⁴ Akyürekli, age., s. 39-40

²⁰⁵ İlhami Aras, **Adım Şeyh Sait**, 4.bs., İlke Yayıncılık, İstanbul 2009, s.115

²⁰⁶ Örgüevren, age., s.103

²⁰⁷ Akyürekli, age., s.42; Aybars, age., s.231-232

²⁰⁸ Örgüevren, age., s109

terk etme düşüncesine karşı çıkmış bunu engellemek için de 1918 yılında Kürt Teali Cemiyeti'ni kurmuştu.²⁰⁹

Şeyh Said isyanı sırasında, isyanla ilişkili olduğu gerekçesiyle Şark İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildi. Abdülkadir'in Şeyh Said'le ilişkisi kendisinin isyandan aylar önce Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza tarafından ziyaret edilmesine dayandırılıyordu.²¹⁰ Fakat kendisinin isyanla ilişkisini gösteren doğrudan veya dolaylı hiçbir bilgi ya da belge bulunmuyordu.²¹¹ Mahkemede, İttihat ve Terakki döneminde Ayan üyeliği, Damat Ferit Hükümeti'nde ise Danıştay Başkanlığı yaptığını söyleyen Seyit Abdülkadir, Mütareke'den sonra Doğu illerinde bir Ermenistan kurulmasına çalışıldığını ve bunu engellemek için Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurulduğunu ve kendisinin zorla cemiyetin başına geçirildiğini, amaçlarının Ermenistan'ın kurulmasını önlemek olduğunu ifade etti.²¹² Fakat mahkeme suçunun sabit olduğunu belirterek isyanı kışkırttığı gerekçesiyle kendisini idama mahkûm etti. Seyit Abdülkadir 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır Ulucami önünde idam edildi.

6 Mayıs 1925 tarihinde Şark İstiklal Mahkemesi'ne gönderilen Şeyh Said ve otuz sekiz arkadaşının ilk duruşması 26 Mayıs 1925'te başladı.²¹³ Şeyh Said'le birlikte yargılananlar arasında önemli Kürt-İslam entelektüellerinden biri olan Haneli Salih Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı büyük kahramanlıklar göstermiş olan Şeyh Şerif ve birçok önemli savaş gazisi bulunmaktaydı. Ayrıca yargılananlar arasında on dört şeyh, sekiz molla ve iki de müftü vardı.²¹⁴ Mahkemenin savcısı Ahmet Süreyya Bey, Şeyh Şerif'e (Şeyh Said ve arkadaşlarını kastederek) "Bunların İngilizlerle işbirliğini biliyor muydun?" diye sorunca, Şeyh Şerif, "Böyle bir şey görseydim ben bunları vururdum" demiştir. Şeyh Şerif'in verdiği bu cevabın kararlılığı ve samimiyeti mahkeme heyetini

²⁰⁹ Akyürekli, age., s. 49

²¹⁰ Aybars, age., s. 240-241; Akyürekli, age., s. 50

²¹¹ İsmail Göldaş, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yay., İstanbul 1991, s. 232.

²¹² Aybars, age., s. 240

²¹³ Aybars, age., s. 242

²¹⁴ Akyürekli, age., s. 57-58

dahi etkilemiştir.²¹⁵

26 Mayıs'ta Savcı Süreyya Bey'in iddianameyi okumasıyla ilk duruşma başladı. Savcı iddianamede, Türkiye'nin doğu illerinin bir kısmında bir ayaklanma olayının olduğunu ve bunun yıllarca içerden ve dışardan yapılan telkinlerin ve planların bir sonucu olduğunu belirtti. İsyanın din kisvesi altında yapıldığını fakat asıl amacın vatani bölme, belirli bir bölgesini anayurttan ayırmak olduğunu, Şeyh Said'in binlerce kişinin canının ve malının yok olmasına sebep olmuş bir hain olduğunu, diğerlerinin de bu isyanda kendisine katıldıklarını veya yardımcı olduklarını söyleyerek sanıkların bu esaslarla yargılanmalarını istedi.²¹⁶

Savcı iddianamesini okuduktan sonra Şeyh Said'in sorgusuna başlandı. Şeyh Said kendisini tanıttıktan sonra isyanın başlaması hakkında: "Kıyamımızın sebebi şeriat meselesidir. İmam (devlet başkanı) şeriat hükümlerini icra etmezse isyan vacip olur. Hükümet şeriatın bir kısmını kaldırdı. Bunun iadesine sebep olursak sevaba gireriz diyordum. Hükümete şeriat meselesini anlatmak istedik. Hiç olmazsa bir kısmının uygulanmasını isteyecektik. Allah'ın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm bir daha çıkmadım" diyerek isyanın kendisi dışında geliştiğini vurguladı. Şeyh Said, isyanın önceden planlanan bir olay olmadığını, ne içerden ne de dışardan (yabancı ülkelerden) hiçbir teşvik veya yardımın olmadığını belirtti. Şeyh Said, duruşma boyunca, isyanın şeriat düşüncesiyle yapıldığını fakat önceden planlanmadığını, Kürtlük davası gütmeyeceğini, hatta Bitlis eski mebusu Yusuf Ziya'nın kendisine gelerek bağımsız bir Kürdistan için destek istediğini fakat onun görüşlerine katılmadığını ısrarla vurguladı. Onunla birlikte yargılanan ve sayıları sekseni aşan tüm sanıklar da aynı şekilde görüş bildirdiler.²¹⁷

Şeyh Said ve diğer sanıkların bu ısrarlı ifadelerine rağmen savcı Ahmet Süreyya ve mahkeme üyeleri isyanın dini alet ederek bağımsız bir Kürdistan kurma amacı

²¹⁵ Örgüevren, age., s.260

²¹⁶ Cemal, age., s. 96; Aybars, age., s.244

²¹⁷ Koylan, age., s. 236-244; Cemal, age., s. 97-105; Örgüevren, age., s. 197-207; Aybars, age., s. 244,245

güttüğüne hükmettiler.

Yaklaşık bir ay süren duruşmaların sonunda mahkeme, kararını 28 Haziran'da açıkladı. Kararda isyanın din ve şeriat araç yapılarak gerçekte bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik olduğu belirtiliyordu. Yine isyan süresince Şeyh Said ve diğer sanıkların birçok şehir, kasaba ve köyü, devletin polis ve askerleriyle kanlı bir savaş yaparak çarpışmak suretiyle işgal ettikleri; önemli vilayet merkezlerinden Diyarbakır'ı kuşatarak birçok suçsuz asker, polis ve halkı öldürdükleri ve yaraladıkları; hırsızlık, gasp ve yağma olaylarına karıştıkları belirtiliyordu.²¹⁸

Bu suçları işledikleri iddia edilen seksen bir sanıktan, Şeyh Said'in de aralarında bulunduğu kırk dokuz kişi hakkında idam kararı verildi. İdam kararı verilen Çapakçur eski kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey'in cezası, daha önce vatana önemli hizmetlerde bulunduğu gerekçesiyle on beş yıl hapse çevrildi. Yine Haneli Salih Bey'in oğlu Hasan'a verilen idam cezası da 15 yaşını doldurmadığı gerekçesiyle on yıl hapse çevrildi. Böylece bu davada idam edilenlerin sayısı 47 oldu. Sanıklar arasında bulunan Genç Valisi İsmail Hakkı Bey, görevi ihmalden dolayı bir yıl hapse mahkûm edildi. Yirmi dört sanık için beraat kararı verilirken diğer sanıklar da çeşitli hapis cezalarına çarptırıldı.²¹⁹ Mahkemenin verdiği idam kararları 29 Haziran 1925 Pazartesi günü Diyarbakır'da Dağkapı meydanında kurulan 47 sehpa üzerinde infaz edildi.

Şeyh Said davasında verilen kararın çok önemli bir özelliği daha buluyordu. Mahkeme, kararın son kısmında tekke ve zaviyelerin “şer ve fesat yuvası” olduklarını ve buralarda “şeyhlerin kendilerine haşa Allah payesi vererek halkı kendilerine taptırdıklarını” belirterek bölgedeki tüm tekke ve zaviyelerin kapatılmasına hükmetti.²²⁰ Bu karar bölgedeki tüm illere derhal gönderilerek uygulandı. Daha sonra 30 Kasım 1925 tarihinde ise aynı gerekçeyle ve 677 sayılı kanunla Türkiye genelindeki bütün tekke ve

²¹⁸ Şark İstiklal Mahkemesi 69 numaralı karar ilamı, Akyürekli, age., s.60-74

²¹⁹ Şark İstiklal Mahkemesi 69 No'lu karar ilamı, Akyürekli, age., s. 60-74

²²⁰ Akyürekli, age., s. 60

zaviyeler hükümet tarafından kapatıldı.²²¹

Şeyh Said olayı ile ilgili davalarda yargılanan isyancıların lider kadrosunda Nakşibendi tarikatının Halidi koluna mensup şeyhler yer alırken, ikincil konumdaki liderler ise beyler, ağalar ve medrese kökenli mollalardan oluşuyordu.²²² Dava dosyalarındaki suçlar genellikle isyanla ilgilidir. Bununla beraber mahkeme, baktığı davalarda, isyan dışında Cumhuriyet ve hükümet aleyhine yapılan propagandaları da ağır suçlardan biri olarak kabul ederek Hıyanet-i Vataniye suçu kapsamında değerlendiriyordu.

Böylece Şark İstiklal Mahkemesi, kendi çalışma bölgesinde bazen “Kürtlük” bazen “irtica” bazen de Milli Hükümet’e ve Cumhuriyet’e muhalefet bahanesiyle, bölge halkı üzerinde etkili olan tüm muhalif ya da muhalif olma ihtimali bulunan şahsiyetleri yargılayarak etkisiz hale getirdi. Bunların büyük bir kısmı idam edildi, diğerleri ise verilen çeşitli cezalarla susturulup sindirildi. İdam edilenlerin aileleri ve yakınları da “intikam isteği içinde oldukları” gerekçesiyle Batı illerinde zorunlu ikamete tabi tutuldular.

2.3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Şubelerinin Kapatılması

Şark İstiklal Mahkemesi’nin Şeyh Said davasıyla ilgili duruşmalarında, Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit, Şeyh Said ve diğer sanıkların ağızından basını ve TCF’yi suçlu çıkaracak laflar almaya çalışıyordu.²²³ Mahkeme bir şekilde bunları isyanla ilişkilendirmeye kararlıydı.

Şeyh Said isyanının failleri olarak yargılanan Şeyh Eyüp’ün duruşmasında bir bağlantı bulmak amacıyla, mahkeme heyeti kendisine TCF ile ilgili sorular sordu. Şeyh Eyüp, TCF’yi beğendiğini ve Fırka’nın Urfa Genel Sekreteri Fethi Bey’in kendisine

²²¹ TBMM, ZC., D.II, C.19, s.282-289

²²² Akyürekli, age., s. 128

²²³ Akyol, age., s. 469

TCF'nin dine bağı olduğunu, CHF'nin ise dini batırdığını söylediğini ifade etti.²²⁴ Bu da TCF'nin bölgedeki faaliyetlerine son vermek isteyen Şark İstiklal Mahkemesi için bir gerekçe oluşturdu.

30 Nisan'da TCF'nin Urfa Genel Sekreteri emekli Yarbay Fethi Bey'in yargılanmasına başlandı. Fethi Bey, Şeyh Said isyanında manen etkili olduğu ve isyanı dolaylı olarak kışkırttığı gerekçesiyle tutuklanmıştı. Fethi Bey, isyanın gerçekleştiği günlerde Siverek'e giderek Şeyh Eyüp'ün evine misafir olmuştu. Bu olay her ikisi tarafından da mahkeme huzurunda doğrulanmıştı.

Fethi Bey, kendisinin isyanla hiçbir alakasının olmadığını, isyana teşvik edici mahiyette maddi veya manevi hiçbir harekette bulunmadığını belirtti. Ayrıca partisinin programını beğenmediğini hatta altıncı maddede geçen "*parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır*" ifadesini zararlı bulduğunu ve bu hükmün cahil kimseler tarafından istismar edilerek kullanıldığını söyledi. Fethi Bey, Şeyh Eyüp'ü ve diğer şeyhleri tanıyıp tanımadığı sorusuna karşılık, sadece Şeyh Eyüp'le bir kez görüştüğünü ve evine misafir olduğunu belirtti. Şeyh Said'i tanımadığını ve isyandan önce, isyanla ilgili her hangi bir belirti görmediğini söyledi.²²⁵

Duruşmaların sonucunda Fethi Bey ve partisini suçlayacak herhangi bir kanıt ortaya konmamasına rağmen²²⁶ "dini ve mukaddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek halkın arasına nifak ve düşmanlık sokmaya teşebbüs ettiği" gerekçesiyle beş yıl hapsine ve cezasını geçirmek üzere Samsun cezaevine gönderilmesine karar verildi. Vatan için yaptığı hizmetler göz önüne alınarak cezası üç yıla indirildi.²²⁷ Fethi Bey'in emekliye ayrılmış, büyük rütbeli bir subay olduğu, Samsun'a gitmek için yeterli yol parasına sahip olmadığı ve sağlık şartlarının Diyarbakır'dan Samsun'a kadar kara yoluyla yaya olarak gitmesine müsait olmadığı Mahkeme tarafından anlaşılmış olduğundan, savcılıktan

²²⁴ Aybars, age., s. 282

²²⁵ Örguevren, age., s. 100-103

²²⁶ Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi...**, s. 146

²²⁷ Şark İstiklal Mahkemesi 30 numaralı karar ilamı, Akyürekli, age., s.107-108

verilen ödenekle Samsun'a sevk edildi.²²⁸

Fethi Bey'in mahkûm olmasından sonra, 25 Mayıs 1925'de Şark İstiklal Mahkemesi, görev bölgesindeki tüm TCF şubelerinin kapatılmasına karar verdi. Gerekçe Fırka'nın programındaki altıncı maddesindeki "*parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır*" ifadesinin Hıyanet-i Vataniye suçu kapsamına girmesiydi. Bu karar aynı gün ilgili valiliklere bildirilerek derhal uygulanması istendi. Valilikler de aldıkları bu emre uyarak, kendi illerindeki şubeleri kapatmaya başladılar ve ilgili tutanakları da Mahkeme'ye yolladılar.²²⁹

TCF şubelerinin kapatılması İngiliz basınında da yer aldı. The Times gazetesi Başbakan İsmet Bey'in 19 Mayıs 1925'te Samsun'da yaptığı sert bir konuşmada "Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına karşı gelenler derhal cezalandırılırlar ve Millet Meclisi'nin kanunlarından yakalarını kurtaramazlar. Hükümet geçmişteki suçları izleyerek sahiplerini cezalandıracaktır" şeklindeki sözlerini hatırlatarak, büyük bir kongre toplamaya hazırlanan TCF'nin muhtemelen hükümet tarafından kapatılacağını belirtiyordu.²³⁰

Bu arada Ankara ve İstanbul'da TCF'ye karşı baskılar giderek yoğunlaşıyordu. Halk Fırkasındaki köktenciler, isyanın bastırılmasındaki başarının tek sebebinin "şiddet" olduğunu düşünüyorlar ve bu şiddet politikasının her alanda başarı sağlayacağı kanaatine sahiptiler.²³¹ TCF yöneticilerinin mecliste ve kamuoyu önünde partilerini savunmaya çalışmaları da bir işe yaramıyordu. Hükümet yanlısı basın bu partinin programındaki "*parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır*" ifadesinin tüm karşı-devrimcilere bir çağrı niteliğini taşıdığını iddia ederek sert tepkiler gösteriyordu.²³² Hâkimiyet-i Milliye gazetesi şöyle yazıyordu:

²²⁸ Örguevren, age., s. 131

²²⁹ Bilal Şimşir, **İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu(1924-1938)**, Ankara 1975, s.63-64

²³⁰ **The Times**, 2-25 Mayıs 1925, s.13, akt. Aybars, age., s.236

²³¹ Goloğlu, age., s. 145

²³² Tunçay, age., s. 146

“Devrimimizi yaşatmak, bağımsızlığımızı korumak, dıştan gelecek saldırıları karşılamak için güçlenmek zorundayız. Yine unutmamalıyız ki, politikada acıma yoktur. Kuvvet ve menfaat vardır. Ve nihayet kuvvetin getireceği sevgi ve saygı vardır”²³³

Gerçekten de öyle oldu. Hükümet kendi kuvvet ve menfaati için basın ve muhalefete karşı en acımasız şiddet politikalarını uygulama konusunda hiçbir tereddüt göstermedi.

2.3.3. Gazeteciler Davası

Milli Mücadele’ye büyük bir özveriyle destek veren gazetelerin (çoğunlukla İstanbul basını) büyük bir kısmı Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra hükümetin uygulamalarını ve politikalarını eleştirerek, rejimin diktatörlüğe doğru gittiği konusunda kaygılarını dile getirmeye başladılar. Hükümet, İstanbul’a gönderdiği İstiklal Mahkemesi vasıtasıyla basına bir gözdağı vermişse de, bir süre sonra tanınmış gazeteciler tekrar hükümeti eleştirmeye devam ettiler.

TCF’nin kurulmasıyla birlikte İstanbul basınının güçlü kalemleri bu partiye destek vererek daha yoğun bir muhalefet yapmaya başladılar. Bundan büyük bir rahatsızlık duyan ve en ufak bir eleştiriye izin vermek istemeyen Hükümet, Takrir-i Sükûn Kanunu’yla birçok gazete ve dergiyi kapattı. Fakat bununla yetinmeyen hükümet Şeyh Said isyanını gerekçe göstererek gazetecileri bu defa da Şark İstiklal Mahkemesi’nde yola getirmeye çalıştı.

Şeyh Said’in yargılanması sırasında Mahkeme heyeti basını isyanla ilişkilendirmek için gayret ederek sanıklara bununla ilgili sorular yöneltti. Şeyh Said’in “basından etkilendim” sözleri gerekçe gösterilerek yargılanmalarına karar verildi. Savcı Ahmet Süreyya Bey’in, gazetecilerin Şeyh Said davasına dâhil olmaları için bir sebep bulunmadığını iddia etmesine rağmen,²³⁴ Mahkeme, 28 Haziran 1925 tarihinde verdiği karar ilamında *Sebilürreşad* dergisi sahibi ve başyazarı Eşref Edip Bey, *Tevhid-i Efkâr*

²³³ Goloğlu, age., s. 148

²³⁴ Doğan, age., s.173

gazetesi sahibi ve başyazarı Velid EbuZZiya Bey, *Son Telgraf* gazetesinden Sadri Ethem ve Fevzi Lütü Beyler ve *Tok Söz* gazetesi sahibi ve yazarı Abdülkadir Kemali Bey'in "halkı isyana tahrik mahiyetinde neşriyatta buldukları" gerekçesiyle tutuklanmalarına karar verdi.²³⁵ Verilen bu karar üzerine adı geçen gazeteciler 11 Temmuz'da tutuklanarak önce Diyarbakır'a oradan da Elâzığ'a²³⁶ gönderildiler.

11 Ağustos'ta da aynı mahkeme *Vatan* gazetesini süresiz olarak kapattı ve yazarları Ahmet Emin Yalman Bey ile Ahmet Şükrü Bey, *İstiklal* gazetesinden İsmail Müştak Bey, *İleri* gazetesinden Suphi Nuri Bey ve *Sayha* gazetesinden Gündüz Nadir Bey hakkında tutuklama kararı verdi. Bu gazeteciler de tutuklanıp Elâzığ'a gönderildiler.²³⁷

Şark İstiklal Mahkemesi savcısı Ahmet Süreyya (Örgeevren), Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit'in sorusu üzerine Şeyh Said'in "basın mütemadiyen bizim din bakımından kinimizi arttırıyor" dediğini ve Başkan, "en fazla hangisi" diye sorduğunda da Şeyh Said'in *Sebilürreşad* ve *Tevhid-i Efkâr*'ın isimlerini verdiğini yazmıştır. Ahmet Süreyya, ayrıca sanıklardan emekli Binbaşı Kasım'ın da *Son Telgraf* ve *Tok Söz* gazetelerinin isimlerini verdiğini belirtmiştir.²³⁸

Şark İstiklal Mahkemesi'nin ikinci dönem savcılığını yapan Bozok (Yozgat) mebusu Avni (Doğan) Bey ise, yaptığı sıkı bir araştırmadan sonra, Şeyh Said'in gazeteciler hakkında verdiği ifadelerin kendi fikir ve kanaati olmadığını ortaya çıkardığını iddia etmiştir. Avni Bey, Şeyh Said'e mahkemenin bazı üyeleri tarafından telkin yapıldığını, belirli isimler verilerek bunları itham ettiği takdirde cezasının hafifletileceği konusunda kendisine söz verildiğini belirtmiştir.²³⁹ Nitekim gazetecilerin Mahkeme'de gördükleri muamele de olayın tamamen bir mizansen olduğu kanaatini

²³⁵ Şark İstiklal Mahkemesi 69 No'lu karar ilamı, Akyürekli, age., s.65

²³⁶ Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'daki yargılamaları bitirdikten sonra 11 Temmuz'da Elâzığ'a geçmişti.

²³⁷ Yalman, age., s. 1003; Tunçay, age., s. 143

²³⁸ Örgeevren, age., s. 247,281

²³⁹ Doğan, age., s.174

pekiştirmektedir.

Avni Doğan, Mahkeme'nin gazeteciler davasıyla ilgili olarak önemli bir bilgi daha vermiştir:

“Beni cesaretlendirmek için Ankara'dan ikinci derecedeki bazı zevattan (İsmet Bey'i kastediyor) her gün şifreler alıyordum. Bu şifrelerde gazetecilerin cumhuriyetin ilanından itibaren hükümete karşı aldıkları menfi durum izah edilerek haklarında tatbik edilecek cezanın bana itibar sağlayacağı ifade edilmekte idi.”²⁴⁰

Mete Tunçay'ın TTK arşivinde bulduğu Avni Doğan'a ait özel ve şifreli bir mektup hem Avni Doğan'ın, kendisine gönderilen bu şifrelerle verilen görevi eksiksiz olarak yerine getirdiğini, hem de İstiklal Mahkemeleri'nin bağımsızlığı ve yasallığı konusundaki iddiaların iç yüzünü ortaya koymaktadır. Avni Bey'in, İçişleri Bakanı'na gönderdiği 9 Ağustos 1925 tarihli mektup aynen şöyledir:²⁴¹

Dâhiliye Vekili Cemil Beyefendiye,

1- Süreyya Bey vazifeye dönmekten çok korktuğu(m) için²⁴² (?), vukuf ve takdirine çok hürmetkâr olduğum Cemil Beye şu satırlar yazmayı lüzum gördüm. Gazetecilerin memlekete ikâ ettikleri zararı en çok idrak edenlerden birisiyim. Ahmet Emin ve rüfekasını buraya celp ve tevkif ettirirken bu hususta hiç bir tereddüt hissetmedim.

2- Gazi Paşa hazretlerinin gazetecilerin kurtulmaları şayan-ı arzuları (?) tarzındaki şifreli emirleri gelinceye kadar muhakemenin tarz-ı cereyanı da çok iyiydi. Bu emir geldikten sonra, hepimizden (içimizden!) bir arkadaş gazetecilere ve Gazi hazretlerinin ulüvv-ü cenaplarına mazhar olarak beraat edecekleri ve beraatten sonra

²⁴⁰ Doğan, age., s. 174

²⁴¹ Tunçay, age., s. 144-145

²⁴² Savcı Ahmet Süreyya Bey, izne ayrılınca yerine Avni Doğan atanmıştır. Avni Bey'in korkusunun kaynağı da muhtemelen Süreyya Bey'in Mahkeme'deki tek hukukçu üye olması ve hukuka bağlılığını her fırsatta ifade etmesidir.

Fırka lehine sarf -ı mesai için Ankara'ya gidilerek Reiscumhur hazretleriyle kendilerinin mülakatına delalet olunacağı ihsas olunmuştur.

3- Bu ihsastan sonra tekrar eski vazifeye (vaziyete!) rücu ile mahkûmiyetleri cihetine gitmeyi mübeccel Gazi hazretleriyle İsmet Paşa hazretlerinin şeref -i zâtileri için tehlikeli görmekteyim. Müşarüleyh hazeratına rüfekamızla müştereken yazdığımız bir şifrede sarahatan değilse de buna yakın maruzatta bulundum.

4- Semahat-ı ruhiye ve temayülât-ı asilânesini çok iyi tanıdığım zât-ı âlilerinden bana yürüyecek doğru yolun iraesini hürmetle rica ederim. İrae buyuracakları tariki bilâ kaydüşart kabul ettiğimi şimdiden arz ederim efendim.²⁴³

İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumi vekili

Bozok mebusu Avni

Tunçay'ın da belirttiği gibi bu belge yoruma yer bırakmayacak kadar açık bir şekilde, İstiklâl Mahkemeleri'nin siyasal iktidarın emirleriyle hareket ettiklerini göstermektedir.

11 Temmuz'da başlayan ve 15 Eylül'e kadar devam eden davada, gazeteciler genellikle yazdıkları yazılar hakkında sorgulanmışlardır.²⁴⁴ Fakat sanıklardan biri olan gazeteci Ahmet Emin Yalman anılarında, bu davanın ne kadar gayri ciddi ve göstermelik olduğunu, amacın sadece gazetecileri korkutarak onların muhalefet yapmalarını önlemek olduğunu, açıkça dile getirmiştir.

Ahmet Emin Yalman'ın anlattıkları İstiklal Mahkemeleri'nin asıl amacını ve nasıl çalıştıklarını göstermek bakımından da son derece önemlidir. Ahmet Emin'in evrakları arasında, Rauf Orbay'a ait bir mektup bulan Mahkeme heyeti, bununla Rauf Bey'in isyana destek verdiğini göstermek istiyordu. Ahmet Emin, "Mahkeme heyeti Rauf Bey'in mektubunun rejime karşı bir isyan hareketi olduğunu bana söyletmeye

²⁴³ Parantezler yazara aittir.

²⁴⁴ Aybars, age., s. 260

çalışıyordu” dedikten sonra ısrarla Şu cevabı verdiğini belirtmektedir: “Rauf Bey, demokrasiye ve çok partili serbest tartıŐmaya inanan bir devlet adamıdır. Mektubu, bu ölçülerde ileri sürölen eleştirilerin dışında bir mana taŐımaz.”²⁴⁵ Ahmet Emin, gazetecilerin mahkeme heyetiyle olan ilişkilerini ve gazetecilerin yargılama boyunca yaŐadıkları birbirine zıt iki ayrı hayatı da Şöyle anlatıyor:

“Birincisi böyle bir mahkemenin huzurunda saatlerce titremek; kanun filan tanımayan mahkemenin sorguları karşısında sıkıntılı dakikalar geçirmek, her sabah sehpalarda sallanan cesetlere bakarak kendilerini de böyle bir akıbetin bekleyebileceğini hatırlamaktı. İkincisi de Çarsancaklı Ahmet Bey’in gazetecileri misafir etmek üzere gönöl hoŐluđuyla verdiği büyük bahçeli, güzel, serin konakta eğlenceli, canlı rahat bir sayfiye hayatı yaşamaktı. Önümüze mükemmel yemekler çıkıyordu. Her akşam çeşitli mezelerle rakı sofraları kuruluyordu. Mahkemenin başkanı, üyeleri, baŐsavcısı ve diğer erkânı devamlı misafirlerimizdi. ... Ően samimi bir hava içinde yiyip içiyor, gülüŐüyor, konuŐuyorduk. Bir tek derdimiz vardı: Her sabah mahkemeye giderken bize uğrayan Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey’in bitmez tükenmez aŐk hikâyelerini dinlemek ve inanır görünmektı.”²⁴⁶

Gazetecilere, Mustafa Kemal Paşa’dan af dilemeleri halinde beraat edebilecekleri söylenmiŐti.²⁴⁷ Bu öğüde uyan gazeteciler de İstiklal Mahkemeleri’nin acımasızlığını iyi bildikleri için üç defa Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf göndererek af edilmeleri için büyük gayret sarf ettiler. Bu telgraflardan ikisini Ahmet Emin, İsmail Müştak, Suphi Nuri ve Ahmet Şükrü daha mahkemeye varmadan Adana ve Diyarbakır’dan göndermiŐlerdi. Üçüncü telgraf da duruşmaların bitiminde 13 Eylül’de on gazetecinin imzasıyla²⁴⁸ gönderildi. Gazeteciler gönderdikleri telgraflarda, kurulan

²⁴⁵ Yalman, age., s. 1017

²⁴⁶ Yalman, age., s. 1011-1013

²⁴⁷ Tunçay, age., s.145

²⁴⁸ Velid Ebuzziya, “Bizim suçumuz mu var ki merhamet dileneceğiz. Ben hiç kimseden merhamet dilenmem” diyerek mektubu imzalamayı reddetmiŐ, fakat EŞref Edip’in “burada on kişinin hayatı söz konusu, sadece sen yoksun, yiğitlik yapmanın bir anlamı yok” Şeklindeki sözleriyle mektubu imzalamaya ikna olmuştur. Bkz. Akyürekli, age., s. 114

yeni rejimin tabii ve samimi hizmetkârları olduklarını vurgulayarak af diliyorlardı. Bilmeden bir hata yaptıklarını söyleyerek yeni rejimin hizmetkârları olarak çalışabilmeleri için kendilerine bir fırsat verilmesini isteyen gazeteciler aynı zamanda bir daha gazetecilik yapmayacakları konusunda da söz veriyorlardı.²⁴⁹

“... Bundan sonra gazetecilik ve siyasetin tamamıyla dışında kalacağımızı ve sakin ve iktisadi çalışmalar ile memlekete faydalı olacağımızı temin ederiz.”

Mustafa Kemal Paşa, 13 Eylül’de mahkeme savcılığına gönderdiği telgrafa, gazetecilerin “hata yaptıklarını ve pişman olduklarını belirten telgrafları” da ekledi ve “nazar-ı insafa almak muvafıktır” diyerek affedilmelerini istedi. Bunun üzerine Mahkeme aynı gün, “yazdıkları, isyan üzerinde tesirli olmuşsa da kendilerinin böyle bir niyetlerinin olmadığı ve isyanla alakalarının bulunmadığı gerekçesiyle” dokuz gazetecinin beraatına karar verdi. Abdülkadir Kemali Bey’in işlediği “halkı isyana teşvik” suçunun yeri olan Adana’nın, Mahkeme’nin görev bölgesi haricinde olduğundan, kendisinin Ankara İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilmesine karar verildi.²⁵⁰ Gazetecilerin Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle beraat ettikleri Avni Doğan’ın yukarıda verdiğimiz mektubundan da açıkça anlaşılıyor. Hatta Avni Bey, bu mektubun ikinci paragrafında Mustafa Kemal Paşa’nın bu emrinden pek memnun olmadığını da ima etmektedir.

Gazeteciler beraat etmelerine rağmen gazeteleri kapalı kalmaya devam etti. Böylece bu davayla da muhalif basın bir kez daha uyarılmış ve yeni rejime biat etmeleri sağlanmıştır. Ahmet Emin Yalman’ın dediği gibi artık ülkede muhalif söz söyleyecek tek bir gazete kalmamıştır.

Mustafa Kemal Paşa 1 Kasım 1925 günü yeni yasama yılının açılış konuşmasında İstiklal Mahkemeleri’nin basınla ilgili uygulamalarına destek vererek basın özgürlüğünün “halkı ıstırap ve yozlaşmaya sebep verecek şekilde yanlış

²⁴⁹ Hasan Rıza Soyak, **Atatürk’ten Hatıralar**, YKY, İstanbul 2004, s. 332-334; Cebesoy, age., s.181

²⁵⁰ Şark İstiklal Mahkemesi,135 numaralı karar ilamı, Akyürekli, age., s.116

kullanıldığını” belirtiyordu. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul basınının yayınlarını “eşkıyalık” olarak niteliyor ve bu yayınların “tarlasında çalışan vatandaşların kanlarını akıtmasına, yuvalarının dağıtılmasına sebep olduğunu” iddia ediyordu. Mustafa Kemal Paşa konuşmasında Cumhuriyet’in kendi “zihniyet ve ahlakıyla donanmış” bir basın yetiştireceğini de belirtiyordu.²⁵¹

2.3.4. Diğer Davalar Ve Mahkemenin Görevinin Sona Ermesi

Şark İstiklal Mahkemesi’nde görülen önemli davalardan biri de Dersim mebusu Hasan Hayri Bey’in davasıdır. Birinci Meclis’in önemli simalarından biri olan Hasan Hayri Bey, aynı zamanda Büyük Millet Meclisi’ne ilk katılan kişilerden biridir. İlk Meclis’te yaptığı bir konuşmada: “Kürt ile Türk’ün halası (kurtuluşu) tevhitlerindedir” diyerek Milli Mücadele’de zaferin Türkler ve Kürtlerin birlikte hareket etmesiyle elde edileceğini vurgulamıştı. Yine, mecliste yaptığı birçok konuşmada Kürtçülük fikrine karşı olduğunu dile getirmiş ve bu şekilde düşünenleri hainlikle itham etmişti.²⁵² Hasan Hayri Bey, Birinci Meclis’te İkinci Grup’la hareket ettiği için İkinci Meclis’e alınmamıştı.

Hasan Hayri Bey’in yargılanmasının gerekçesi olarak iki suçlama ileri sürülmüştür: Birincisi, isyanın liderlerinden biri olan Şeyh Şerif’le birlikte amcazadesi Mehmet Galip Efendi’ye bir telgraf göndererek Batı Dersim aşiret ağalarıyla görüşülmesini ve onların da isyana destek ve katılımlarının sağlanmasını talep etmesi. İkincisi de Şeyh Şerif’i evinde ziyaret ederek ona Elazığ eşrafının listesini vermesi. Bu iddialarla yargılanan Hasan Hayri Bey ve Mehmet Galip Efendi “müstakil bir Kürdistan hükümeti kurmak amacıyla şarkta meydana gelen isyanın faillerinden olmaları” suçlamasıyla idama mahkûm edildiler.²⁵³ Böylece önemli ve etkili bir rejim muhalifi daha saf dışı bırakılmış oldu.

²⁵¹ TBMM, ZC., D.II, C.19, s. 8-11

²⁵² TBMM, ZC., D.I, C.5, s. 429; D.I, C.6, s.88

²⁵³ Akyürekli, age., s. 76

Mahmut Akyürekli, Hasan Hayri Bey'in idamı ile ilgili emrin Ankara'dan geldiğini, fakat Meclisi Mebusan'dan beri Hasan Hayri'nin yol arkadaşı²⁵⁴ olan Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit'in böyle bir karara imza atmak istememesi nedeniyle istifa ettiğini, hatta onun yerine atanan Hacim Muhittin Bey'in de idam kararı verildikten sonra göreve başladığını yazmaktadır.²⁵⁵

Akyürekli'nin bu iddialarını destekleyen bir iddia da aynı dönemde tutuklanmış olan Karerli Mehmet Efendi'nin anılarında yer almaktadır. Karerli'nin iddialarına göre Mazhar Müfit Bey, hem askerlikten hem de Büyük Millet Meclisi'nden yakın arkadaşı olduğu Hayri Bey'e, "Mustafa Kemal Paşa bir dilekçeyle kendisinden af dileyen gazetecilerin hayatlarını bağışlayıp kendilerini serbest bırakmıştır. Bir mektupla af dilediğin takdirde seni de bağışlayacağına inanıyorum" diyerek öneride bulunur. Hasan Hayri Bey, "Hangi suçumdan dolayı ondan af dileyeceğim" diye sorunca da Mazhar Bey:

"Suçun var veya yok. Şu anda buradasın ve yargılanmak üzere tutuklanmış bulunuyorsun. Böyle bir yazı yazarsan kaybın ne olur? Biliyorsun ki bu mahkeme tam bağımsız bir mahkeme olmayıp, belirli bir amaçla teşekkül etmiştir. Herhangi bir maksada mebniyen (dayalı) kurulmuş teşekküllerin kuruluş esprisi ve verilen direktiflerin dışına çıkması söz konusu olamaz. Dostun ve seni seven kişiler olarak, bunu sana öneriyor ve bu dediğimizi yapmanı senden hassaten rica ediyoruz." cevabını verir.

Hasan Hayri Bey, böyle bir hareketi yapmakla iffet ve şerefini kaybedeceğini, aksi durumda ise hayatını kaybedeceğini vurgulayarak şöyle söyler:

"... Biz hem askerlik ocağında ve hem de BMM kürsüsünde tarihe ve tüm insanlığa karşı milletin selameti, ülkenin bütünlüğü için çalışacağımıza şeref ve namusumuz üzerine yemin ettik... Bir ömür boyu namussuzluk damgası altında uzun süre yaşamaktansa, sözüne ve yeminine sadık kalmış, namuslu bir kişi olarak bir an

²⁵⁴ 1920'de Mazhar Müfit Hakkâri Mebusu olarak, Hasan Hayri Bey de Dersim mebusu olarak Meclis-i Mebusan'dan Büyük Millet Meclisi'ne geçerek Milli Mücadele'ye katılmışlardı.

²⁵⁵ Akyürekli, age., s. 80

*önce ve şerefle ölmeyi tercih ederim.*²⁵⁶

Şark İstiklal Mahkemesi Şeyh Said isyanıyla ilgili davalardan sonra, değişik yerlerde meydana gelen küçük çaplı isyanlar ve olaylarla ilgilenmiştir. Bu olayların en önemlileri Batman Köprüsü baskını, Hasenanlı Halit Bey davası, Pütürge Merdis olayları, Silvan ve Hazro olayları, Hakkâri Çölemerik Baskını, Dersim Koç Uşağı Çemişgezek baskını ve Haco bin Hacı davasıdır.²⁵⁷ Bu olaylar da mahkeme kararlarında Şeyh Said isyanının devamı olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla davalardaki suçlamalar ve verilen cezalar da Şeyh Said davasıyla hemen hemen aynıdır.

1927 yılına gelindiğinde Şark İstiklal Mahkemesi'nin acımasız uygulamaları sonucunda artık bastırılması gereken bir olay kalmamış ve bölge halkı tamamen sindirilmişti. Dolayısıyla da mahkemenin çalışma gerekçesi de artık kalmamıştı. Bu nedenle de 7 Mart 1927 tarihinde TBMM'nin kararıyla hem Ankara İstiklal Mahkemesi'nin hem de Şark İstiklal Mahkemesi'nin görevine son verildi.

Şark İstiklal Mahkemesi TBMM başkanlığına gönderdiği 432 numaralı yazısında göreve başladığı 12 Nisan 1925'ten 7 Mart 1927 'ye kadar 207 vicahi, 213 gıyabi toplam 420 idam kararı verdiğini, idamların yerine getirildiğini, 1911 kişinin çeşitli cezalara çarptırıldığını, 2779 kişinin beraat ettiğini böylece toplam 5010 kişiyi yargılandıklarını belirtti.²⁵⁸ Mahmut Akyürekli ise idam edilenlerin sayısını 435 olarak vermekle beraber, bu sayının resmi kayıtlarda geçen bilgilere göre verildiğini gerçek rakamların ise çok daha fazla olduğunu belirtiyor.²⁵⁹ Ayrıca aynı dönemde görev yapan sıkıyönetim mahkemelerinde kurşuna dizilen binlerce kişiyi de bunlara eklemek gerekiyor. Maalesef bu döneme ait devlet arşivlerinin ya kayıp olması ya da inceleme dışı bırakılması nedeniyle bu konuda sağlıklı bir bilgi bulunmamaktadır.

²⁵⁶ Karerli, age., s. 207-208

²⁵⁷ Bu olaylarla ilgili yargılamalar için Bk. Akyürekli, age., s. 83-101

²⁵⁸ Aybars, age., s. 272

²⁵⁹ Akyürekli, age., s. 133

2.4. ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ

4 Mart 1925'te kurulan Ankara İstiklal Mahkemesi için 7 Mart'ta üye seçimi yapıldı. Yapılan oylama sonucunda Mahkeme Başkanlığı'na Kel Ali lakabıyla bilinen Afyon mebusu Ali Çetinkaya, savcılığa Necati Bey (İzmir) ve üyeliklerine de Kılıç Ali (Gaziantep), Reşit Galip (Aydın) ve Ali Zırh (Rize) Beyler 124'er oy alarak seçildiler.²⁶⁰ Fakat savcılığa seçilen Necati Bey 22 Mart'ta istifa edince yerine Necip Ali Bey seçildi. Mahkeme üyelerinin çoğunun isimleri Ali olduğu için, bu mahkeme halk arasında "Üç Aliler Divanı"²⁶¹ olarak bilinir. Mahkeme 12 Mart'ta yayınladığı bildiriyle görevine başladı.

Ankara İstiklal Mahkemesi, hem çalışma bölgesinin genişliği bakımından hem de baktığı davaların konusu ve sonuçları bakımından Cumhuriyet döneminde kurulan en önemli İstiklal Mahkemesi'dir. Ankara merkezli olarak çalışan mahkeme, batı ve orta Anadolu'da dolaşarak muhalefet partisi, basının susturulması, İzmir suikastı ve Şapka Kanunu ile ilgili davalara bakarak izleri ve etkileri günümüze kadar ulaşan kararlara imza attı.

20 Nisan 1925'te Başbakan İsmet Bey'in teklifiyle Meclis'in tatilde olduğu altı aylık süre içinde Ankara İstiklal Mahkemesi'ne, verdiği idam kararlarını Meclis onayı olmadan infaz etme yetkisi verildi. 25 Kasım 1925'te Meclis'in açılmasıyla birlikte bu yetki sona erdi. Fakat aynı gün İsmet Bey, "Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından verilen idam kararlarının Meclis'in tasdikine arz edilmeksizin infazına" dair başbakanlık tezkeresini meclise gönderdi. Üzerinde hiçbir görüşme yapılmadan, kabul edenler, etmeyenler şeklindeki oylamayla teklif kabul edildi.²⁶² Böylece Ankara İstiklal Mahkemesi de hiçbir denetime tabi olmayan kontrolsüz bir infaz aygıtına dönüştürüldü.

Göreve başladığı ilk günlerde baktığı bir dava ile tüm dikkatleri üzerine çeken

²⁶⁰ TBMM, ZC., D.II, C.15, s.225-226

²⁶¹ Alkan, age., s.66

²⁶² TBMM, ZC., D.II, C.19, s.245-246

Ankara İstiklal Mahkemesi, neler yapacağını ilk işaretlerini de veriyordu. Mahkeme, Adana Valiliği'nden, bir gazetecinin yargılandığı davayla ilgili iki şahidin Ankara'ya yollanmalarını istedi fakat valilik ödenek yokluğu sebebiyle bu isteği yerine getirmedi. Bunun üzerine Mahkeme Adana Valisi Hilmi (Uran) Bey'i yargılamak üzere Ankara'ya çağırdı ve iki yüz elli lira para cezasına çarptırdı. Hükümetin otoritesini sarsıcı bu karar karşısında İçişleri Bakanı Cemil Bey, Hilmi Bey'e sahip çıkarak tekrar Adana Valiliği'ne atadı ve cezasını da bakanlık bütçesinden ödedi.²⁶³

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin en önemli görevlerinden biri de şapka inkılabı başta olmak üzere gerçekleştirilen inkılapların halk nezdinde kabul görmesini sağlamak ve muhalifleri sindirmektir. Samet Ağaoğlu tarafından "Devletin dördüncü kuvveti"²⁶⁴ olarak tanımlanan Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya'nın yaptığı inkılâp tarifi kendisinin ve mahkemesinin olaylara bakış açısını ve yaptıklarını gösteren bir belge niteliğindedir:

*"İnkılâp yalnızca suçluların, hainlerin değil, suça istidadı olanların, hıyanet edebileceklerin, hatta şu veya bu sebeple vücudu zararlı olanların kısacık mahkemelerden sonra idam edildikleri zaman oluyor"*²⁶⁵

Gerçekten de Ankara İstiklal Mahkemesi, Çetinkaya'nın yaptığı bu tarif doğrultusunda çalışmış ve hükümet tarafından muhalif ya da zararlı görülen tüm unsurları yargılayarak susturmuş veya ortadan kaldırmıştır.

Bu bölümde Ankara İstiklal Mahkemesi'nin yaptığı önemli davalar ana hatlarıyla anlatılarak Mahkeme'nin, çeşitli muhalif unsurların susturulmasında oynadığı rolün önemi üzerinde durulacaktır.

²⁶³ Aybars, age., s. 279

²⁶⁴ Samet Ağaoğlu, **Babamın Arkadaşları**, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 93

²⁶⁵ Ağaoğlu, age., s. 91

2.4.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

17 Kasım 1924'te kurulan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yasal muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hem kurucularının yüksek itibarları hem de programındaki demokrasi, özgürlük, eşitlik ve özellikle dini inanç ve düşüncelere saygı vurgusu nedeniyle kısa zaman da halkın teveccühünü kazandı. Özellikle programındaki "*Fırka efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır*" maddesi muhafazakâr kesimlerce memnuniyetle karşılanırken CHF ve hükümetin büyük tepkisine neden olmuştur. Hâlbuki TCF de tıpkı CHF gibi laik ve milliyetçi politikalarından yanaydı. Fakat CHF'nin köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkarak, adem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişim yerine evrimci değişimi savunuyordu.²⁶⁶

İlk günlerde bu partinin kuruluşunu demokrasi ve cumhuriyet yönetiminin gereği olarak gören CHF yöneticileri kısa zamanda bu düşünceden vazgeçerek TCF'nin rejim aleyhtarı, saltanat ve hilafet yanlısı olduğunu ve irticai isyanlara cesaret verdiğini belirterek ortadan kaldırmanın yollarını aradılar. Şeyh Said isyanı hükümete bu fırsatı veren en önemli bahane oldu. Hükümet ilk önce TCF'nin kendi kendini feshetmesini istedi. Bu istek 25 Şubat'ta Fethi Bey vasıtasıyla parti yöneticilerine bildirildiyse de bir sonuç alınamadı.²⁶⁷ Dolayısıyla artık tek çare, muhalefet partisini İstiklal Mahkemesi vasıtasıyla kapatmaktı.

Asıl kuruluş amacı muhalifleri susturmak olan Ankara İstiklal Mahkemesi, işe muhalefet partisiyle başladı. Mahkeme göreve başlar başlamaz İstanbul'da TCF'ye üye kaydı yapan Salih Başo ile Resul Hoca adlı iki şahsın tutuklanarak Ankara'ya gönderilmesini istedi. Gerekçe olarak Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefet, yani bu şahısların TCF'ye üye kayıt etmek için propaganda yaparken dini siyasete alet ederek hıyaneti vataniye suçu işledikleri belirtiliyordu. Ankara'ya gönderilen bu kişiler 17 Mart'ta yargılanmaya başlandı. 29 Mart'ta ise Muhiddin ve Mehmet adlarında Adanalı

²⁶⁶ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 246

²⁶⁷ Ergün Aybars bu görevin Fethi Bey'e Mustafa Kemal tarafından verildiğini vurgulamıştır.

iki köy imamı aynı gerekçeyle tutuklanıp Ankara'ya getirildiler. Bu hocaların da dini alet ederek Şeyh Said ve adamlarını “Halife Ordusu” olarak gösterdikleri ve Kazım Karabekir ile Ali İhsan Paşaların partileri ile bu orduya yardım ettiklerini söyleyerek propaganda yaptıkları iddia ediliyordu.²⁶⁸ Diğer yandan Şark İstiklal Mahkemesi'nin de TCF'yi isyanla ilişkilendirmek için partinin Urfa Genel Sekreteri Fethi Bey'i beş yıl hapse mahkûm ettiği ve partinin bölgedeki şubelerini 25 Mayıs'ta kapattığı önceki bölümde ifade edilmişti.

Salih Başo'nun davası devam ederken Ankara İstiklal Mahkemesi kararıyla, 12 Nisan gecesini TCF'nin İstanbul'daki tüm şubeleri polis tarafından basılarak içeride bulunan her şey mahkemeye teslim edildi.²⁶⁹ Aramalarda bazı belgelerin ele geçirildiği ileri sürüldü.

Bu arada hükümet yanlısı basın da uygulanan politikaya ayak uydurarak muhalefet partisine şiddetle saldırıyordu. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde Siirt mebusu Mahmut Soydan ile *Cumhuriyet* gazetesinde Muğla mebusu Yunus Nadi muhalefete saldırı konusunda en etkili isimlerdi.²⁷⁰ Böylece Metin Toker'in dediği gibi “bu olaylar, hazırlanan mizansenin uygulanması için İstiklal Mahkemeleri'ne yetti de arttı.”²⁷¹

Tanın gazetesi 13 Nisan günü, parti şubelerinin basılmasını “Dün gece Terakkiperver Fırka Basıldı” manşetiyle haber veriyordu.²⁷² TCF Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa yaptığı açıklamada, partilerinin hükümeti devirmek amacıyla irtica ve isyanlara yardımcı olduğu konusunda bazı ima ve şayiaların varlığına dikkat çekerek kanunlara uygun olarak kurulan bir muhalefet partisi olduklarını, meclis içinde ve dışında hukuk çerçevesi içinde meşru bir şekilde muhalefet yaptıklarını belirtiyordu. Bunun dışında hiçbir hareketle ilgilerinin olmadığını, kendilerine isnat edilen her türlü

²⁶⁸ Aybars, age., s.282-284

²⁶⁹ Aybars, age., s.283

²⁷⁰ Goloğlu, age., s.147

²⁷¹ Toker, age., s.101

²⁷² Akyol, age., s.473

şaibe ve gizli emellerden uzak olduklarını dile getiriyordu.²⁷³

TCF'yi suçlamak amacıyla kurgulanan Salih Başo davası 3 Mayıs 1925'te sonuçlandı. Mahkeme sanıklara çeşitli cezalar verdikten sonra “siyasi bir fırka adına yapılan propagandaların dini ve mukaddesat-ı diniyeyi siyasi emellere alet mahiyetini aldığı sabit olması sebebiyle mezkûr fırkanın çalışmaları hakkında hükümetin uyarılmasına” karar verdi ve bu kararı hükümete bildirildi.²⁷⁴

Gerek Ankara İstiklal Mahkemesi'nin bu kararı, gerekse Şark İstiklal Mahkemesi'nin kendi bölgesindeki TCF şubelerini kapatması zaten bu partiyi kapatma niyetinde olan hükümet için gerekli ortamı hazırlamış oldu. Bakanlar Kurulu 3 Haziran 1925'te toplanarak Takriri Sükûn Kanunu gereğince TCF'nin kapatılmasına karar verdi.²⁷⁵ Kapatma kararnamesinde, İstiklal Mahkemesi'nin belirttiği gerekçelere değinildikten sonra değişik illerden gelen bilgilerin de bu kanıyı doğruladığı ve Hıyaneti Vataniye Kanunu'na göre hareket edildiği belirtiliyordu.²⁷⁶ Fakat kararnamede, parti programındaki 6. maddenin “Hıyaneti Vataniye” suçu kapsamına girip girmeyeceğine savcıların karar vereceği belirtildiği halde TCF bu suç kapsamında kapatılıyordu.

Ülkedeki tek muhalefet partisinin kapatılması, Meclis tatilde olduğu için hiç ele alınmadığı gibi basın da bu kararı eleştirme cesareti gösteremedi. Ahmet Emin Yalman anılarında bu acı gerçeği şu sözlerle dile getiriyor: “Partinin kapanmasından ve buna gösterilen sebeplerden bahsetmekle kaldım, gazete adına hiç bir fikir ileri süremedim.”²⁷⁷

Başbakan İsmet Bey 9 Kasım 1925 günü mecliste yaptığı konuşmada uygulanan şiddet politikasını önleyici tedbirler (tedabiri mania) olarak tanımlıyor ve bu politikaları uygulamaya mecbur olduklarını belirtiyordu. TCF'nin kapatılmasının da bu tedbirlerden

²⁷³ Cebesoy, age., C.II, s. 159

²⁷⁴ Aybars, age., s. 285; Goloğlu, age., s. 149

²⁷⁵ Aybars, age., s. 286; Goloğlu, age., s. 149

²⁷⁶ Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti...**, s. 148

²⁷⁷ Yalman, age., s.995

biri olduğunu vurgulayan İsmet Bey bu konuda kendilerini savunma mahiyetinde şunları söylüyordu:

“Bu önleyici tedbirler kapsamında Terakkiperver Fırka teşkilatını kapatma mecburiyetinde bulunduk. Bizi kapatmaya zorlayan sebepler hakkında yapılan dedikodulara önem vermeye gerek yoktur. Bizi kapatmaya sevk eden sebepler 3 Haziran tarihinde Bakanlar Kurulu'nda verdiğimiz kararda ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Gerek bu mesele gerek diğer herhangi bir mesele üzerinde herhangi bir önleyici tedbirimizden bahsedilmek istenirse tedbirlerin bihakkın varit ve enine boyuna düşünüldükten sonra zaruri olduğu kanaati ile tatbik olunduğunu ispat edebilecek mevkiyemiz.”²⁷⁸

İsmet Bey'in konuşmasından hemen sonra söz alan Kazım Karabekir Paşa, devletin iç ve dış vaziyeti müsait olmadığından başbakanın konuşmasını uzun uzadıya tahlil ve tenkit etmeyi ortam ve zaman açısından uygun bulmadığını söyleyerek son derece zayıf bir tepki gösteriyordu. Kazım Paşa, TCF'nin kapatma kararında hükümetin böyle bir beyanı olmamasına rağmen, basında ve bazı demeçlerde partinin irtica ve isyana alet olarak gösterildiğini, bu söylentileri ret ve tekzip ettiğini belirtiyordu. İstiklâl Mahkemesi üyesi Kılıç Ali “belgeler var” deyince, Kazım Paşa, “belgeleri ortaya koyarsınız” diye karşılık veriyordu.²⁷⁹

Fakat ortaya konulacak herhangi bir belgenin olmadığını İsmet Paşa, 1946'da demokrasiye geçiş sürecinde Faik Ahmet Barutçu'ya söylediği şu sözlerle bir çeşit itiraf ediyordu:

“Terakkiperver Fırkası'nı bizim arkadaşlarımız teşkil ettiler. Şeyh Said isyanı bizi korkuttuğu için, yeni olan inkılâbı siyanet (koruma) endişesiyle bu fırkayı kapatmak iyi olmamıştır. Bu işi himaye edecektik. Himaye etmiş olsaydık, şimdi bu gelenek (demokrasi) de yerleşmiş olacaktı.”²⁸⁰

²⁷⁸ TBMM, ZC., D.II, C.19, s.60-61

²⁷⁹ TBMM, ZC., D.II, C.19, s.63

²⁸⁰ Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar C.II**, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001, s. 730

Ali Fuat Cebesoy da anılarında, Ankara İstiklal Mahkemesi'nin daha ilk günden beri TCF'yi mahkûm edecek bir fırsat aradığını, tüm gerici olayların arkasında TCF'nin gösterilmeye çalışılmasının, partilerinin kapatılması için bir komplo olduğunu yazmıştır. Ali Fuat Paşa, dini politikaya alet edebilecek kimselerin kendi partilerinde bulunabileceği gibi, CHP içerisinde de bulunabileceğini belirterek Fırka programındaki “Fırka efkâr ve itikadı diniyeye hürmetkârdır” cümlesinin dini siyasete alet etmek amacını taşımadığını, laiklik anlamında kullanıldığını ileri sürmüştür.²⁸¹

Ülkedeki tek muhalefet partisinin bu şekilde hukuken geçersiz, içi boş gerekçelerle²⁸² kapatılmasıyla demokrasinin olmazsa olmaz şartı olan çok partili politik yaşam başladığı tarihten sadece yedi ay sonra son bulmuş ve uzun yıllar sürecek “Tek-Parti Dönemi” başlamış oluyordu. Fethi (Okyar) Bey'in bu konuyla ilgili söyledikleri çok yerinde bir tespittir:

“... Terakkiperver Fırka Şeyh Sait hadisesini takip eden günlerde çıkan Takriri Sükûn Kanunu hükümlerine göre kapatılınca, Tek Parti devri bütün hususiyetiyle işlemeye başlamış ve politik hayat seçimden seçime, müntehib-i sanilerin sandıklara attığı, önceden ellerine verilmiş isimlerin sayılmasından ibaret olmuştu.”²⁸³

2.4.2. Gazetecilerin Yargılanması

Cumhuriyet döneminde kurulan üç İstiklal Mahkemesi'nin ortak özelliği ilgilendikleri öncelikli konunun basının susturulması olmasıdır. Önce İstanbul İstiklal Mahkemesi sonra da Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri çeşitli gerekçelerle gazetecileri yargılayarak basını yeni rejime tam bir şekilde biat ettirmeye çalışmıştır.

Basınla ilgili yargılamalarda amaç, bu yayın organlarının kapatılmasına gerekçe oluşturmak ve gazetecilerin bundan sonra hükümet veya rejim aleyhinde yazmalarını engellemek olmuştur. Bu nedenle yargılanan gazeteciler, genellikle gerekli mesaj

²⁸¹ Cebesoy, age., s.161-163

²⁸² Akyol, age., s. 479

²⁸³ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Cemal Kutay (Haz.) Tercüman Tarih Yay., İstanbul 1980, s. 531

verilerek serbest bırakılmışlardır. Yalnız Ankara İstiklal Mahkemesi yargıladığı gazetecileri çeşitli cezalara çarptırmıştır. Önceki bölümlerde İstanbul ve Şark İstiklal Mahkemeleri'nin gazetecilerle ilgili yargılamaları anlatılmıştı. Bu başlıkta ise Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan gazeteciler ele alınacaktır.

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararıyla 12 Nisan 1925'te Terakkiperver Fırka'nın İstanbul'daki binaları basılarak tüm evrakları mahkemeye sevk edildi. Ertesi gün *Tanin* gazetesi bu olayı “Dün Gece Terakkiperver Fırka Basıldı” manşetiyle haber yaptı. Bunun üzerine Mahkeme, bu manşetin “kamuoyunu tedhiş gayesine yönelik olduğu” gerekçesiyle gazetenin kapatılması için hükümete yazı yazdı. Hemen harekete geçen hükümet, 16 Nisan'da Bakanlar Kurulu kararıyla *Tanin* gazetesini kapattı. Atılan manşetten sorumlu tutulan gazetenin sahibi ve başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), gazetenin sorumlu müdürü Muammer Bey ile yazı işleri müdürlerinden Baha ve Kadri Beyler tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne gönderildiler.²⁸⁴

Aynı tarihlerde Resimli Hafta dergisinin 13 Nisan tarihli sayısında çıkan “Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler” başlıklı bir makalenin “askerliği tahkir” ettiği gerekçesiyle derginin sahibi ve sorumlu müdürü Zekeriya Sertel ve makalenin sahibi Cevat Şakir (Halikarnas Balıkcısı)²⁸⁵ tutuklandılar. Yargılamaların sonucunda ikisi de üçer yıl sürgün cezasına çarptırıldı ve cezalarını çekmek üzere Zekeriya Bey Sinop'a, Cevat Bey ise Bodrum'a gönderildi.²⁸⁶ Yine aynı günlerde Mersin'de yayınlanan *Doğru Öz* gazetesi sahibi Ata Çelebi de yargılanarak bir yıl hapse mahkûm edildi.²⁸⁷

Hüseyin Cahit'in davasında yapılan hukuksuzluklar ve mahkeme üyelerinin tavrı, İstiklal Mahkemeleri'nin iç yüzünü göstermesi bakımından önemli olduğu gibi Cahit Bey'in yaptığı çok cesur savunması da İstiklal Mahkemeleri'nin bütün

²⁸⁴ Aybars, age., s. 288; Yalman, age., s.995

²⁸⁵ Cevat Şakir'in Bodrum'a giderek orada yerleşmeye karar vermesi ve Halikarnas Balıkcısı olarak tanınması bu olay nedeniyle olmuştur.

²⁸⁶ Toker, age., s.102; Goloğlu, age., s. 147

²⁸⁷ Tunçay, age., s. 146

hukuksuzluklarına karşı yöneltilmiş en veciz tenkitlerden birisi olmuştur.²⁸⁸

27 Nisan'da başlayan duruşmada Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya, Hüseyin Cahit Bey'in 'baskın' kelimesinden dolayı değil *Tanin'in* Lozan'dan itibaren izlediği yayın politikası yüzünden mahkeme huzurunda olduğunu açıkça dile getirdi. Çetinkaya, ayrıca Cahit Bey'in Tahrir-i Sükûn Kanunu çıktıktan sonra yazdığı 'Karilere Veda' başlıklı yazısında ülkede artık hürriyet ve özellikle de söz ve yazı hürriyeti kalmadığından siyasi yazılara veda etmek mecburiyetinde kaldığını ilan etmekle hükümeti protesto ettiğini belirtiyordu.²⁸⁹ Mahkeme Başkanı bu sözlerle bir gazetecinin hükümeti eleştiremeyeceğini hatta söz ve davranışlarıyla protesto edemeyeceğini vurguluyordu.

Mahkemenin savcısı ise Cahit Bey'in Lozan'dan itibaren davranışlarıyla ve yazılarıyla huzuru bozduğunu, halkı tahrik ettiğini ve en son atılan 'baskın' manşetinin de bu amaca yönelik olduğunu iddia ederek ceza kanununun 66. maddesine göre yargılanmasını ancak yaptığı büyük hizmetlerin göz önüne alınması söyledi.²⁹⁰

Cahit Bey savunmasında, gazetenin attığı 'baskın' manşetinin kendisiyle bir alakasının olmadığını dolayısıyla hiçbir sorumluluğunun bulunmadığını, sözü edilen yazılarında ise herhangi bir suç unsurunun olmadığını ve hükümet tarafından zamanında bir soruşturma açılmamış olmasının da bunu kanıtladığını belirtti. *Tanin* gazetesinin izlediği yayın politikasının suç olarak gösterilmesi hakkında da "*Engizisyon devrinden sonra medeni ve hür dünyada ve bilhassa egemenliği halka dayanan bir demokrasi ve cumhuriyette kimse fikir ve mesleğinden dolayı suçlanıp sorumlu olmamıştır. Fikir mesleğine ceza yoktur.*" diyerek basın özgürlüğü konusundaki düşüncelerini dile getirdi. Cumhuriyetçi, laik, demokrat ve yenileşme yanlısı olduğunu belirten Cahit Bey, suç isnat edilen yazılarının üzerinden üç aydan fazla bir süre geçtiğinden, yürürlükte olan Matbuat Kanununun 32. maddesi gereği davanın zaman aşımına uğradığını ileri sürdü.

²⁸⁸ Alkan, age., s.69

²⁸⁹ Aybars, age., s.289

²⁹⁰ Aybars, age., s.290

Ayrıca Takriri Sükûn Kanunu'nun geçmişe uygulanamayacağını ve kendisinin hiç bir suç unsuru bulunmayan yazılarından dolayı cezalandırılmayacağını vurguladıktan sonra “*Herhalde böyle bir muhakemede ben hâkim olmaktansa mahkûm durumunda bulunmayı tercih ederim*” şeklindeki tarihi sözünü söyledi. Cahit Bey, daha sonra İstiklal Mahkemesi'nin kendisini mahkûm edemeyeceğini belirtti ve “*Yalnız kasıt, intikam ve kuvvet mahkûm edebilir*” diyerek sözlerine son verdi.²⁹¹

Hüseyin Cahit Bey'in cezalandırılmasını gerektirecek herhangi bir suç unsuru olmamasına rağmen İstiklal Mahkemesi Takrir-i Sükûn Kanunu'nu geçmişe yürüterek kendisini cezalandırdı. Mahkeme, zaman aşımıyla ilgili 32. maddesini dikkate almadığı Matbuat Kanunu'nun 17. maddesi gereği Hüseyin Cahit Bey'i “müebbet sürgün” cezasına çarptırdı ve cezasını çekmek üzere Çorum'a gönderdi. Aynı davada yargılanan Tanin gazetesinin sorumlu müdürü Muammer Bey ve yazılarından dolayı Nuri Bey ise ikişer yıl hapis cezasına çarptırıldılar.²⁹²

Verilen cezalardan da anlaşılacağı gibi asıl amaç Hüseyin Cahit gibi bir kalemi susturmaktı. Çünkü Cahit Bey, gerçekten de cumhuriyet ve laiklik yanlısı olmasına rağmen hükümetin şiddet politikalarını tenkit ederek yönetimin otoriterleştiğini, hatta diktatörlüğe doğru gittiğini dile getiriyordu. Nitekim sonraki bir tarihte İsmet İnönü, kendisini ziyaret eden Cahit Bey'e bu gerçeği şu sözlerle itiraf ediyordu:

*“Güçlü bir kalem, ateş püskürterek yazıyordu. Öyle bir sırada nereye doğru bizi götürdüğünü bilemediğimiz bu kalemi serbest bırakamazdık...”*²⁹³

Hüseyin Cahit Bey, daha sonra İzmir suikastı nedeniyle tekrar Ankara İstiklal Mahkemesi'nde İttihatçılarla birlikte yargılandı. Mahkeme savcısının kendisi hakkında herhangi bir suç isnadında bulunmaması üzerine beraat etti. Kendisinin müracaatı üzerine müebbet sürgün cezası da kaldırılarak serbest bırakıldı.

²⁹¹ Aybars, age., s. 191

²⁹² Tunçay, age., s. 145; Aybars, age., s.192; Akyol, age., s. 476

²⁹³ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1976, s. 285

Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri'nin basınla ilgili bu çalışmasına paralel olarak İsmet Paşa hükümeti 1925 yılı içinde özellikle İstanbul basını başta olmak üzere ülke çapında rejime muhalif olan ya da hükümetin politikalarını eleştiren muhafazakâr, liberal ve sosyalist tüm gazete ve dergileri kapattı. Artık ülkede *Hâkimiyet-i Milliye* ve *Cumhuriyet* gibi hükümetin yayın organı niteliğindeki bir iki gazete yayın yapıyordu. Zürcher, bu dönemde hem basının hem de eğitim kurumlarının Kemalist ideolojiyi yaymak için seferber edildiğini belirterek, “bunun doğurmuş olduğu boğucu siyasal ve entelektüel havanın resmi tarih yazıcılığında görmezden gelindiğini” vurguluyor.²⁹⁴

2.4.3. Komünistlerin Yargılanması

Türkiye’de komünist düşünce ilk kez İkinci Meşrutiyet’ten sonra, yetersiz ücret ve çalışma şartları nedeniyle başlatılan işçi grevleriyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, İstanbul’da “İştirakçi” adıyla ünlenen Hüseyin Hilmi’nin başını çektiği küçük bir grup, sosyalist fikirleri benimsemeye ve yaymaya çalışmışlardır. Hüseyin Hilmi 26 Şubat 1910 tarihinden itibaren yayınlamaya başladığı *İştirak* adlı haftalık bir dergiyle bu dönemde sosyalist akımlarını ve teşkilatlarını başlatan ilk isimlerden biri olmuştur. 1910-1913 döneminde sosyalist hareket kendisini sık sık kapatılan gazete ve dergi yayınlarıyla göstermiş ve bu yayınlar kapatıldıkça yerine yenileri çıkarılmıştır. Ayrıca bu dönemde yine Hüseyin Hilmi ve bazı gazeteciler tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur.²⁹⁵ 1913 yılında tüm muhalefetle birlikte bu parti ve sol basın da kapatılmıştır.

Şubat 1919 tarihinde İstanbul’da Hüseyin Hilmi tarafından Türkiye Sosyalist Fırkası kurulmuş fakat kendisinin 1922 grevleri sırasında şüpheli bir şekilde öldürülmesiyle partisi de dağıtılmıştır. 1918 yılında İstanbul’da eski bir ittihatçı olan Dr. Hasan Rıza tarafından kurulan Sosyal Demokrat Fırkası da 1922 yılında dağıtılmıştır.²⁹⁶

²⁹⁴ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin ...*, s. 263

²⁹⁵ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar I (1908-1925)*, Bilgi Yay., Ankara 1978, s. 31-40

²⁹⁶ Tunçay, *age.*, s.70-89

Milli Mücadele döneminde Yeşil Ordu, Gizli Türkiye Komünist Partisi, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi gibi gizli ve açık birçok sosyalist kuruluş faaliyet göstermiştir. Bu teşkilatlar zararlı olmaya başlayınca Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle kapatılmış ve ilgili görülen kişiler Mayıs 1921'de Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanarak mahkûm edilmişlerdir. Fakat aynı yılın Eylül ayında çıkarılan af kanunuyla serbest bırakılmışlardır.²⁹⁷

Cumhuriyet döneminde ise İstanbul'da çıkan *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* dergileri, Bursa'da çıkan *Yoldaş* gazetesi ve Adana'da yayınlanan *Doğru Öz* gazetesi sosyalist çizgide yayın yapan gazete ve dergiler oldular. Şeyh Said olayında Şevket Süreyya Aydemir ve Nazım Hikmet'in de yazdığı *Aydınlık* başta olmak üzere bu sol yayınlar tüm güçleriyle hükümeti desteklediler. Fakat buna rağmen Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte 6 Mart'ta bu sosyalist yayınlar da hükümet tarafından kapatıldılar. Bunun üzerine solcu yazarlardan Nazım Hikmet, Dr. Şefik Hüsnü ve Hasan Ali, Nisan ayında yurt dışına kaçtılar.²⁹⁸

Yurtta kalarak mücadeleye devam etme kararını veren solcular 1 Mayıs 1925'te bir beyanname yayınladılar. Bunun üzerine, *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* dergilerinin mensupları ile *Yoldaş* gazetesinin sahibi İbrahim Hilmi'nin de aralarında bulunduğu 38 kişi tutuklanarak Ankara İstiklal Mahkemesi'ne sevk edildiler. Sanıklar "Komünistlik teşkilat ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dâhiliyeyi ihlal ve binnetice şekli-i hükümeti tağyire matuf ef'al ve harekâta bulunmak" gerekçesiyle yargılandılar.²⁹⁹

Aralarında 15 tıp öğrencisinin de bulunduğu sanıkların Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki duruşması 9 Ağustos'ta başladı. 12 Ağustos'ta iddianameyi okuyan Savcı Necip Ali, sanıkların iki grup olduklarını ve komünizm propagandası yaptıklarını iddia ederek, birinci grubun Mümtaz Bey'in evinde toplananlar, diğer grubun da *Orak-*

²⁹⁷ Aybars, age., s. 303-304

²⁹⁸ Tunçay, age., s. 368,369

²⁹⁹ Tunçay, age., s. 372;

Çekiç dergisiyle propaganda yapanlar olduğunu ileri sürdü. *Aydınlık* dergisinin de ülkenin sosyal yapısını bozacak tehlikeli yayınlar yaptığını iddia eden savcı, sanıkların komünistlikle alakadar olduklarının anlaşıldığını belirterek cezalandırılmalarını talep etti.³⁰⁰

12 Ağustos 1925 tarihinde kararını açıklayan Mahkeme, aralarında *Yoldaş* gazetesinin sahibi İbrahim Hilmi ile *Aydınlık* gazetesinin sahibi Sadrettin Celal'in de bulunduğu altı kişiyi yedişer yıl; Şevket Süreyya'nın da içinde bulunduğu altı kişiyi onar yıl; Nazım Hikmet'le beraber firarda olan dört kişiyi de on beşer yıl hapis cezasına çarptırdı. Mahkeme geri kalan sanıkların da beraatına karar verdi.³⁰¹ Mahkûm olan tüm sanıklar 1926 yılının Cumhuriyet bayramında çıkarılan af dolayısıyla serbest bırakıldılar.³⁰²

2.4.4. Şapka Kanunu İle İlgili Yargılamalar

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra hükümet, hilafetin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat ve Şeriat Mahkemeleri'nin lağvedilmesi gibi radikal devrimler gerçekleştirerek Türkiye'nin tamamen Batılı değerlere sahip bir ülke olması için çalıştı. Çağdaşlaşma ve laikleşme çalışmaları olarak adlandırılabilir bu sürecin tamamlanması için toplumsal ve kültürel değerleri de kökten değiştirecek inkılâplara ihtiyaç olduğuna inanan Hükümet, artık geçmişi hatırlatacak hiçbir kurum, kuruluş veya toplumsal-kültürel simgenin kalmaması gerektiğine kanaat getirmişti. Fakat bu konuda yapılacak değişikliklere toplumdan bir tepkinin geleceği de muhakkaktı.

Şeyh Said isyanı, hem muhalefeti susturmak hem de yapılacak reformlar için uygun zemini hazırlama bakımından bir fırsat oldu.³⁰³ İsyân bahanesiyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gölgesi altında çağdaşlaşma ve laikleşme süreci devam

³⁰⁰ Aybars, age., s. 306

³⁰¹ Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar II (1925-1936)**, (E-Kitap) BDS Yay., s. 20; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938),C.III**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1997, s.229

³⁰² Tunçay, age., C.I, s.373

³⁰³ Kinross, age., s.479

ettirilerek şapka giyilmesi, dini giysilerin ve unvanların yasaklanması, tarikatların yasaklanması, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması gibi toplumsal yapıyı kökten değiştirecek inkılâplar gerçekleştirildi. Mustafa Kemal Paşa da yapılan inkılâpların Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlükte olduğu bir zamanda yapıldığını, bu kanun ile İstiklal Mahkemeleri'nin bu konuda büyük kolaylıklar sağladığını belirtiyordu.³⁰⁴

Mustafa Kemal Paşa 1925 yılında yaptığı yurt gezilerinde giyim kuşamın değiştirilerek modernleştirilmesinden söz ediyor, tarikatların, tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılması gerektiğini söyleyerek bunların birer hurafe ve şer yuvası olduklarını belirtiyordu.³⁰⁵ 24 Ağustos 1925 günü Kastamonu'da kendisini karşılamaya gelenleri, elinde Panama türü bir şapkayla selamlayan Mustafa Kemal Paşa, şapka inkılâbının ilk adımını atıyordu. Ülkede büyük tepkilere neden olan bu olaydan sonra 1 Eylül'de Ankara'ya döndüğünde kendisini karşılayanların hepsi artık şapkalıydı.³⁰⁶ Hatta birkaç gün önce şapka giydiği gerekçesiyle, Vakit gazetesinin muhabirine ağır hakaretler ederek kendisini hapsedirmeye çalışan, Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya da Gazi Paşa'yı şapkayla karşılayanlar arasındaydı.³⁰⁷

Mustafa Kemal Paşa ve devlet erkânı tarafından halka benimsetilmeye çalışılan şapka 2 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu kararıyla devlet memurları için zorunlu hale getirildi. Daha sonra Konya mebusu Refik Bey'in 16 Ekim'de Meclis Başkanlığı'na verdiği "Şapka İktisası" hakkındaki kanun teklifi 25 Kasım 1925'te kabul edilerek kanunlaştı. Artık tüm vatandaşlar için şapka giymeyi bir zorunluluk haline getiren 671 sayılı Şapka İhtisası Hakkında Kanun'un ilk maddesi şöyleydi:³⁰⁸

"Madde 1) Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bilumum müessesata mensup memurun müstahdemin Türk Milleti'nin

³⁰⁴ Atatürk, age., s.651-653

³⁰⁵ Aybars, age., s.310-313

³⁰⁶ Aybars, age., s.312

³⁰⁷ Atay, **Çankaya**, s.213

³⁰⁸ TBMM, **ZC.**, D.II, C. 19, s.231

iktisap etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuş'u olup, buna menafi bir itiyadın devamını hükümet men eder.”

Aynı gün Başbakan İsmet Paşa'nın teklifiyle, Ankara İstiklal Mahkemesi'ne daha önce Meclis'in tatilde olduğu süre boyunca geçici olarak verilmiş olan, idam kararlarını Meclis onayı olmaksızın uygulama yetkisi kalıcı hale getirildi. Böylece şapkanın kanuni zorunluluğu halledildikten sonra uygulamada ortaya çıkacak tepkileri bertaraf edecek olan Ankara İstiklal Mahkemesi de sınırsız yetkilerle donatılmış oluyordu.

Şapka kanunlaştırıldıktan sonra sıra tekke ve zaviyelere gelmişti. Daha önce Şark İstiklal Mahkemesi 28 Haziran'da kendi bölgesindeki tüm tekke ve zaviyeleri “şer ve fesat yuvası” oldukları gerekçesiyle kapatmıştı. 30 Kasım 1925'te de 677 sayılı kanunla ülke genelindeki tüm tekke ve zaviyeler ile türbeler kapatıldı. Aynı kanunla tarikatlar, dini unvan ve giysiler de yasaklandı.³⁰⁹

Şapkanın zorunlu hale getirilmesinden hemen sonra yüzyıllardan beri toplumda önemli bir yer edinmiş olan bu kurumların yasaklanması, ülkenin dört bir tarafında tepkilere neden oldu. Şapkayı Hıristiyanların bir simgesi olarak gören halk, günlük yaşamlarında önemli bir rol oynayan tekke ve zaviyelerin, tarikatların yasaklanmasına da karşı çıktı.³¹⁰ Fakat “seyyar” Ankara İstiklal Mahkemesi bu konuda kendisine verilen vazifeyi yaparak, yıldırım hızıyla şehir şehir dolaşmak suretiyle “gericileri” terörle sindirmeye çalıştı.³¹¹

Henüz Şapka Kanunu çıkmadan yerel otoritelerin halkı şapka giymeye zorlaması sonucu Anadolu'nun çeşitli yerlerinde tepkisel olaylar çıkmaya başladı. Özellikle Doğu'da ve Doğu Karadeniz'de beliren bu tepkiler bastırmak ve suçluları yerinde cezalandırarak halka korku salmak amacıyla Ankara İstiklal Mahkemesi 23 Kasım'da otomobillerle Ankara'dan ayrıldı. 24 Kasım'da Kayseri'ye varan Mahkeme burada halkı

³⁰⁹ TBMM, ZC., D.II, C. 19, s.283-284

³¹⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin...*, s. 252

³¹¹ Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti...*, s. 152

sarı takmaya kışkırtmak suretiyle isyan başlattığı gerekçesiyle Mekkeli Ahmet Hamdi ve arkadaşlarını tutuklayarak yargılanmak üzere Ankara'ya gönderdi.³¹²

Ankara İstiklal Mahkemesi, ertesi gün Sivas'ta yargılamalara başladı. Sivas'ın en merkezi yerinde bir duvara şapka ve inkılâplar aleyhinde ve Mustafa Kemal Paşa hakkında olumsuz ifadeler yer alan bir beyanname yapıştırılmıştı. Kimin astığı bilinmeyen bu yazı Sivas'taki yargılamaların gerekçesini oluşturdu. İlk olarak Sivas'ın tüm muhtarlarını, devlet görevlisi oldukları halde şapka giymedikleri gerekçesiyle yargılayan mahkeme, muhtarların bunu kasıtlı olarak yapmadığına hükmederek beraat kararı verdi.³¹³ Daha sonra belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri, asılan beyannameden dolayı “Türkiye Devleti'nin şeklini tebdil ve tağyir amacıyla halkı isyana kışkırttıkları” gerekçesiyle yargıldılar. Belediye mensuplarından sonra da eski TCF'nin mensupları sorgulanarak Fırka'ya neden girdikleri, ne umdukları ve ne zaman şapka giymeye başladıkları şeklinde sorular yöneltildi.³¹⁴ Yargılamaların sonucunda bir kişiye idam, Belediye Başkanı Abbas Bey'in de aralarında bulunduğu 13 kişiye, üç ila on beş yıl arasında değişen hapis cezası ve diğer sanıklara da beraat verildi.³¹⁵

Bu sırada Erzurum'da da şapkayla ilgili bazı olaylar çıkmıştı. İstiklâl Mahkemesi'ni sürekli yönlendiren İsmet Paşa 26 Kasım'da Mahkeme'ye gönderdiği raporda Erzurum'da üç bin kişilik bir kalabalığın çıkardığı isyanda, halktan üç kişinin öldüğünü bu nedenle sıkıyönetim ilan edildiğini ve olayların bastırıldığını, Rize'de de bazı köylerde ayaklanma çıktığını ve hilafetçilerin her yerde çalıştığını bildirdi.³¹⁶

Ankara İstiklal Mahkemesi 29 Kasım'da Tokat'a geçti. Burada bir konuşma yaparak halkı en kısa sürede şapka edinmeye davet ettikten sonra inkılâpları engelleyecek hiçbir kişiye ve çalışmaya aman verilmeyeceğini belirten bir bildiriye

³¹² Aybars, age., s.319-320

³¹³ Alkan, age., s. 126

³¹⁴ Alkan, age., s. 139-155

³¹⁵ Alkan, age., s. 156; Aybars, age., s. 320

³¹⁶ Aybars, age., s. 221

yöreye dağıttı. Ertesi gün şapka aleyhinde konuşan Erbaa eski Belediye Başkanı Fethullah Efendi'yi üç yıl hapse mahkûm eden Mahkeme 30 Kasım'da yola çıkarak Amasya ve Samsun üzerinden Trabzon'a geçti. Burada iki gün kalan Mahkeme 6 Aralık'ta Erzurum'a vararak buradaki olayları incelemeye başladı. Olaylarda adı geçen Şeyh Hacı Osman adında bir şahsın İstanbul'a gidip tekrar yöreye dönmesi sebebiyle olayların arkasında İstanbul'daki gizli bir cemiyetin olabileceğine karar veren mahkeme birçok kişiyi yargılanmak üzere Ankara'ya gönderdi.³¹⁷

Başbakan İsmet Paşa'nın üç bin kişilik bir isyan olarak rapor ettiği ve İstiklal Mahkemesi'nin de "gizli bir örgütün işi" olduğuna kanaat getirdiği Erzurum olayları hakkında tarihçi Mehmet Sılay çok farklı bir anlatımda bulunmuştur. Olayın isyan değil, basit bir taşkınlık olduğuna vurgu yapan Sılay'a göre, Şapka Kanunu'nun çıkması üzerine bir grup vatandaş "... Gidelim hükümet konağının önüne, vali beye rica edelim. Kar da yeni yağmış... Bizim kulaklarımız üşüyor. Bahara kadar müsaade etsin, baharın örtelim başımıza şapkayı. Şimdi arasak da şapka bulamayız zaten. Nereden bulacağız? ..." diyerek hükümet konağına gidiyorlar. Fakat kalabalığın içindeki bazı provokatörlerin kışkırtmasıyla konağın bazı camları kırılınca Vali Zühtü Bey hemen Erzurum'da halkın isyan ettiğini Ankara'ya telgrafla bildiriyor. Hükümet derhal sıkıyönetim ilan ediyor ve halktan, evlerindeki silahları teslim etmeleri isteniyor. Toplam 2500 tüfek toplanıyor. Daha sonra gazetecilerin vali beye, bu tüfeklerle devlete karşı kaç mermi sıkıldığını sorması üzerine vali bey "Hiç!" cevabını veriyor. Sılay ayrıca olaylar sırasında halktan üç kişinin de kimliği belirsiz kişilerce öldürüldüğünü belirtiyor.³¹⁸

11 Aralık'ta Rize' ye varan Mahkeme iki gün içinde 143 sanığı yargıladı. Yargılanan sanıklardan sekiz kişi idam, on dört kişi on beşer yıl, yirmi iki kişi onar yıl ve on dokuz kişi de beşer yıl hapse mahkûm edildi. Seksen kişinin de beraatına karar verildi. Buradan Giresun'a geçen Mahkeme iki imama idam, dokuz kişiye de hapis cezası verdikten sonra deniz yoluyla İstanbul'a, oradan da Ankara'ya geçti. 21 Aralık'ta

³¹⁷ Aybars, age., s. 221-226

³¹⁸ Mehmet Sılay, **İskilipli Atif Hoca (1876-1926)**, Denge Yay., İstanbul 2011, s. 366

Ankara’da tekrar göreve başlayan Ankara İstiklal Mahkemesi yurdun değişik yerlerinden tutuklanarak getirilmiş olan yüzlerce sanığı yargılamaya başladı.

Ankara İstiklal Mahkemesi’nin Ankara’da yaptığı yargılamalar içinde en dikkat çekeni İskilipli Atıf Hoca davasıdır. Gerek davanın kendisi gerekse duruşmalarda geçen konuşmalar ve verilen karar gerçekten de hiçbir hukuk ve adalet sistemiyle açıklanamayacak türdendir. Atıf Hoca, Giresun’daki şapka olaylarında etkisi olduğu gerekçesiyle yargılanmış fakat mahkeme, olaylarla bir ilgisinin olmadığına kanaat getirerek beraat kararı vermişti.³¹⁹ Fakat aynı Mahkeme birkaç gün sonra Atıf Hoca’yı Şapka Kanunu’ndan bir yıl önce yazdığı “Frenk Mukallitliği ve Şapka” adlı risalesini çeşitli bölgelere dağıtarak halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle tutuklayarak Ankara’ya sevk etti.³²⁰

İskilipli Atıf Hoca ve beraberindeki sanıklar için 1-3 Şubat tarihlerinde yapılan duruşmalarda³²¹ Atıf Hoca, yazdığı kitabı çeşitli bölgelere dağıtarak halkı isyana teşvik ettiği şeklindeki iddiaları tamamen çürütmüştür. Mahkeme savcısı kitabın bir yıl önce yazıldığının ve Milli Eğitim Bakanlığı’nın izniyle basıldığının sabit olduğunu, fakat yine de olaylarda etkisi olduğunu “vicdanen kabul ettiğini” belirtmiştir.³²²

Mahkeme daha sonra Atıf Hoca’yı Teali-i İslam Cemiyeti’nin bildirisine³²³ imza atmakla suçlayarak kendisini vatan haini olmakla itham etti. Bu suçlamaya karşı Atıf Hoca, bildiriye imzalamadığını ve imzalayan arkadaşlarını ikna etmek için çok çaba sarf ettiğini anlattı. Mahkeme kendisinden bunu ispat etmesini isteyince, İskilipli, *Vakit* gazetesinin 1034. sayısında yayınlanmış bir tekzibname belgesini sunarak mahkeme

³¹⁹ Gökgöz ve Kurbanoglu, age., s.112

³²⁰ Ahmet Nedim, **Belgelerle İstiklal Mahkemeleri 1, Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları**, İşaret Yay., İstanbul 1993, s. 289

³²¹ Aybars, age., s. 326

³²² Nedim, age., s.276

³²³ 26 Eylül 1919’da İslam Teali Cemiyeti’nin Mustafa Kemal Paşa ve Kuvayı Milliye aleyhinde yayınladığı bir bildiri. İskilipli Atıf Hoca ve aynı davada yargılanan Tahirul Mevlevi bu bildiri nedeniyle cemiyetle ilişkilerini kestiklerini çünkü bunun siyasi bir hareket olduğunu ve kendilerinin bunu kabul etmediklerini duruşmalarda ısrarla vurgulamışlardır.

heyetinin iddiasını çürüttü. Buna rağmen Mahkeme heyeti kendisine, yalan söylediğini, “bu tekzibnameyi ancak gizli bir maksat için” yaptığını ve cemiyetle aynı safta olduğunu söyledi. İskilipli, bu suçlamalara karşı “Eğer öyle olsa idi onlarla beraber olurum, cemiyete devam ederdim. Hâlbuki devam etmedim. Bu da bir delildir.” cevabını verince Mahkeme Heyeti “Sus bizi çileden çıkarma! ... Sen hâlâ onlardan ayrırım diyorsun. Biz budala olmalıyız ki, bu sözlere inanalım. Bol bol atıyorsun. Çıkarın!” diyerek kendisini duruşma salonundan attırdı.³²⁴

3 Şubat'ta yapılan son duruşmada, savcı tarafından İskilipli Atıf Hoca için 3 ila 15 yıl arasında bir ceza istemiş olmasına rağmen Mahkeme, Ali Rıza ve Atıf Hoca'yı “Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir” gerekçesiyle idama mahkûm etti. İdam kararı ertesi günü Meclis binasının önünde infaz edildi. Aynı davada yargılanan on sekiz sanığa çeşitli hapis cezası verilirken diğer sanıklar da beraat etti.³²⁵

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin şapka ile ilgili yaptığı yargılamalar elbette buraya kadar kısaca anlatılmaya çalışılan olaylarla sınır değildir. Konu hakkında bir fikir vermesi açısından sadece önemli olaylara kısaca değinilmiştir. Bu anlatımlar bile Şapka Kanunu'na gösterilen tepkilerin mahiyeti ile hükümet tarafından gösterilen karşı-tepkinin orantısız olduğunu ve olayların yerel muhalefeti sindirmek amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Değişik illerde şapkaya gösterilen tepkiler karşı-devrim ve isyan olarak gösterilerek idam ya da ağır cezalarla taşrada kamuoyunu şekillendirebilme kabiliyeti olan şahsiyetler sindirilmiştir.³²⁶

Belirtilmesi gereken önemli noktalardan biri de şapka ile ilgili yargılamalarda yapılan suçlamaların mahiyetidir. Şapka Kanunu'na muhalefetin cezası, muhalifleri sindirmekte yetersiz kaldığı için bunlara karşı daha ciddi suçlamalar yöneltildi. Bu suçlamalar genellikle Şeyh Said isyanı ile ilgili oldukları, TCF'nin emellerini

³²⁴ Nedim, age., s.113-114

³²⁵ Aybars, age., s. 327.

³²⁶ Alkan, age., s. 91; Gökgöz ve Kurbanoglu, age., s. 89-90

gerçekleştirmek için çalıştıkları, Milli Hükümet'e ve Cumhuriyet'e muhalefet ettikleri, dini siyasete alet ettikleri ve Teali İslam cemiyeti lehine çalıştıkları şeklindeydi.³²⁷

Ankara İstiklal Mahkemesi'nin seyyar olarak çalışması ve kaynaklarda belirtilen rakamların tam olmaması nedeniyle Şapka Kanunu'na muhalefet ettikleri gerekçesiyle yargılanan kişiler ve aldıkları cezalarla ilgili kesin bir bilgi vermek mümkün değildir.

2.4.5. İzmir Suikastı Ve Paşaların Yargılanması

Cumhuriyet döneminde başlatılan modernleşme ve laikleşme sürecini tamamlamak amacıyla sürdürülen inkılaplar, özellikle şapka inkılabı, halkta bir tedirginlik yaratırken Takrir-i Sükûn Kanunu'yla birlikte uygulanan şiddet politikası bu tedirginliğin sert tepkilere dönüşmesine yol açmıştı. Bu tepkilerden de yararlanılarak yeni rejime ve devrimlere muhalefet edebilecek hemen tüm güç odakları ve yasal muhalefet 1925 yılı içinde bertaraf edilmişti. Fakat yine de kendini tam olarak güvende hissetmeyen Hükümet muhalefetin yeniden faaliyete geçeceğinden ve İttihatçıların gizli çalışmalar içinde olduklarından endişeleniyordu. Böyle bir ortamda Mustafa Kemal Paşa 7 Mayıs 1926'da Güney ve Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıktı. Eskişehir, Afyon ve Konya üzerinden Mersin'e varan Mustafa Kemal Paşa, Silifke'deki çiftliğinde dinlendikten sonra 14 Haziran'da Bursa'ya geçti. 15 Haziran'da İzmir'de olmayı planlamasına rağmen beklenmeyen bir biçimde Balıkesir'de bir gün kalacağını açıkladı. Böylece İzmir'e varış 16 Haziran'a ertelendi. 15 Haziran'da ise Giritli Şevki isminde bir kişi İzmir Valiliği'ne giderek Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapılacağı ihbarında bulundu.³²⁸

Yapılan bu ihbar üzerine olayın tertipçisi Rize eski mebusu Ziya Hurşit kaldığı otelde silahlarıyla birlikte yakalandı. Hemen ardından başka bir otelde ise Çopur Hilmi,

³²⁷ Gökgöz ve Kurbanoglu, age., s.68

³²⁸ Zürcher, **Milli Mücadele İttihatçılık**, s. 208; Zürcher, bu ertelemenin Mustafa Kemal'in suikasttan önceden haberdar olduğunun bir göstergesi olabileceğini belirtmiştir. Ergün Aybars ise Mustafa Kemal Balıkesir'deyken 14 Haziran'da İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey'in kendisini arayarak bir suikast teşebbüsünün ortaya çıkarıldığını haber vererek İzmir'e gidişini ertelemesini talep ettiğini yazmaktadır.(Aybars, age, s.333). Mete Tunçay da suikast ihbarının 17 Haziran'da yapıldığını belirtmiştir.

Laz İsmail ve Gürcü Yusuf adlı üç kişi yakalandı.³²⁹ Yakalananların ifadelerine göre olaylar kısaca şöyle olmuştur:

Ziya Hurşit, Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Eskişehir mebusu Albay Arif Bey ve İzmit mebusu Şükrü Bey'in de aralarında bulunduğu bir grup Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapmayı planlamışlardır. Ziya Hurşit Mustafa Kemal Paşa'yı önce Meclis'te vurmayı düşünmüş fakat şartlar müsait olmayınca Arif Bey'in köşkünün bağında vurmayı planlamıştır. Şükrü Bey planı ağızından kaçırınca bunu duyan Erzincan mebusu Sabit (Sağiroğlu) Bey, Rauf (Orbay) Bey'e haber vermiş. Rauf Bey'de Ziya Hurşit'in abisi Ordu mebusu Faik (Günday) Bey'le birlikte Ziya Hurşit'e giderek hemen Ankara'yı terk etmesini, yoksa hükümete haber vereceklerini söylemişlerdir. Bunun üzerine bu teşebbüsten vazgeçen suikastçılar daha sonra planlarını Bursa'da uygulamak istemişler fakat burada da gerçekleştirme imkânı bulamamışlardır. Sonunda suikastın İzmir'de yapılması kararlaştırılmış ve Ziya Hurşit, Laz İsmail ve Gürcü Yusuf bu iş için İzmir'e gönderilmiştir.

Ziya Hurşit ve arkadaşlarını İzmir'de karşılayan eski İttihatçılardan Sarı Efe Edip, eski bir subay olan Çopur Hilmi ile kaçakçı Giritli Şevki'yi onlarla tanıştırmak için plana dâhil etmiştir. Plana göre önceden belirlenen bir dönemde Mustafa Kemal Paşa'nın arabasının virajı almak için yavaşladığı sırada çeşitli açılardan tabancalarla vurulacak gerekirse bombalar da kullanılacaktı. Olaydan sonra da Giritli Şevki'nin motoruyla Sakız Adası'na kaçacaklardı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın gelişinin beklenmedik bir şekilde ertelenmesi ve Sarı Efe Edip'in suikastı beklemeden 15 Haziran'da İstanbul'a gitmesi üzerine Giritli Şevki, suikasttan vazgeçildiğinden şüphelenerek kendisi ihbar edilmeden, muhbirlik yaparak kendisini kurtarmak amacıyla İzmir Valisi Kazım Paşa'ya giderek ihbarda bulunmuştur.³³⁰

Suikast haberini alan Başbakan İsmet Paşa olayı Ankara İstiklal Mahkemesi'ne bildirerek derhal İzmir'e gitmelerini istedi. Bunun üzerine Mahkeme hemen aynı gece

³²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam (1922-1938) C.III**, (E-Kitap), 16. Baskı, Remzi Kitabevi, s. 255

³³⁰ Zürcher, age., s. 207-208; Goloğlu, age., s.213-221; Aybars, age., s. 343-348; Aydemir, age., s. 255,256

henüz ellerinde suikastla ilgili hiçbir bilgi yokken tüm TCF'li mebusların derhal tutuklanmalarına, evleri aranarak bulunan belgelerin İzmir'e gönderilmesine karar verdikten sonra özel trenle İzmir'e hareket etti.³³¹

İstiklal Mahkemesi'nin yola çıkarken Ankara'da verdiği karar gereğince TCF mensubu bütün mebuslar aynı gece ve ertesi gün yakalandı. Ayrıca bunların dışında Ankara, İstanbul, Eskişehir ve değişik yerlerde çok sayıda kişi yakalanarak İzmir'e sevk edildi. Mete Tunçay, yakalanan sanıkları üç gruba ayırıyor: 1. Suikastın düzenleyicileri 2. Onlarla ilişkili ve ilişkisiz TCF mensupları 3. Daha eski ittihatçılar.³³²

Tutuklananlar arasında hem Milli Mücadele'nin hem de TCF'nin önderlerinden Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Cafer Tayyar Paşa gibi isimler vardı. Ayrıca eski İttihat ve Terakki'nin önde gelen mensuplarından Cavit Bey (eski Maliye Nâzırı), İsmail Canbolat Bey (eski İttihatçı ve TCF mebusu), Dr. Nâzım Bey, Nail Bey, Halis Turgut Bey, Abidin Bey gibi ünlü simalar bulunuyordu.³³³

Bu arada Mustafa Kemal Paşa'da 16 Haziran'da İzmir'e geldi. Kendisini sevgi gösterileriyle karşılayan halka bir konuşma yaparak şu tarihi sözlerini söyledi:

*“Benim naçiz vücudum, bir gün elbette toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır ve Türk Milleti, emniyet ve saadetini zamin (garanti eden) prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürüyecektir.”*³³⁴

Ankara'da tutuklananlar arasında Kazım Karabekir Paşa da vardı. Karabekir'in tutuklandığını duyan Başbakan İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesi'nden habersiz Kazım Karabekir Paşa'yı serbest bıraktırıncaya, Mahkeme derhal kararlarına engel olan başbakanı tutuklayıp hakkında işlem yapmaya karar verdi. Bu olayı duyan Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı arayarak İzmir'e gelmesini ve İstiklâl Mahkemesi'yle görüşerek durumu

³³¹ Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yay., İstanbul 1955, s. 40

³³² Tunçay, age., s. 162

³³³ Aydemir, age., s. 256

³³⁴ Aydemir, age., s.258

düzeltilmesini İstedi. Bunun üzerine 21 Haziran'da İzmir'e giden İsmet Paşa, önce Mustafa Kemal Paşa'yla daha sonra da İstiklal Mahkemesi üyeleriyle görüştü. Bu görüşmelerden sonra İsmet Paşa 22 Haziran'da Mahkeme'ye bir tezkere göndererek olayın, Meclis tarafından kendilerine verilmiş olan yetkilerin kullanılmasını gerektirecek değerde olduğunu ve çalışmaların sonucunun vatan ve millet için hayırlı olacağına inandığını bildirdi. Ayrıca ertesi gün de bir basın açıklaması yaparak olayın vahametini ve alınan tedbirlerin gerekliliğini belirtti.³³⁵

Tutuklanan kişilerin birçoğu yasama dokunulmazlığı olan TCF mensubu mebuslardı. Buna rağmen Mahkeme, suçüstü yakalandıklarını iddia ederek, dokunulmazlıklarının kaldırılması için Meclis başkanlığına başvurmadan tutuklanmalarını sağlamıştı. Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa da Mahkeme'nin görüşüne katılarak, mebusların olayla ilgilerini gösteren hiçbir delil olmadığı halde Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 17. maddesine göre ortada bir suçüstü durumu olduğunu ve bu nedenle de ilgili mebuslar için dokunulmazlığın söz konusu olmadığını belirtti.³³⁶ TCF'nin bazı liderleri Refet (Bele) Paşa'nın evinde toplanarak, bu açıklama nedeniyle Meclis Başkanı'nı protesto etmişler fakat bu protestoda yargılamalarda Mahkeme tarafından suçun kabul edilmesi şeklinde yorumlanmıştır.³³⁷

Başbakan İsmet Paşa'yı tutuklama teşebbüsü ve anayasal dokunulmazlığı olan vekillerin tutuklanması, hem İstiklal Mahkemeleri'nin yetkilerini ve sahip oldukları siyasal gücün derecesini, hem de dönemin siyasal havasını gösteren iki önemli örnektir.³³⁸ Ayrıca Mahkeme'nin Kazım Karabekir'i kurtarmak isteyen İsmet Paşa'yı tutuklamak istemesi fakat İsmet Paşa'yı kurtarmak isteyen Mustafa Kemal Paşa'ya bir itirazda bulunmaması da Mahkeme'nin üzerinde tek etkili ve yetkili kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğu konusunda bir delil olarak görülmelidir.

³³⁵ Aybars, age., s. 341-343; Goloğlu, age., s. 214,221

³³⁶ Feridun Kandemir, **İzmir suikastının İçyüzü**, C.1-2, İstanbul 1955, s.11; Aybars, age., s. 348

³³⁷ Kandemir, age., s.74- 85

³³⁸ Koçak, **Siyasal Tarih**, s. 102

Meclis Başkanı Kazım Paşa, suikast davası açıldığı sırada Londra’da bulunan fakat suikasta teşebbüsle suçlanan Rauf (Orbay) Bey’e bir mektup göndererek “İstiklal Mahkemesi’nin adaletinden emin olarak” gelip teslim olmasını istedi. Rauf Bey bu mektuba cevaben 30 Haziran ve 12 Ekim 1926 tarihlerinde Meclis başkanlığına, çok ağır eleştiriler içeren iki mektup gönderdi. Rauf Bey, mektuplarda Kazım Paşayı ve İstiklal Mahkemeleri’ni çok sert bir şekilde eleştiriyordu. Ankara İstiklal Mahkemesi’nin İzmir suikastı ile ilgili yaptığı tutuklamaların ve aldığı kararların Meclis’e karşı bir darbe olduğunu çünkü yapılanların hem meclis kanunlarına hem de Kanuni Esasiye’ye aykırı olduğunu belirtiyor ve kendisini göreve davet ediyordu. Aksi takdirde ya kendisinin de bu darbecilerle birlik olduğunu ya da hareket, fikir ve vicdan hürriyetine sahip olmadığı kanaatinin hâsıl olacağını belirtiyordu. İstiklal Mahkemeleri’ni “... Hunhar ve gasıp bağilerden mürekkep ve her birinin gözünü hırs ve ihtiraslarının kanı bürümüş gayri meşru bir heyet...” olarak tanımlıyor ve böyle bir heyetin önüne çıkmayacağını vurguluyordu.³³⁹

Henüz yargılamalar başlamadan, gerek Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya gerekse Savcı Necip Ali Bey’in basına yaptıkları açıklamalardan, asıl amaç belli olmuştu. Yapılan bu açıklamalara göre suikast, İttihat ve Terakkiciler tarafından planlanmıştı. Milli Mücadele sırasında ve sonrasında iktidarı ele geçirmeye çalışan bu grup, çabaları boşa çıkınca, önce “paravan” örgüt olarak TCF’yi kullanmışlar ve TCF kapatılınca da cumhurbaşkanını öldürerek iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdi.³⁴⁰ Mahkeme’nin ileri sürdüğü bu iddialar duruşmalarda da tekrarlanmış, sanıklar suikastla ilgili sorular yerine genellikle İttihatçıların geçmişte yaptıkları, TCF’nin neden kurulduğu, CHF’ye karşı neden muhalefet yapıldığı gibi sorulara muhatap olmuşlardır.

Suikast davasının İzmir yargılamaları 26 Haziran 1926 tarihinde Savcı Necip Ali Bey’in, olayın kimler tarafından, ne zaman ve nasıl planlandığını belirten iddianamesini okumasıyla başladı.³⁴¹ İlk olarak sorgulanan Ziya Hurşit suikast yapma planını itiraf etti

³³⁹ Orbay, age., s. 200-208

³⁴⁰ Zürcher, **Milli Mücadele...**, s. 215; Tunçay, **T.C.’nde Tek-Parti...**, s. 163

³⁴¹ Aybars, age., s. 345

fakat savcının hükümeti devirme ve anayasayı değiştirme suçlamasını şu sözlerle reddetti:

*“Ben ne bakanlar kurulunu devirmeyi, ne de anayasanın değiştirilmesini istemedim. Kimseyi silahlı olarak isyana da çağırmadım. Ben sadece suikast yapacaktım. Bu da sabit oldu. Ben ancak bu suç için tutuklandığım zaman yürürlükte olan 46. maddeye göre kalebentliğe mahkûm edilebilirim. Suikasttan sonra hükümeti devirmek, Meclis'i görevden alıkoymak isteseydim memleketten ayrılmaz, burada kalırdım. Oysaki sizin de anladığınız üzere ben Sakız Adası'na kaçacaktım.”*³⁴²

Daha sonra suikastın bir numaralı sanığı olarak gösterilen İzmit mebusu ve Eski Eğitim Bakanlarından Şükrü Bey sorgulandı.³⁴³ Bütün suçlamaları reddeden Şükrü Bey bir avukat tutmak istediğini söyleyince Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya, buna karşı çıkarak, İstiklal Mahkemeleri'nin niteliğini ve çalışma şeklini özetleyen şu sözleri söyledi:

*“İstiklal Mahkemeleri avukatların cambazlıklarına gelmez. Mahkememizin üst kademesi yoktur. Millet hüküm bekliyor. Ne söyleyecekseniz açıkça söyleyiniz. Avukatlarla geçirecek zamanımız yoktur.”*³⁴⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olan ve birinci dereceden suçlu sayılan Albay Arif Bey de sürekli olarak olayla hiçbir alakasının olmadığını, suçsuz olduğunu vurguladı.³⁴⁵ Daha sonra diğer sanıklar sorgulandılar. Avukat bulundurma veya şahit dinleme gibi usulleri zaman kaybı olarak gören Mahkeme

³⁴² Azmi Nihat Erman, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yay. İstanbul 1971, s.148

³⁴³ Davanın kilit isimi Şükrü Bey 1913'ten beri İTC'nin önemli bir üyesiydi ve Milli Eğitim Bakanı olarak Türk eğitim sisteminin laikleştirilmesinde ve kız okullarının açılmasında büyük katkısı olmuştur. 1924'te TCF'ye katılmış ve Rauf'un (Orbay) Bey'in himayesinde bir kişi olarak görülmüştü, Böylece, onun suikasta karıştığına kanıtlanmasıyla, hem İTC hem de TCF bu olayla ilişkilendirilmiş olacaktı.(Zürcher, **Milli Mücadelede...**, s.217)

³⁴⁴ Kandemir, age., s. 76

³⁴⁵ Aybars, age., s. 347

sorgulamaları çok hızlı bir şekilde yapıyordu.³⁴⁶

4 Temmuz'da Milli Mücadele'nin liderleri olan paşaların duruşması başladı. Paşaların tutuklanması kamuoyunda büyük bir şok etkisi yaratırken ordu içinde de huzursuzluğa yol açmıştı. Paşaların sorgusunda yine suikasttan ziyade, TCF'nin kuruluşu üzerinde durularak bu partinin kuruluşu vatana ihanet olarak gösterilmiştir.³⁴⁷ Kazım Karabekir'in sorgusu açıkça gösteriyor ki, aslında yargılanmak istenen “muhalif olma suçunu” işleyen sanıklardır. Kazım Karabekir'in sorgu sırasında muhatap olduğu sorular ve kendisinin verdiği cevaplar bu açıdan bir belge niteliğindedir. Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya, Kazım Karabekir Paşa'ya kendisinin inkılâbın büyük bir şahsiyeti olduğunu söyledikten sonra “Zatûâliniz, nasıl olur da muhalefete geçersiniz? Lütfen izah eder misiniz?” diye sordu. Kazım Karabekir Paşa, bu soruya şu sözlerle cevap verdi:

“...Ancak her inkılapta olduğu gibi, ilk zamanlar birlikte çalışanlar, maksat hasıl olduktan sonra ortaya çıkan parazitlerin bu birliği bozdukları görülür. Benim görüşüm şudur ki, Lozan sulhuna kadar kalp kalbe yekvücut olarak çalışmış arkadaşlar arasında sulhu müteakip bir ayrılık başladı. Bunun ilk tecellisi Rauf Beyle İsmet Paşa arasında müşahede edildi. Arz ettiğim gibi bu mesele, sulha kavuştuktan sonra her zamandan daha fazla birliğe, tesanüte muhtaç olduğumuz günlerde ortaya öyle çehreler çıktı ki, artık ne Gazi, ne de İsmet Paşalar nezdinde eski arkadaşlıkları, eski yollara sevk etmek imkânı kaldı. Aleyhimizde yazılmadık şey bırakılmadı, cahil kafalı yobazlardan daha mutaassıp halifeciler olduğumuza kadar uğramadığımız iftira kalmadı. Kimse, bunları susturmuyordu. Ben, sabrediyordum... Her şeyde aynı düşünce ve kanaate sahip, müttehit olmak imkânı tabii yoktu. Ama buna rağmen kuvvetli arkadaşların memleket ve millet işlerinde elbirliği ile çalışmaları imkânı vardı. Ben bunu temin için çok uğraştım... Muhalif bir fırka kurmak tasavvurunda değildim. Fakat karşı taraf bırakmadı. Boyuna: “Ne susuyorsun?” Ne duruyorsun? Söylesenize... Çıkınız” gibi sözlerle umumi efkârı (kamuoyunu) bu suretle, yani memleket hizmetinden

³⁴⁶ Aydemir, age., s. 260

³⁴⁷ Zürcher, age., s. 220

kaçıyormuşuz gibi aleyhimize çevirmek istiyorlardı... Bu durumda daha fazla durulamazdı. İşte Terakkiperver Fırka bu ahval tesiriyle doğdu.”

Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya'nın “*Bence memleketin böyle partilere tahammülü yoktur.*” Sözlerine karşılık Kazım Paşa: “*Hayır. Ben, aksi kanaattayım. Memleket demokrasiye layıktır. Millet müdriktir (anlayış sahibidir).*” dedi ve sözlerine şunları ekledi:

*“Fırka kurdurmamak, hükümetin elinde idi. Hâlbuki kurulurken “Çalışınız, biz de böyle diliyorduk. Mübarek olsun. Allah muvaffakiyet versin...” diye bizi teşci (cesaretlendiren) edenlerin başında hükümet vardı.”*³⁴⁸

Kazım Karabekir Paşa'nın konuşmasının istenmeyen noktalara varacağını fark eden mahkeme başkanı konuyu değiştirerek kendisine suikastla ilgili sorular sormaya başlamıştır. Nitekim o sırada Çeşme'de bulunan Mustafa Kemal Paşa, Karabekir'in bu sözlerini duyunca, böyle bir konuşmaya müsaade ettikleri için İstiklal Mahkemesi üyelerine çok kızmıştır. Mahkeme heyetinin Çeşme'ye getirilmesini emreden Gazi Paşa, o gece verilecek baloya davet bahanesiyle Çeşme'ye getirilen mahkeme üyelerini çok sert bir şekilde azarlamıştır. Mahkeme heyeti baloda bir daha Mustafa Kemal Paşa'ya görünmekten korktukları için odanın penceresinden çıkarak İzmir'e gitmişlerdir.³⁴⁹

6 Temmuz'da eski ittihatçılardan Cavid Bey ile İsmail Canbolat Bey'in sorgusuna başlandı. Mahkeme Heyeti tarafından kendilerine Talat Paşa Hükümeti'nin istifasının sebepleri ve Kara Kemal ile Cavid Bey'in evinde yapılan toplantıların mahiyeti ve amaçları soruldu. Savcının talebi üzerine İttihatçıların Ankara'da ayrı davada yargılanmalarına karar verildi. Savcı Necip Ali, ayrıca Rauf Orbay, Dr. Adnan Bey ve İzmir eski valisi Rahmi Bey'in de suikast olayında teşvikleri olduğu gerekçesiyle giyaben yargılanmalarını talep etti.³⁵⁰

³⁴⁸ Erman, age., s. 119-123

³⁴⁹ Kılıç Ali, age., s. 68; Kandemir, age., s.85; Goloğlu, age., s.226; Atay, age., s. 404

³⁵⁰ Aybars, age., s. 351

11 Temmuz'da iddianamesini okuyan Savcı Necip Ali, eski İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) mensuplarının, meşru yollardan iktidarı ele geçiremeyeceklerini anlayınca TCF'ye sızarak bu partiyi paravan olarak kullandıklarını, TCF kapatılınca da son çare olarak Mustafa Kemal'i öldürmeye karar verdiklerini, Şeyh Said isyanında ve şapka karşıtı olaylarda ilgileri olduğunu ileri sürdü. Ayrıca TCF'nin kuruluşunun İnkılâba karşı bir tehlike oluşturduğunu ve zamanında kendilerini bu konuda uyardıklarını da belirtti. Savcı Necip Ali devamında Ziya Hurşit, Ahmet Şükrü, Albay Arif, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Rasim, Hafız Mehmet, Abidin, Abdülkadir ve Kara Kemal için idam cezası istedi. Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa, Hüseyin Rauf (Orbay), Adnan (Adivar), Rahmi (Evranos) Beyler için hapis cezası; Kazım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet Bele ve Mersinli Cemal Paşalar ile diğer bazı sanıklar için ise beraat talep etti.³⁵¹

13 Temmuz 1926'da Mahkeme kararı açıklandı. Verilen cezalar savcının talebinden daha ağırdı. Ceza Kanunu'nun 55. maddesinde belirtilen anayasayı kısmen veya tamamen kaldırmaya ve değiştirmeye, TBMM'yi vazifeden men etmeye yönelik fiilleri nedeniyle Ziya Hurşit, Ahmet Şükrü, Gürcü Yusuf, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip, Abidin, Halis Turgut, İsmail Canbolat, Rüştü Paşa, Hafız Mehmet, Rasim, Albay Arif, Kara Kemal ve Abdülkadir olmak üzere 15 kişi hakkında idam cezası verildi. İdam cezaları aynı gün infaz edildi. Milli Mücadele kahramanı paşalarda dâhil 21 kişi hakkında ise beraat kararı verildi.³⁵² Hala yakalanamamış olan Kara Kemal gizlendiği bir kümeste, yakalanacağını anlayınca intihar etti. Abdülkadir ise sınırı geçmeye çalışırken yakalanarak Ankara'da idam edildi.³⁵³

Paşaların beraat kararında Mustafa Kemal Paşa'nın etkisi tartışılmazdır. Ali Fuat Paşa anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Mart 1927'de Çankaya Köşkü'nde kendisine, "Paşaları senin hatırın için affettirdim" dediğini belirtiyor.³⁵⁴ Fakat bu kararın

³⁵¹ Zürcher, age., s. 221; Aybars, age., s. 353

³⁵² Zürcher, age., s.222

³⁵³ Goloğlu, age., s. 226

³⁵⁴ Cebesoy, age., s. 224

alınmasında, paşaların tutuklanması nedeniyle ordu içinde oluşan gerginlik, yüksek rütbeli subayların duruşmaya katılmaları, subayların salon girişinde paşalar karşısında esas duruşa geçmeleri ve halkın büyük sevgi gösterilerinde bulunması da şüphesiz büyük bir etkidir.³⁵⁵

Mahkeme savcısı tarafından kendileri hakkında sadece hapis cezası istendiği halde TCF üyesi mebuslardan Rüştü Paşa, Halis Turgut ve İsmail Canbolat hakkında idam kararı verildi. İsmail Canbolat ve Halis Turgut için önce 10 yıl hapis cezası veren mahkeme, bu kişilerin karara itiraz etmeleri üzerine kendilerine idam cezası verdi.³⁵⁶ Böylece bir mahkeme kararına itiraz etmenin bedelini canlarıyla ödemiş oldular.

İzmir’de yapılan duruşmalarda, sanıkların verdikleri ifadelerden bir suikastın gerçekten planlandığı anlaşılmaktadır. Fakat sadece suçunu açıkça itiraf eden Ziya Hurşit ve yanındaki birkaç kişinin suçlu sayılabileceği bu dava, zaten siyasi bir temizlik yapmayı planlayan hükümet tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve bu amaçla kullanılmıştır. TCF üyesi paşalar ve bazı mebuslar beraat etmiş fakat Ali Fuat Paşa haricinde hiç biri Mustafa Kemal Paşa’nın sağlığında bir daha Türk siyasi hayatında yer almamıştır.³⁵⁷

2.4.6. İzmir Suikastının Ankara Yargılamaları: İttihatçıların Tasfiyesi

Aslında Milli Mücadele’de görev alanların büyük bir çoğunluğu eski ittihatchılardan oluşuyordu. Cumhuriyet döneminde de bu kadro yönetimde kalmaya devam etmiştir. Fakat bunlar arasında Mustafa Kemal Paşa’ya katılmamış ve kendisi tarafından da kabul edilmemiş Kara Kemal ve Cavit Bey gibi bazı eski ünlü İttihatçılar İstanbul’da birtakım faaliyetlerde bulunmuşlardır.³⁵⁸ Örgütlenme konusundaki ustalıkları ve muhalif hareketlere öncülük yapabilme yetenekleri nedeniyle bu kişiler her an rejim için bir tehlike oluşturabilirdi. Bu nedenle de bunların kesin tasfiyesine karar

³⁵⁵ Kandemir, age., s. 130; Aydemir, age., s.283; Atay, age., s.262

³⁵⁶ Akyol, age., s.499

³⁵⁷ Zürcher, age., s.207

³⁵⁸ Tunçay, age., s.164

verilmişti.³⁵⁹

Ünlü ittihatçılardan bazıları İzmir yargılamalarında idama mahkûm edilirken, bazıları da ayrıca yargılanmak üzere Ankara'ya gönderildi. Davası ayrılan eski Maliye Bakanı Cavit, Mersin eski mebusu Selahattin, Sivas eski mebusu Kara Vasıf, İzmir eski Valisi Rahmi, Birinci Meclis'in en ateşli muhalifi ve İkinci Grup liderlerinden Hüseyin Avni (Ulaş), TCF'nin önemli isimlerinden Rauf Orbay ve Adnan (Adıvar) beylerle beraber yeni tutuklamalarla Ankara'da yargılanan sanıkların sayısı 58'e çıktı.³⁶⁰

Duruşmaların başlamasıyla, davanın tamamen siyasal bir gösteri olacağı anlaşılmıştır. İddianamesinde sanıkları İzmir suikastından sorumlu tutan Savcı Necip Ali, bu suikastın bir intikam amacıyla değil, darbe yaparak hükümeti devirmek maksadıyla yapıldığını ileri sürmüştür. Duruşmalarda ise Savcı Necip Ali ve Mahkeme heyeti daha çok İTC yöneticilerinin I. Dünya Savaşı sırasındaki kötü yönetimleri, yolsuzlukları ve sorumsuz siyasetleri ile İttihatçıların 1921'de Mustafa Kemal Paşa'nın yerini alma girişimleri ve kendi evlerinde yaptıkları toplantılar üzerinde durmuştur.³⁶¹ Verilecek kararın baştan belli olduğu ve dolayısıyla yargılamaların tamamen mizansen olduğu bu davada ileri sürülen iddialar da hiçbir belgeye dayandırılmamıştır.³⁶²

18 Temmuz 1926'da Ankara'da başlayan ve Mahkeme tarafından "Kara Çete" olarak adlandırılan İttihatçıların davasında ilk olarak, ünlü İttihatçı Küçük Talat'ın sorgusu yapıldı. Kendisi de eski bir İttihatçı ve Enver Paşa'nın en güvendiği adamlarından biri olan Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya, Küçük Talat'a tüm siyasi geçmişini anlatmasını istedikten sonra Enver Paşa ile ilişkilerini ve Enver Paşa'nın

³⁵⁹ Zürcher, **Milli Mücadelede...**, s. 206;

³⁶⁰ Akyol, age., s. 499; Aybars, age., s. 361

³⁶¹ Aybars, age., s.361,362; Zürcher, age., s. 223,224

³⁶² Akyol, age., s. 500; Goloğlu, age., s.227; Henüz duruşmalar başlamadan Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya (Kel Ali), eski ittihatçı dostu Hüseyin (Derer) Bey'in eşi Sara Hanım'a "Hüseyin Bey'i bırakacağız ama Cavid Bey'i asacağız" demiştir. (Sümer Kılıç, (Der.) **İzmir Suikasti, İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması**, Emre Yay., İstanbul 1994, s. 180,181, Akt. Akyol, age., s. 500)

1921'deki ülkeye geri dönme teşebbüsündeki katkılarını sorguladı.³⁶³

Bu davanın yargılamaları içinde şüphesiz en önemlisi 10 Ağustos'ta başlayan eski Maliye Bakanı Cavit Bey'in sorgusudur. Kendisine İTC'nin iktidarı ele geçirmek için yaptığı girişimler ve TCF'ye sızma yöntemleri ile evinde yapılan toplantılar sorulan Cavit Bey bütün suçlamaları reddetti. Suçlamalarla ilgili herhangi bir belge gösteremeyen Başkan Ali Çetinkaya *"İstiklal Mahkemesi kanaat-ı vicdaniyeye göre ehemmiyet verir. Sizin bu ifadeleriniz bizi ikna etmemiştir."* diyerek niyetini açıkça ortaya koyuyordu.³⁶⁴ Cavit Bey savunmasında Birinci Dünya Savaşı'nda savaşa girmeye karşı olduğunu, bu yüzden saldırılara uğradığını, yolsuzluklarla ilişkisi olmadığını, ne birikmiş bir parası ne de bir dikili taşı bile olmadığını belirtti. Ayrıca Kara Kemal ile dost olduklarını fakat suikasttan kendisine bahsetmediğini, her türlü kötülüğe karşı olduğunu, bu tür suikastların onu yapanlara da bir fayda sağlamadığını en iyi bilenlerden biri olduğunu söyledi. Cavit Bey, tüm hayatıyla ve hareketleriyle böyle bir olaya karışamayacağını açıkça anlaşılacağını umduğunu belirttikten sonra, *"Vereceğiniz karar mes'ut zamanlarınızda bir istifham işareti ve bir sual şeklinde vicdanlarınızı rahatsız etmesin"* sözleriyle savunmasını bitirdi.³⁶⁵

Gerçekten de kimse Cavit Bey'in böyle bir olaya karışacağına inanmıyordu. İsmet İnönü yıllar sonra yazdığı hatıralarında "Ben Cavit Bey'in şiddet hareketlerine, suikast teşebbüslerine girecek bir tabiatta olduğuna hiçbir zaman ihtimal vermedim" demiştir.³⁶⁶ Yine o günlerin canlı bir şahidi olan gazeteci Falih Rıfki (Atay) da Cavit Bey'in suçlu olduğuna herkes gibi kendisinin de inanmadığını ve onun kurtulması için Ankara'da İsmet Paşa'ya sürekli baskı yaptıklarını belirttikten sonra Cavit Bey ve onun gibi asılanlar için "hala vicdanım yanar" diyerek duygularını dile getirmiştir.³⁶⁷ Yine aynı davada yargılanan gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) da yıllar sonra anılarında Cavit Bey,

³⁶³ Zürcher, **Milli Mücadele...**, s. 223; Tunçay, age., s. 166

³⁶⁴ Aybars, age., s. 363

³⁶⁵ Kandemir, age., s. 90-95

³⁶⁶ İnönü, age., s.478

³⁶⁷ Atay, **Çankaya**, s. 381

Dr. Nazım ve İsmail Canbolat beylerin suçlu olduklarına inanmadığını belirtmiştir.³⁶⁸

Davda yargılanan diğer sanıklar da savunmalarını yaparak suçsuz olduklarını belirttikten sonra Mahkeme, kararını 26 Ağustos'ta açıkladı: “Teşkilatı Esasiye Kanunu'nu tamamen veya kısmen tağyir, tebdil, ve ılga, Büyük Millet Meclisi'ni ıskat veya görevden men'e cebren teşebbüsten” dolayı eski Maliye Nazırı Cavit, Dr. Nazım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail Beylerin idamlarına; Ali Osman Vehbi, Hüsnü, İbrahim Ethem, Rauf ve Rahmi Beylerin onar yıl hapsine ve otuz yedi sanığın da beraatına karar verildi. İdam hükümleri Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından onaylandı ve ertesi günün sabahında infaz edildi.³⁶⁹ İdam sehpasında bile metanetini bozmayan Cavit Bey, “Zulümdür bu zulüm. Allah'ın laneti zalimlerin üstünedir.” diyerek son sözlerini tamamladı.³⁷⁰

Başbakan İsmet Paşa, İstiklal Mahkemesi'nin bu çalışma ve kararlarından duyduğu memnuniyetini CHF grubunda yaptığı konuşmada şu sözlerle dile getirdi:

“Büyük Meclis'in İstiklal Mahkemeleri'ne seçmiş olduğu arkadaşlar her türlü etkiden arınmış olarak (!) yalnız büyük ve kutsal ülkülerimizin ve memleketin ve devrimin savunması için Büyük Millet Meclisi tarafından kendilerine emanet edilmiş yargı hakkını kullanırken yerinde ve gereği kadar dikkat harcamışlardır. Kendilerini önünüzde kutlarım ve teşekkür etmeyi görev sayarım.”³⁷¹

O sırada Londra'da bulunan Rauf Orbay kendisinin İzmir suikastı teşebbüsünde teşvik edici olarak suçlanmasını “akıl ve havsalanın alamayacağı bir garabet” olarak niteliyordu. Ayrıca Ankara'daki bir suikast teşebbüsünün, Erzincan mebusu Sabit Bey'in kendisini haberdar etmesiyle bizzat müdahale ederek kendisi tarafından sonuçsuz bırakıldığını ve bu durumun aynı İstiklal Mahkemesi tarafından ilan edilerek Sabit Bey'in suçsuz bulunduğunu hatta mahkemece açıkça tebrik edildiğini fakat kendisinin

³⁶⁸ Yalçın, age., s.284-285

³⁶⁹ Aybars, age., s.366; Goloğlu, age., s. 235; Aydemir, age., s. 270

³⁷⁰ Erman, age., s. 188

³⁷¹ Kılıç Ali, age., s. 74

on sene sürgün cezasına çarptırıldığını akıl ve mantık dışı bularak suikastla ilgili olarak şunları söylüyordu:

“Ben ve birkaç yakın dostum menfur ve şe’ni suikast teşebbüslerine gidecek kadar ikbal ve mevki düşkününü insanlar olsa idik, ayrılığa hiç bir sebep kalmaz, kanaati vicdanını satmak suretiyle maddi hayatın azami derecede refahına kavuşur ve kendilerinin hayatta kaldıkları müddetçe düğün dernek ve hava safaları içinde yaşar dururduk.”³⁷²

Daha sonra 1933 yılında Cumhuriyet’in onuncu yıldönümü nedeniyle ilan edilen genel af sonrasında kendisine yurda dön çağrısı yapan dostlarına, Rauf Bey şu cevabı vererek dönmeyi reddediyor:

“Ben şakilerle katilleri serbest bırakan bir umumi affı kendime şamil saymıyorum. Bu affın katiller ve şakilerle birlikte ben de şâmil hükmünü kendi rızamla kabul edersem, bugüne kadar sırf şahsi hırs ve garaz yüzünden aleyhime yöneltilen isnat ve iftiraları ve bu arada Cumhur reisine karşı suikasta teşebbüs cürmünü kabul ve itiraf etmiş gibi bir duruma düşerim. Hiç bir zaman akıl ve hayalimden dahi geçirmedğim ve her ne sebep ve saik ile olursa olsun, asla kabul edemeyeceğim bu hâl şekline muvafakat edersem, hayattan kıymetli bildiğim haysiyet ve namus kayıtlarından sıyrılmış olurum.”³⁷³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki İzmir Suikastı davasında, birkaç kişi tarafından planlanan bir girişimin varlığı kesin olmakla beraber, gerek mahkemede ileri sürülen iddiaların niteliğinden gerekse mahkeme heyetinin tavırlarından ve verilen kararlardan, bu davanın özünde siyasal hedefler taşıdığı özellikle Ankara yargılamalarından açıkça görülmektedir. Suikastın TCF ve İTC tarafından hazırlandığı ve teşvik edildiği iddiaları hiçbir zaman kanıtlanmamıştır.³⁷⁴

³⁷² Orbay, age., s. 195-196,225

³⁷³ Orbay, age., s. 237

³⁷⁴ Zürcher, age., s. 245

Bu davalarda, daha önce partileri kapatılmış olan muhalifler bir daha aktif siyasete giremeyecek şekilde sindirilmiştir. Sindirilemeyecek olan gözü pek eski ittihatçılar ise ortadan kaldırılmıştır. Böylece CHF içindeki köktencilerin şiddet politikası amacına ulaşmış ve muhalif olabilecek hiçbir unsur bırakılmadan Tek Parti rejimi kurulmuştur.

Ankara İstiklal Mahkemesi ile bu davaların niteliğini, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarından biri olan Falih Rıfkı'nın şu sözleri net bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Ne kadar yazık ki, yeni rejimin otoritesi, İzmir ve Ankara sehpaları üstünde tutundu. Bu kesin tasfiye, her türlü aleyhtarlığın veya gericiliğin bütün cesaretlerini kırdı. Mustafa Kemal'e başladığı inkılâbı tamamlamak fırsatını verdi.

Nasıl ki, Meşrutiyet İttihat ve Terakki otoritesi de taklib-i hükûmet hadisesinin sehpaları üstünde tutunmuştu.

Fakat hükûmet içinde hükûmet gibi bir de İstiklâl Mahkemesi otoritesi meydana geldi. Reisin evi hemen hemen ‘‘merci-i enam’’ idi. Bu hâl, İsmet Paşa'nın devamlı ısrarları üzerine bir akşam, Ankara Palas'ın bir balosunda Mustafa Kemal'in İstiklâl Mahkemecilerini çağırıp hemen oracıkta vazifelerine nihayet vermelerine kadar sürdü.”³⁷⁵

2.4.7. Mahkemenin Görevinin Sona Ermesi

Ankara İstiklal Mahkemesi, çalıştığı yaklaşık iki yıllık bir zaman diliminde, bu bölümde kısaca anlatılan önemli davalara bakarak hemen tüm muhalif unsurları susturup sindirmeyi başarmıştır. Dolayısıyla İttihatçıların yargılanmasından sonra Mahkeme, bazı sanıklara yardım ve yataklık yapanlar ile casusluk, soygun ve adam öldürme gibi birkaç önemsiz davaya bakmıştır. Bunların dışında artık Mahkeme'nin ilgileneceği önemli bir mesele kalmamıştır.

³⁷⁵ Atay, age., s. 383

28 Şubat 1927’de yapılan CHF grup toplantısında, Başbakan İsmet Paşa İstiklal Mahkemeleri sayesinde, artık tüm olayların bastırılmış olduğunu anlatarak, bu mahkemelere şimdilik ihtiyaç kalmadığını ve bu nedenle de 7 Mart’ta süresi dolacak olan İstiklal Mahkemeleri’nin tekrar uzatılmasını teklif etmeyeceklerini, gerekirse ilerde tekrar Meclis’e başvuracaklarını belirtti. Fakat Takrir-i Sükûn Kanunu’na özellikle yapılan inkılaplar nedeniyle biraz daha ihtiyaç duyulduğunu söyledi.³⁷⁶ İsmet Paşa’nın bu teklifi 2 Mart 1927 tarihinde Meclis’te kabul edildi. Böylece İstiklal Mahkemeleri’nin görevlerine son verilirken Takrir-i Sükûn Kanunu’nun 4 Mart 1929 tarihine kadar yürürlükte kalmasına kara verildi.³⁷⁷ Belirtilen tarihte son bulan bu kanun bir daha uzatılmadı. Fakat İstiklal Mahkemi Kanunu 1949 yılına kadar yürürlükte kalmaya devam ettiyse de bir daha İstiklal Mahkemeleri kurulmadı. İstanbul milletvekili Cihad Baban ve Dr. Adnan Adıvar tarafından verilen“İstiklâl Mahkemeleri Kanunu ile tadil ve eklerinin yürürlükten kaldırılması hakkında” kanun teklifinin 4 Mayıs 1949 tarihinde kabul edilmesiyle İstiklal Mahkemi Kanunu da kaldırıldı.³⁷⁸

7 Mart’ta kapatılma kararının kendilerine bildirilmesi üzerine Ankara İstiklal Mahkemesi elindeki dosyaları adliye mahkemelerine devrederek görevine son verdi. Mahkeme’nin iki yıl içinde baktığı davaları ve verdiği cezaları resmi kayıtlara dayanarak veren Aybars, 2436 kişinin yargılandığını, bunlardan 1343 kişinin beraat ettiğini ve 150 vicahi 90 gıyabi olmak üzere 240 kişinin de idama mahkum edildiğini fakat asker kaçakları ile sıkıyönetim mahkemelerinin verdiği idam kararlarının bu sayıya dahil olmadığını belirtiyor.³⁷⁹ Elbette daha önce de belirttiğim gibi maalesef bu rakamların gerçekliği konusunda kesin bir kanaat bulunmamaktadır.

³⁷⁶ Aybars, age., s. 371

³⁷⁷ TBMM, ZC., D.II, C.30, s. 6-9

³⁷⁸ TBMM, ZC., D.VIII, C.19, s. 94

³⁷⁹ Aybars, age., s. 374

SONUÇ

Birinci dönem İstiklal Mahkemeleri, Kurtuluş Savaşı sırasında yasama yürütme ve yargı erkini elinde bulunduran meclis hükümeti tarafından güçler birliği esasına uygun olarak kurulmuştur. Asker kaçaklarını engellemek ve kamu düzenini ve güvenliğini sağlamak amacıyla kurulan bu mahkemeler kendilerine verilen görevleri Meclis denetimi altında yaparak Milli Mücadele'ye büyük katkı sağlamışlardır. Olağanüstü bir dönemde olağanüstü yetkilerle kurulan bu mahkemelerin herhangi bir siyasi çıkar doğrultusunda çalıştıklarını iddia etmek zordur.

Cumhuriyet dönemi İstiklal Mahkemeleri ise Milli Mücadele'nin tamamlandığı ve siyasal devrimin gerçekleştiği, olağanüstü bir durumun söz konusu olmadığı bir dönemde, gerçekleştirilecek inkılapları şiddet politikalarıyla uygulamak ve her türlü siyasal muhalefeti tasfiye ederek Tek Parti yönetimini kurmak ve sağlamlaştırmak amacıyla kurulmuşlardır. Bu amaca uygun olarak da mahkeme üyeleri Halk Fırkası içindeki şiddet yanlısı kişilerden oluşturulmuştur.

Bu nedenle de ikinci dönem İstiklal Mahkemeleri'nin siyasi ve tarihi zorunluluk sonucunda kurulan devrim mahkemeleri olduklarını, hukuk ilkelerine göre değil devrim yasalarına göre çalıştıklarını, dolayısıyla da kuruluş ve çalışma yöntemlerinin ve

verdikleri kararların son derece normal karşılanması gerektiğini ifade eden görüşe³⁸⁰ katılmak mümkün değildir. Olağan bir dönemde, var olan hukuk mahkemeleri vasıtasıyla kovuşturulabilecek bazı olaylar bahane edilerek kurulan ve olağanüstü yetkilerle donatılan bu mahkemelerin evrensel hukuk normlarına açıkça aykırı olduklarını vurgulamak gerekir. Mahkeme kararlarında delile ihtiyaç duyulmaması, temyiz imkânı ve avukat tutma hakkının bulunmaması, idam cezası da dâhil tüm kararların “vicdani kanaate” göre verilmesi ve bu kararları derhal uygulama yetkisine sahip olunması,³⁸¹ bu kanaati pekiştirmektedir.

Evrensel hukuka aykırılığın yanında bu mahkemelerin bir başka önemli özelliği de siyasal iktidarın emrinde olmaları gerçeğidir. Gerek mahkeme üyelerinin duruşmalar sırasındaki davranışlarına ve ifadelerine gerekse bu üyelerden bazılarının hatıralarında yazdıklarına dayanarak İstiklal Mahkemeleri üyelerinin hukuk ve adalet anlayışından çok siyasi iktidarın temayül ve direktiflerine uygun davranmaya gayret ettiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁸² Bu mahkemelerin, hükümetin ve özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın ima ve direktiflerine göre hareket ettiklerini gösteren birçok örnek olay bu çalışmada zikredilmiştir. Gazetecilerin iki kez serbest bırakılması, İzmir suikastı davasında paşaların mahkûm olmaktan son anda kurtulmaları ve yine sol eğilimli kişi ve kuruluşların yargılanmasında rica ve ima üzerine salıverilmeleri, bu örneklerden bazılarıdır.

İstiklal Mahkemeleri üzerindeki siyasi etki, İzmir suikastı davasında ve özellikle de davanın Ankara yargılamalarında (İttihatçılar Davası) açıkça ortaya konulmuştur. Gerek iddiaların niteliğinden gerekse mahkeme heyetinin bu iddiaları kanıtlamaya çalışma biçiminden bu davanın siyasi bir temizlik hareketi

³⁸⁰ Aybars, age., s. 151-154, 403-405; Uğur Mumcu, **Gazi Paşa'ya Suikast** Tekin Yay., İstanbul 1993, s.134

³⁸¹ Aybars, age., s. 370

³⁸² Alkan, age., s. 90

olduğunu söylemek mümkündür.³⁸³ Bu davanın İzmir duruşmalarında Kazım Karabekir Paşa'yı yargılayan Mahkeme Başkanı Ali Çetinkaya “*Bence memleketin böyle partilere tahammülü yoktur.*” “*Zatıâliniz, nasıl olur da muhalefete geçersiniz?*”³⁸⁴ sözleriyle davanın siyasi amaçlı olduğunu açıkça dile getirmiştir. Ankara duruşmalarında ise savcı sanıklar ile suikast arasında herhangi bir ilişki kurmaya çalışmamış ve bununla alakalı sorular yerine Birinci Dünya Savaşı sırasındaki davranış ve hatalarını suç delili olarak göstermeye çalışmış ve yargılama da bu iddialar üzerinden yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminde kurulan İstanbul, Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri çalıştıkları 1923-1927 döneminde, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun da kendilerine sağladığı sınırsız güçle birlikte kuruluş amaçları doğrultusunda çalışarak, muhalefetin susturulması, devrimlerin uygulanması ve “Tek Parti” yönetiminin kurulması konusunda kendilerine verilen görevi eksiksiz olarak yerine getirmişlerdir. Rejime muhalif olan ya da olma ihtimali bulunan; siyasi iktidara rakip olan ya da olma ihtimali olan tüm kişi, kurum ve basın-yayın organları bu mahkemeler vasıtasıyla susturularak sindirilmiştir. Bununla ilgili olaylar ve tartışmalar da bu çalışmanın ana metni içinde yapıldığından burada tekrar tartışılmayacaktır.

İstiklal Mahkemeleri vasıtasıyla bertaraf edilen muhalif kesimleri genel olarak beş gruba ayırmak mümkündür: Birincisi İzmir suikastı vesilesiyle ortadan kaldırılan, TCF ve İTC üyelerinden oluşan siyasal muhalefet. İkincisi Şapka inkılâbı vesilesiyle bertaraf edilen İslami akımlar ve kanaat önderleri. Üçüncüsü Şeyh Said isyanı vesilesiyle tasfiye edilen Kürt aydınları ve etnik muhalefet. Dördüncüsü sol eğilimli akımlar. Beşinci olarak da hükümetin politikalarını eleştiren tüm basın-yayın organları.

1927 yılından itibaren Tek Parti devrinin önemli bir siyasi sorunla karşılaşmaması ve siyasal istikrarın sağlanması bu tasfiyeler sayesinde olmuştur. Çünkü artık ülkede ne iktidarı eleştirebilecek bir basın veya sivil toplum kuruluşu vardır ne de siyasal muhalefete cesaret edebilecek bir kesim kalmıştır. Siyasal iktidarın bu konudaki

³⁸³ Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 278

³⁸⁴ Erman, age, s. 119-123

özgüveni ve rahatlığı Serbest Fırka'nın kapatılmasında, Menemen olayının kovuşturulmasında ve Dersim isyanının bastırılmasında kendisini önce benzer olaylar için İstiklal Mahkemesi kuran hükümet, kanunen mümkün birlikte bu üç olayda İstiklal Mahkemesi'ne ihtiyaç duymamıştır. Çünkü artık tüm kurumlarıyla ülkeye hâkim olmuş ve bu hâkimiyeti zedeleyebilecek muhalif güç kalmamıştır.

İstiklal Mahkemeleri ile ilgili arşivlerin ve bu döneme ait diğer resmi evrak ve arşivlerin araştırmacılara açılmasıyla bu mahkemelerin mahiyeti, siyasal iktidarla olan bağları ve siyasal tasfiyelerde aldıkları rol daha açık bir şekilde ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

1-Kitaplar ve Temel Eserler

- AĞAOĞLU, Samet, **Babamın Arkadaşları**, Baha Matbaası, İstanbul 1969
- AKŞİN, Sina, **Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, C.2, (E-kitap),Yenigün Yay., İstanbul 1997
- AKYOL, Taha, **Atatürk'ün ihtilal Hukuku**, 1.bs., Doğan Kitap Yay., İstanbul 2012
- AKYÜREKLİ, Mahmut, **Şark İstiklal Mahkemesi**, 1.bs., Kitap Yay., İstanbul 2013
- ALKAN, Ahmet Turan, **İstiklal Mahkemeleri ve Sivas'ta Şapka İnkılabı Duruşmaları**, 2.bs., Ötüken Yay., İstanbul 2012
- ARAS, İlhami, **Adım Şeyh Sait**, 4.bs., İlke Yayıncılık, İstanbul 2009
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, 15. bs., Toplumsal Çözüm Yay., Ankara 2009
- ATAY, Falih Rıfki, **Çankaya** (E-kitap), Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul 1999
- ATAY, Falih Rıfki, **Atatürk'ün Mütareke Defteri** (E-Kitap), Yeni Gün Haber ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1999
- Atatürk'ün Bütün Eserleri**, Kaynak Yay., İstanbul 1998-2011,C.14,17
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.1, Ankara 1989
- AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, ayraç Yay., Ankara 2009
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam (1922-1938)**,C.3, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul 1997

- BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasi Hatıralar**, C.2, 21. Yüzyıl Yay., Ankara 2001
- CEBESOY, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, C.2, Vatan Matbaası, İstanbul 1960
- CEMAL, Behçet, **Şeyh Sait İsyanı**, Sel Yay., İstanbul 1955
- CEYLAN, Hasan Hüseyin, **Cumhuriyet Dönemi Din-Devlet İlişkileri**, Risale Yay., İstanbul 1991
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet- ikincGrup**, İletişim Yay., İstanbul 1995
- DEMİREL, Ahmet, **Birinci Meclis'te Muhalefet**, İletişim Yay., İstanbul 2009
- DEMİREL, Ahmet, **İlk Meclisin Vekilleri**, İletişim Yay., İstanbul 2010
- DOĞAN, Avni, **Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yay., İstanbul 1964
- EDİP, Eşref, **İstiklal Mahkemeleri'nde Sebilürreşad'ın Romanı**, Beyan Yay. İstanbul 2002
- ERMAN, Azmi Nihat, **İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri**, Temel Yay. İstanbul 1971
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yay. İstanbul 2000
- FIRAT, Mehmet Şerif, **Doğu İlleri ve Varto Tarihi**, 4.bs., Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1981
- GLASNECK, Johannes, **Kemal Atatürk ve Çağdaş Türkiye III**, Arif Gelen(Çev.), Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul 1998
- GOLOĞLU, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri**, 3.bs., Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011
- GÖKGÖZ, Bülent, Bahadır Kurbanoglu, **İskilipli Atıf Hoca-İstiklal Mahkemelerinin Tarihi Misyonu ve Şapka İnkılabı-**, Ekin Yay., İstanbul 2013
- GÖLDAŞ, İsmail, **Kürdistan Teali Cemiyeti**, Doz Yay., İstanbul 1991
- GÜZ, Nurettin, **Türkiye'de Basın iktidar ilişkileri (1920-1927)**, Gazi Üniversitesi Yay., Ankara 1991
- İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 2006
- KANDEMİR, Feridun, **Hatıraları ve Söylemedikleri ile Rauf Orbay**, Sinan Matbaası, İstanbul 1964
- KANDEMİR, Feridun, **İzmir Suikastının İcyüzü**, C.1-2, İstanbul 1955

- KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966
- KARABEKİR, Kazım, **Paşaların Kavgası**, 4.bs., Emre Yay., İstanbul 1995
- KARERLİ, Mehmet Efendi, **1. Dünya Savaşı, İstiklal Mahkemeleri, Koçgiri, Şeyh Said ve Dersim'e Dair Yazılmayan Tarih –Anılarım-**, Ali Rıza Erenler(Drl.), Fam Yay., İstanbul 2013
- KILIÇ, Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, Sel Yay., İstanbul 1955
- KILIÇ, Sümer, (Der.) **İzmir Suikasti, İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması**, Emre Yay., İstanbul 1994
- KINROSS, Lord, **Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Necdet Sander (Çev.), Sander Yay., Ankara 1966
- KOÇAK, Cemil, **Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler**, 2.bs., İletişim Yay., İstanbul 2011
- KOÇAK, Cemil, “Siyasal Tarih (1923-1950)”, Sina Akşin, (ed.), **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye içinde (85-175)**, Cem Yay., İstanbul 1997
- KOYLAN, Hasip, **Şeyh Said İsyanı**, Ankara 1946
- MANGO, Andrew, **Atatürk**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2006
- MUMCU, Uğur, **Gazi Paşa'ya Suikast**, Tekin Yay., İstanbul 1993
- MUMCU, Uğur, (hızl.), **Kazım Karabekir Anlatıyor**, Tekin Yay., İstanbul 1993
- NEDİM, Ahmet, **Belgelerle İstiklal Mahkemeleri 1, Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları**, İşaret Yay., İstanbul 1993
- OKYAR, Fethi, **Üç Devirde Bir Adam**, Cemal Kutay (Haz.), Tercüman Tarih Yay., İstanbul 1980
- ORBAY, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, C.2, Emre Yay., İstanbul 1993
- ÖRGEEVREN, Ahmet Süreyya, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yay. İstanbul 2007
- SILAY, Mehmet, **İskilipli Atıf Hoca (1876-1926)**, Denge Yay., İstanbul 2011
- SOBOUL, Albert, **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, (E-kitap), Şerif Hulusi(Çev.), Cem Yay., İstanbul 1969
- SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, YKY, İstanbul 2004

- ŞİMŞİR, Bilal, **İngiliz Belgeleriyle Kürt Sorunu(1924-1938)**, Ankara 1975
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 1998
- TOKER, Metin, **Şeyh Sait ve İsyanı**, Akis Yay., Ankara 1968
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1952
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Devrim Hareketleri içinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2002
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de siyasal Gelişmeler, (1876 -1938), İkinci Kitap, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk(1918-1938)**, 1.bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar I (1908-1925)**, Bilgi Yay., Ankara 1978
- TUNÇAY, Mete, **T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması(1923-1931)**, 3.bs., Cem Yay., İstanbul 1992
- YALÇIN, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 1976
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, C.2, 2.bs., Pera Turizm Ticaret A.Ş. Yay., İst.1997
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (E-kitap), Çev. Nükhet Salihoğlu, İletişim Yay., İstanbul 2005
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Bağlam Yay., İstanbul 1992
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (E-kitap), Çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yay., İstanbul 2000

2-Makaleler

- AKGÜL, Seçil, **“Hilafet’in Kaldırılışı ve Sonuçları”**, (Basılmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Ankara 1975
- ARMAĞAN, Mustafa, **“Bir Paşa Öldürdü İstiklal Mahkemesine Başkan oldu”**, **Zaman Gazetesi**, 11 Aralık 2011
- AYTEPE, Oğuz, **“Yeni Belgelerin Işığında Halifeliğin Kaldırılması ve Hanedan Üyelerinin yurt dışına Çıkarılmaları”**, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 29-30, Mayıs-Kasım 2002

BURAK, Begüm, “Osmanlı’dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri”,**History Studies**, Vol.3, Nu.1, January 2011

UYAR, Hakkı, **Atatürk Dönemi İç Politikası**, <http://kisi.deu.edu.tr/hakki.uyar/25.pdf>, erişim tarihi: 02.08.2014

3.Arşiv Belgeleri

TBMM Zabıt Cerideleri

TBMM Gizli Celse Zabıtları